

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Rumeysa Kutlu Küçükçırak

Ağustos 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Rumeysa Kutlu Küçükçırak

Danışman

Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

Ağustos 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ayşe Rumeysa KUTLU KÜÇÜKÇIRAK tarafından hazırlanan "Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Bekir Berat Özipek

İstanbul Medipol Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cenk Beyaz

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 21 / Ağustos / 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığında yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Ayşe Rumeysa Kutlu Küçükçırak

ÖZET

Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler

Kutlu Küçükçırak, Ayşe Rumeysa

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

Ağustos, 2023

Çalışma, Türk sosyolojisindeki siyasal fanatizmin kaynaklarını, görünen biçimlerini, toplumdaki işlevlerini ve sosyal medyanın bu husustaki rolünü araştırmaktadır. Siyasal kültürdeki fanatizmin marjinal gruplar dışında sivil toplumda da yaygın olduğuna ve toplumsal tehdit barındırdığına dayanmaktadır. Literatürde fanatizm, düşünce paradigmalarına dayandırılmakla birlikte toplumsal, siyasal ve iktisadi krizlerin de doğal çıktısı olarak görülmektedir. Buradan hareketle çalışmada Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi ve kültürü, fanatizm parametreleri üzerinden okunmuştur. Araştırma soruları bağlamında güncel siyasetle ilgilenen, siyasi kuruma üyeliği olan veya olmayan, farklı yaş, eğitim, meslek ve görüşe sahip 27 katılımcı ile fenomenolojik desen dahilinde derinlemesine mülakat yapılarak nitel bir araştırma yürütülmüştür. Araştırma soruları ile bireylerin ne derece politize ve fanatik oldukları, ötekine yönelik tutumları, fanatik eğilimlerinin sebepleri ve fanatizm bağlamında medyadaki etkileşimleri sorgulanmıştır. Ayrıca katılımcı verilerini desteklemesi açısından Twitter, Facebook, Youtube ve Reddit gibi farklı sosyal medya alanları da siyasal fanatizm bağlamında incelenmiş ve buradan veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak hem teoriden hem de bulgulardan hareketle siyasal fanatizm skalası hazırlanmıştır. Fanatizmin analizi için “bir kurtarıcı olarak siyaset”, “bağlayıcı ve dışlayıcı fanatik eğilimler”, “siyasal özdeş” ve “gizli dışlayıcılık” gibi kavramlar üretilmiştir. Ayrıca kaynaklarına, parametrelere ve yaşa göre anlamlı bir değişiklik gösteren “değer bazlı siyasal fanatik” ve “refah arayışlı fanatik muhalif” olarak iki tipoloji elde edilmiştir. Toplumsal değişim ve siyasal kültür alanındaki dönüşüm ile toplumsal hafızanın ve değer bazlı siyasal çatışmaların çözülmeye başladığı, refah, özgürlük, eşitlik ve

profesyonellik talebi doğrultusunda çatışma alanının oluştuğu saptanmıştır. Türk sosyolojisinde toplumsal krizlerden ve hafızadan kaynaklı siyasal fanatizmin; krizlerin boyut değıştirmesi, ayrıştııcı dil ve sosyal medyanın da etkisiyle kendini yeniden ürettiği, toplumsal uzlaş ortamını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Siyasete yüklenen anlamda ve fanatikleşmenin oluşumunda siyaset kurumunun ve devletin Türk sosyolojisindeki otoriter konumunun ve buradan hareketle siyasetin “bir kurtarıcı” olarak algılanmasının etkili olduğu görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasal fanatizm, siyasal kültür, toplumsal krizler, toplumsal hafıza, ötekileştirme.

ABSTRACT

Political Fanaticism in Turkey: Tendencies and Typologies

Kutlu Küçükçırak, Ayşe Rumeysa

Master Thesis, Department of Sociology

Supervisor: Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

August, 2023

The study explores the sources of political fanaticism in Turkish sociology, its sources, its functions in society and the role of social media in this regard. It is based on the fact that fanaticism in political culture is widespread in civil society as well as marginalized groups and poses a social threat. In the literature, fanaticism is based on paradigms of thought, but it is also seen as a natural outcome of social, political and economic crises. From this point of view, the research analyzes the political history and culture of the Republic of Turkey through the parameters of fanaticism. In the context of the research questions, a qualitative research was conducted by conducting in-depth interviews within the phenomenological design with 27 participants of different ages, education, jobs and opinions, who are interested in current politics, with or without membership in a political organization. With the research questions, the extent to which individuals are politicized and fanatical, their attitudes towards the other, the reasons for their fanatic tendencies and their interactions in the media in the context of fanaticism were questioned. In addition, in order to support the participant data, different social media areas such as Twitter, Facebook, Youtube and Reddit were also analyzed in the context of political fanaticism and data from these areas were used. As a result, a political fanaticism scale was prepared based on both theory and findings. For the analysis of fanaticism, concepts such as "politics as a savior", "binding and exclusionary fanatic tendencies", "political identical" and "hidden exclusionism" were produced. In addition, two typologies, "value-based political fanatic" and "welfare-seeking fanatical dissident", which vary significantly

according to their sources, parameters and age, were obtained. It has been determined that social memory and value-based political conflicts have started to dissolve with social change and transformation in the field of political culture, and that the field of conflict has been formed in line with the demand for welfare, freedom, equality and professionalism. In Turkish sociology, it has been determined that political fanaticism stemming from social crises and memory reproduces itself with the effect of changing the dimension of crises, divisive language and social media, and negatively affects the social consensus environment. It has been observed that the authoritarian position of the political institution and the state in Turkish sociology and the perception of politics as "a savior" are effective in the meaning attributed to politics and the formation of fanaticism.

Keywords: Political fanaticism, political culture, social crises, social memory, otherization.

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasında maddi ve manevi destekleri için hocalarıma ve yakınlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İlk olarak, lisansüstü sürecinde tez danışmanının ne kadar önemli olduğunu olumlu olarak tecrübe ettiğim için danışmanım Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın'a teşekkür etmek isterim. Kendisi, akademik anlamdaki çok değerli katkılarının yanında süreçteki kaygılarım noktasında da samimiyetiyle hep destek olmuştur. Sürecin başından itibaren büyük bir özveriyle ilgilendiği, zamanından ayırdığı ve güzel bir yol göstericilik yaptığı için kendisine teşekkür ediyorum. Tez konusunda güven ve cesaretimin oluşmasını sağlamasıyla, tezi erken bitirmeme yönelik motivasyonu çok büyük ölçüde danışmanım Mahmut Hakkı Akın'a borçluyum.

Her daim motivasyonu ve desteği ile süreci tamamlamamda önemli katkısı olan bölüm başkanımız, Prof. Dr. Lütfi Sunar'a çok teşekkür ederim.

Tezimi titizlikle okuyan tez jüri üyeleri, Prof. Dr. Bekir Berat Özipek ve Dr. Öğr. Üyesi Cenk Beyaz'a akademik hayatım boyunca referans alacağım önemli katkılarından ve görüşlerinden dolayı çok teşekkür ederim. Yine tezimi inceliklerle okuyarak katkılar sunan ve benim için çok değerli olan güzel yorumlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr. Lütfi Sunar ve Arş. Gör. Merve Akkuş Güvendi hocalarıma teşekkür ederim.

Tezime katkılar sunan, her sıkıştığımda kendisine danıştığım, usanmadan yardımcı olan ve sürekli olarak verdiği motivasyonla tezi sonlandırmamda büyük katkısı olan meslektaşım Arş. Gör. Elif Kaşık'a çok minnettarım. Özellikle teknik konularla ilgili bunaldığım zamanlarda onun yardımları olmasaydı bu süreci tamamlamakta çok daha zorlanırdım.

Tezimde önemli etkisini hissettiğim; yüksek lisans ders dönemimde saha araştırması, düşünümsellik ve kavramsallaştırma üretimi üzerine katkıları olan Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı hocama da teşekkürü borç bilirim. Tezimin teorik zemininde kendilerinden aldığım derslerin içerik ve kaynaklarının etkili olması ile Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Polat ve Doç. Dr. Hızır Murat Köse hocalarıma da teşekkür ederim.

Bu aşamaya gelmemde büyük emekleri olan ve tez sürecinde önemli desteklerini ve fedakarlıklarını hissettiren kıymetli annem Hatice Kutlu ve babam Atilla Kutlu'ya çok teşekkür ediyorum. Tezin sıkıntılı sürecinde ve yazmakta zorlandığım son kısımlarında

manevi desteklerini esirgemeyen ve güzel bahçelerinde tezi bitirmeme imkân sağlayan sevgili anneannem Fatma Gerin ve dedem Ali Gerin' e çok teşekkür borçluyum. Yine bu süreçte yanımda olan ve destek sunan kardeşlerim, Vehbi Yasir Kutlu ve Şüheda Kutlu'ya ve kendisiyle çok vakit geçiremediğim, küçük kardeşim Yavuz Eymen Kutlu'ya da sabrından dolayı teşekkür ederim.

Süreçte yanımda olan ve desteğini hep hissettiren sevgili Elif Çakmak ve diğer değerli dostlarıma da minnettarım.

Aynı zamanda çalışmanın bir sacayağını oluşturan katılımcılarıma; zaman ayırdıkları, duygularını ve düşüncelerini açıklıkla paylaştıkları ve samimi sohbet ortamı oluşturdıkları için çok teşekkür ediyorum.

Çok büyük bir teşekkürü ise bu süreçte her daim yanımda olduğunu ve desteğini hissettiğim değerli eşim, Hulusi Küçükçırak'a borçluyum. Kendisi, manevi desteğinin yanında işlerimi de kolaylaştırmış, tezime katkılarda bulunmuş ve seçim stantlarındaki mülakatlarımda da benimle yer almıştır. Hem bu süreçte gösterdiği fedakârlık hem de akademide bulunmama dair verdiği cesaret için kendisine minnettarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLO VE ŞEMALAR LİSTESİ.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	4
1.2. Araştırmanın Soruları	5
1.3. Araştırmanın Yöntemi	6
1.4. Katılımcı Bilgileri	9
1.5. Araştırma ve Veri Analizi Süreci.....	11
2. SİYASAL FANATİZMİN TOPLUMSAL GÖRÜNÜMÜ VE KAYNAKLARI	15
2.1. Fanatizm ve Fanatizmin Duygu-Düşünce-Eylem Boyutu	15
2.2. Siyasal Fanatizmin Dayandığı Tarihsel Zemin.....	23
2.3. Siyasal Fanatizme Etki Eden Sosyolojik Etkenler.....	29
3. FANATİZMİN SİYASAL KÜLTÜRE ETKİSİ.....	36
3.1. Türk Siyasi Tarihini Fanatizm Üzerinden Okumak.....	36
3.2. Siyasal Kültürde Medyanın Rolü.....	51
4. SİYASAL FANATİKLEŞME EĞİLİMLERİNİN OLUŞUMU	54
4.1. Siyasal Fanatikleşmenin Temelinde “Bir Kurtarıcı Olarak Siyaset”	55
4.2. Parametreleri ve Kaynakları Bakımından Siyasal Fanatik Tipolojileri	60
4.2.1. Değer Bazlı Siyasal Fanatik	63
A. Kemalizm Bazlı Siyasal Fanatizm: Toplumun Aydınlanmasına Aracılık Eden Siyasal Bağlılık.....	71
B. Dini Değer Bazlı Siyasal Fanatizm: Korku ve Kaygı ile Dini Kurtarma/Yüceltme Yolu Olarak Siyasal Bağlılık.....	74
C. Milliyetçilik Bazlı Siyasal Fanatizm: Vatanı Kurtarma/Yüceltme Yolu Olarak Siyasal Bağlılık	80
4.2.2. Toplumsal Refah Arayışlı Fanatik Muhalif: Özgürlük, Eşitlik, Profesyonellik Talebi ile Siyasete Bağlılık	83
5. SİYASAL FANATİZMİN YENİDEN ÜRETİMİ	90
5.1. Fanatizmin Yeniden Üretici İşlevi: Siyasal Kültürde Uzlaşma Eksikliği	90
5.2. Siyasal Fanatizmi Yeniden Üreten Bir Faktör Olarak Sosyal Medya	97

SONUÇ	105
KAYNAKÇA	110
EKLER	117
EK 1. Mülakat Soruları.....	117

TABLO VE ŞEMALAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri ve Siyasi Eğilimleri.....	9
Şema 1. Kaynakları ve Parametrelerine Göre Siyasal Fanatizm Tipolojileri.....	59
Şema 2. Siyasal Fanatizm Skalası.....	63
Şema 3. Öfke ve Tahammülsüzlüğe Sebep Olan Meseleler.....	95
Şema 4. Siyasal Fanatizmin Toplumdaki Konumu ve Yeniden Üretici İlişki Ağı.....	96

1. GİRİŞ

Siyasal fanatizm, toplumdaki siyasal kültür ve iletişimde ötekine yönelik aşırılıkları ifade eden bir olgudur. Bu yönüyle fanatizm, bireylere ait tutumlar bütünüyken siyasi erke veya düşünsel, sosyal, siyasal paradigmaya atfedilen bir yapı olarak da görülmüştür. Dolayısıyla fanatizm, literatürde tanımı ve kapsamı bakımından esnek bir kavram olarak nitelendirilmiştir. Bireylere ait kılınan yanı şöyledir: Siyasal fanatizm duygu, düşünce ve eylem boyutlarındaki aşırılığı açıklamaktadır. Aşırılık en basit haliyle; bir şeye olan aşırı bağlılık ve mutlak doğrunun tekele alınması ile ötekine karşı toleranssızlığı ifade etmektedir. Bu anlamda fanatizm; bir şeye olan aşırı bağlılık, özdeşim kurma, adanmışlık, sembollere başvurma, sorgulamama, ötekine tahammülsüzlük, öfke, nefret, tahakküm ve şiddet gibi farklı derecedeki parametreleri içermektedir. Bu parametreler dahilinde düşünce paradigmaları, siyasal sistemler ya da dönemler de fanatizm altında açıklanmışlardır. Örneğin, Aydınlanma paradigması Orta çağı “dinsel akıldışılık” dahilinde fanatik olarak yaftalarken (Toscano, 2013) Aydınlanma paradigması ve Batı kültürü de içerdiği mutlakçılık, toleranssızlık ve tahakküm kapsamında fanatizm bağlamında okunmuştur (Batuhan, 2007; Toscano, 2013). Dolayısıyla çalışma, Aydınlanma’nın siyasal ve kültürel düzene olan etkisiyle Türk modernleşmesindeki siyasi erkin tutumunu da fanatizm çerçevesinde okumuştur. Bununla birlikte literatürde modern çağ da siyasal düzeni bakımında fanatizm bağlamında nitelendirilmiş, olağanüstü dönüşümlerin, aciliyetin, krizlerin, tehditlerin, bunalımların ve toplumsal ahengin bozuluşunun doğal çıktısı olarak görülmüştür (Breuer, 2017; Çubukçu, 2007; Göka, 2007; Hobsbawm, 2013; Kalaycı, 2019; Kallis, 2019; Kershaw, 2019; Toscano, 2013; Weber, 2019). Siyasal fanatizmin modern çağdaki hakimiyetinin sebepleri, doğrudan fanatizm çalışmalarından ya da faşizm, milliyetçilik ya da terör çalışmalarından hareketle aranmıştır. Toplumsal krizler, tahakküm, özgürlük ve eşitlik talepleri doğrultusundaki analizler vurgulanmıştır. Dolayısıyla siyasal fanatizm, salt bireylerin duygu, düşünce ve tutumlarındaki aşırılık ve mutlak doğruculuk değildir. Toplumsal kültürel alanın müphemlikten arındırılması ile farklı biçimlerde fanatik bireyleri ortaya çıkaran bir olgudur. Bir yanı, bu yöndeki toplumsal kutuplaşmaların siyasal alana yansımaları içerirken diğer yanı toplumsal krizlerin siyasal alandaki reaksiyonuna karşılık gelmektedir.

Çalışma, bu yapısal çerçeveden hareketle günümüz Türk siyasal kültüründeki fanatik eğilimleri, kaynaklarını ve görünen biçimini araştırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamdaki araştırma sorusu, bir cenaze ortamında şahit olunan güncel siyaset üzerine olan tartışmadan

hareketle oluşturulmuştur. “Araştırma ve Veri Analizi Süreci” adlı bölümde bu olay ve buradan hareketle şekillenen araştırma süreci aktarılmıştır. Bununla birlikte çalışma, siyasi tarihten bu yana siyasal kültürün dönüşümünü fanatizm üzerinden ele alacak, bu konuda tipolojiler öne sunacaktır. Dolayısıyla farklı yaşlara göre değişen siyasi beklentiler, ötekine karşı tutumlar ve fanatik bağlılıklar konu edilecektir. Bu konuda toplumsal hafıza, toplumsal travmalar ve krizlerin fanatik bağlılıklarda ve ötekine karşı aşırı tutumlardaki etkisi sorgulanmıştır. Ayrıca tipolojiler üzerinden siyasal çatışma alanının biçim değiştirdiği konu edilmiştir. Toplumsal değişim ile değer, ideoloji ve inanç kaynaklı çatışma alanının çözülmeye başlandığıyla karşılaşılmıştır. Dolayısıyla bu çatışma biçiminin etkin olduğu toplumsal hafızanın da etkisinin azaldığı görülmüştür. Fakat yine de siyasal çatışma, görünür ve yaygın olmakla beraber doğrudan toplumsal krizlerin etkisine açık hale gelmiştir. Ayrıca siyasal fanatik bağlılıklarda da eğitim ve ailenin etkisini yitirmeye başladığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklarla beraber toplumsal uzlaşma ortamında devam eden fakat biçim değiştiren bir öfke, nefret ve tahammülsüzlükle karşılaşılmıştır. Buradan hareketle toplumsal zemindeki siyasal fanatizmin kaynak ve biçim değiştirmesine karşı günümüz sosyolojik etkenlerle kendini sürekli olarak yeniden ürettiği konu edilmiştir. Bu bağlamda medyanın siyasal fanatizm olgusundaki rolü hem mülakat sorularıyla hem de YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp ve Reddit uygulamaları üzerinden sosyal medya analizleriyle incelenmiştir.

İlk bölümde araştırmanın önemi, amacı, yöntemi ve araştırma süreci aktarılmıştır. İkinci bölümde ise siyasal fanatizmin toplumsal görünümü ve kaynaklarına dair literatürdeki bilgiler tartışılmıştır. İlk olarak fanatizmin duygu, düşünce ve eylem boyutuna yönelik parametrelerinden bahsedilmiştir. Buradan hareketle kısaca bu boyutlara karşılık gelen farklı disiplinlerdeki rolleri aktarılmıştır. Böylece fanatizmin disiplinler arası çok boyutlu bir kavram olduğu ve fanatizmin asıl olarak siyaset sosyolojisi bağlamında ele alınacağı ifade edilmiştir. Bir sonraki bölümde ise modern anlamdaki siyasal fanatizmin tarihsel olarak dayandığı zemine yönelik farklı analizler aktarılmıştır. Bu noktada siyasal fanatizmin Orta Çağ dini fanatizmine, 16. yüzyıl Alman köylü savaşlarına, Aydınlanmacı paradigmaya, Batı kültürüne dayandırılan analizleri ele alınmıştır. Bu bölümde siyasal fanatizmin modern çağın temel sorunu olarak görüldüğü vurgulanmıştır. Dolayısıyla siyasal fanatizmin bireylerin tutumlarını açıklayan bir olgudan ziyade bir düşünsel, sosyal ya da siyasal paradigmayı niteleyen boyutu söz konusu edilmiştir. Bir sonraki bölümde ise siyasal fanatizmi açığa çıkaran sosyolojik etkenlere yer verilmiştir. Bunun için faşizm ve siyasi aşırılık sistemleriyle ilgili çalışmalar, fanatizmin kaynaklarını anlamak bakımından araç olmuşlardır. Böylece,

toplumsal, siyasal, iktisadi krizler, özgürlükleri ve eşitliği kısıtlayıcı tahakküm ile siyasal fanatizmin doğrudan ilişkisi kurulmuştur. İkinci bölümde ise fanatizmin siyasal kültürde oluşturduğu etki kapsamında Türk siyasi tarihi fanatizm üzerinden okunmuştur. Bu okuma için literatürde siyasal fanatizmle ilgili doğrudan vurgularla karşılaşmak zor olsa da ilk bölümlerde yer alan fanatik parametreler kullanılmış, bunlarla ilgili önemli verilerle karşılaşmıştır. Böylece, toplumda siyasi erk ve ordu otoritesi ve fanatik tutumu kaynaklı bir fanatizm zemininin kurulu olduğu görülmüştür. Burada ideolojik ve değer bazlı fanatik çatışma alanının krizler kaynaklı olduğuna yönelik analizler sunulmuştur. Tarihsel okuma, günümüzün siyasal fanatizmini anlamak ve kaynaklarını görebilmek için ışık olmuştur. Bir sonraki bölümde ise siyasal kültür ve fanatizm ilişkisinde medyanın rolüne yer verilmiştir. Çalışmanın medyayı ele alması, onun siyasal fanatizmin açığa çıkmasında önemli bir işlevinin olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu bölümde sunulan analizler ile medyanın toplumsallığı yansıtmakla birlikte toplumsallığı biçimlendirmesi, katılımcı siyaseti artırması, propaganda aracı olması, fanatizmi açığa çıkarıcı, üretici ve güçlendirici rolleriyle karşılaşmıştır.

Bulgular kısmında ise fanatikleşmeyi açığa çıkaran unsurlar kapsamında ilk olarak katılımcılarda ortak olarak görülen siyasetin kurtarıcı olarak görülmesine yer verilmiştir. Böylece politizasyon, siyasete aşırı anlam yükleme ve fanatik eğilimlere sahip olma arasındaki ilişki kurulmuştur. Bir sonraki bölümde ise tipolojilerin oluşturulmasında kullanılan siyasal fanatizm skalası aktarılmıştır. Bu, teoriden ve bulgulardan hareketle hazırlanan ve fanatik eğilimleri hiyerarşik olarak aktaran ve kategorilere ayıran bir ölçektir. Bu eğilimler, tipolojiler doğrultusunda “*bağlayıcı ve dışlayıcı fanatik eğilimler*” olarak kategorileştirilmiştir. Sadece bağlayıcı fanatik eğilimlere sahip bireyler “siyasal özdeş” olarak tanımlanmış ve siyasal özdeş olan her bireyde ötekine yönelik dışlayıcı fanatik eğilimler görülmemiştir. Bununla birlikte fanatik eğilimleri, kaynakları ve yaş itibarıyla ayrılan “*değer bazlı siyasal fanatik*” ve “*toplumsal refah arayışlı fanatik muhalif*” olarak iki temel tipolojiye yer verilmiştir. Bu tipolojiler, toplumsal değişim neticesinde fanatizm olgusunun ve siyasetten beklentinin biçim değiştirdiğine işaret etmektedir. Bir sonraki bölüm ise fanatizmin kendini yeniden üretmesi bağlamında toplumsal uzlaş eksikliğine dikkat çekilmiştir. Son bölümde ise sosyal medyayla ilgili analizlere medyanın fanatizmi yeniden üretici işlevi itibarıyla yer verilmiştir. Dolayısıyla farklı yaş grupları üzerinde toplumsal hafızanın getirdiği bir değer bazlı siyasal çatışma alanı ile toplumsal ve iktisadi krizlerin fanatizme kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Siyasi tarihle kıyaslandığında gençlerde

bir siyasal görüşe ya da partiye olan bağlayıcı fanatik eğilimlerin yoğunluğunun azaldığı görülmüştür. Bu konuda siyasal eğilimleri belirleyen aile, eğitim gibi unsurların da aynı etkiye olmadığı ve sosyal medyanın da buradaki önemli etkisi gözlemlenmiştir. Siyasal görüş ya da partiye bağlayıcı fanatik eğilimlerin azaldığı görülse de ötekine yönelik dışlayıcı fanatik eğilimlerin yoğunluğu tespit edilmiştir. Hem siyasal tarihin getirdiği değer bazlı çatışma alanının devamı görülmüş hem de değer bazlı ve toplumsal refah arayışlı siyasal bağlılık gösterenler arasında da siyasal beklentiler konusunda çatışma görülmüştür. Bu durum, siyasal kültürdeki uzlaşma eksikliğinin yansıması olarak okunmuştur. Sonuç olarak, krizlerin ve siyasetin toplumdaki konumu itibarıyla “kurtarıcı” olarak görülmesinin toplumdaki fanatikleşmedeki etkisi tespit edilmiştir. Hem krizlerin iyileştirilmesi hem de siyasetin otoriter konumunun kırılması bakımından toplum, akademi ve politika iş birliğinin fanatikleşmenin tehdit edici boyutunu azaltacağı düşünülmüştür.

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışma ilk aşamada siyasal fanatizmi sosyolojik bir olgu olarak ele alabilmeyi amaçlamaktadır. Çünkü siyasal fanatizm, siyasal kültüre ve iletişime yönelik dinamiklerin ve sorunların yansıdığı bir olgudur. Aşırılıkları içermesi bakımından toplumsal tehdide dönüşebilecek ve öteki ile uzlaşmayı kırarak potansiyele sahiptir. Bu sebeple onu ortaya çıkaran unsurların analiz edilebilmesi önemlidir. Toplumsal değişim ile fanatik eğilimlerin kaynakları da değişiklik göstermektedir. Çünkü fanatizm, aşırı bağlı olmanın yanında siyasal kültürdeki tahammülsüzlük alanlarına, ötekine öfke, nefret ve şiddetin sebeplerine işaret etmektedir. Bu sebeple siyasal kültür alanındaki dönüşümün anlaşılması için de fanatizmin toplumdaki görünüm biçimlerinin açık edilmesi gereklidir. Fakat ulusal literatürde siyasal fanatizmin derinlemesine ele alındığı çalışmalarla karşılaşmamıştır. Bundan dolayı çalışma, temelde siyasal kültürdeki iletişimin geliştirilmesi amacıyla siyasal fanatizmin kaynaklarını ve toplumda görünen biçimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Siyasal fanatizmin işaret ettiği siyasal kültüre yönelik saha araştırmaları da yetersizdir. Çalışmanın dağınık örneklem üzerinden saha verisi sunması da güncel siyasal kültürü anlaşılır kılması bakımından önemlidir. Bununla birlikte çalışma, sosyolojik olarak siyasal fanatizm ve toplumsal refah ilişkisini de ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca Türk siyasal tarihinde fanatizmin görüldüğü alanların yaygınlığına rağmen tarihin teorik olarak siyasal fanatizm üzerinden okunması noktasında yeterli çalışmalar mevcut değildir. Fakat Türk sosyolojisindeki siyasal fanatizm, önemli ölçüde tarihteki dinamiklerin ortaya çıkarttıklarına ve öteki de yeniden üretilen fanatizme dayanmaktadır. Bu sebeple Türk siyasal tarihinin

fanatizm üzerinden okunması, çalışmanın bir alt hedefidir. Çalışma nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine mülakatlarla bireylerin siyasi bağlamda fanatik düşünce, duygu ve eylem alanlarını tespit etmek ve bu alanları oluşturan Türkiye'deki toplumsal süreçlerin ve toplumsal yapının izini sürmeyi hedeflemektedir. Tüm bunlarla çerçevesi çizilen ve nedenleri araştırılan olgunun toplumda açığa çıkardığı olumsuz sonuçların iyileştirilmesine yönelik öneri geliştirmek de çalışmanın temel amaçlarındandır. Böylelikle, neticede siyasi fanatizm olgusunun Türkiye üzerinden boyutları, nedenleri ve etkilerinin veriler üzerinden sosyolojik olarak anlaşılması amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Soruları

Bu çalışma şu sorular üzerinden tasarlanmıştır:

- 1) Toplumdaki siyasal fanatizmin (aşırı bağlılıkların, tekel hakikatçiliğin ve ötekine karşı aşırı tutumların) sosyolojik kaynakları nelerdir? Farklı toplumsal yapılarda siyasal fanatizmi ortaya çıkaran unsurlar nelerdir?

Toplumsal refahın seviyesinin ve toplumsal - iktisadi kriz alanlarının siyasal fanatikleşmede etkisini ve Türk sosyolojisinde bu ilişkinin nasıl olduğunu aramaktadır.

- 2) Toplumdaki politizasyon ve siyasal alandaki fanatikleşme arasında ilişki ne yöndedir?

Bireylerin hayatlarında güncel siyasetin merkezi rolünün onların aşırı siyasal bağlılık ve siyasal ötekileştirme ve tahammülsüzlüklerindeki etkisini aramaktadır.

- 3) Siyasal fanatizmin Türk sosyolojisindeki görünümü ve biçimleri nedir?

Türk Cumhuriyeti siyasi tarihinden bu yana siyasal bağlılıklar ve siyasal ötekileştirme ve tahammülsüzlük halinin hangi dinamiklere dayandığını ve hangi tipolojiler üzerinde kendini gösterdiğini aramaktadır.

- 4) Türk siyasi tarihteki siyasal kültür ve iletişime kıyasla günümüzdeki siyasal fanatizmin dönüşümü ne yöndedir?

- 5) Fanatizmin siyasal kültüre ve iletişime etkisi ne yöndedir?

Fanatizmin önemli bir boyutu olan öteki ile ilişki biçiminin siyasal kültürdeki iletişimi nasıl etkilediğini aramaktadır.

6) Sosyal medyanın siyasal fanatizme etkisi nedir?

Sosyal medya, toplumdaki siyasal fanatikleşmeyi basitçe yansıtmakta mıdır, onu güçlendirmekte veya yeniden üretmekte midir? Sosyal medyada tutkulu siyasi bağlılık, tekel hakikatçilik, ötekini dışlama, küçümseme, öfkelenme ve tahammülsüzlük üzerinden görülen siyasal fanatizm, toplumsallaşmada görüldüğü biçimde ve yoğunlukta mıdır? Sosyal medyadaki siyasi içerikler ve etkileşim bireylerin fanatik tutumlarını etkilemekte midir?

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Siyasal fanatizm, duygu, düşünce ve eylem bakımından farklı yoğunlukta eğilimleri içermektedir. Dolayısıyla bireylerin hangi fanatik eğilimlere sahip olduğunun ve bu eğilimlerin sebeplerinin analizi için anlam dünyalarının ele alınması gereklidir. Siyasal fanatizm, her ne kadar bir paradigmaya ya da siyasi erke dayandırılrsa da bu yapıların toplumda oluşturduğu bir fanatiklik söz konusudur. Bu sebeple siyasal fanatizm olgusu bir yönüyle bireylerin tutumlarıyla ilgilidir. Çalışma, bireylerin anlam dünyalarından, fanatik tutumlarından hareketle fanatizmin kaynaklarına ve toplumdaki siyasal kültüre yönelik çıkarımlarda bulunacaktır. Araştırılacak olan anlam dünyaları, durumlar ve ilişkiler çalışmanın nitel araştırma ile yürütülmesini sağlamıştır (Robson, 2017). Nicel bir yöntem, duygu ve ifadelerle yönelik bulguları edinmeyi eksik bırakacaktır. Örneğin, mülakatlarda katılımcıların fanatik eğilimleri ve sebepleri irdelenmek üzere şartlara özgü farklı sorular eklenmiş, varsayımlar oluşturulmuştur. Dolayısıyla nicel yöntem ile bu doğaçlamayı sağlamak mümkün değildir.

Fanatik eğilimi ve sebeplerini anlayabilmek için bireylerin siyaseti, bağlı oldukları görüşleri, ötekiyle ilişkileri nasıl anlamlandırdığına bakılmıştır. Mülakatlardaki duygu ve deneyimlerinden hareketle bireylerin anlam dünyaları ve zihin haritaları irdelenmeye çalışılmıştır. Bunlar doğrultusunda siyasal fanatizm olgusu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu olgu bir taraftan ilişkiler bütünü de ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sebepler, olguyu bireylerin yaşam deneyimlerinden ve onları anlamlandırma biçiminden hareketle anlayan fenomenoloji yöntemine başvurmayı sağlamıştır. Bu bağlamda Schütz (2018), sosyal bilimlerin temelinde var olan davranışın iletişim, simge ve semboller aracılığıyla ötekine karşı kurulmasını doğrudan fenomenoloji ile açıklar (s. 66). Toplumsallığın kendisi; ilişkilerden, anlamlandırılmış sembol ve simgelerden, örgütlenme ve statülerden oluşan sıkı bir ağa sahiptir (s. 94). Bu anlamda araştırmanın konusu olan siyasal fanatizm de siyasal

toplumsallaşmaya ait aşırılıkları ifade eden bir olgudur. Bu yönüyle bu ilişki ağındaki olguları bireyler ve gruplar üzerinden inceleyen (Çeylan Çapar & Ceylan, 2022) fenomenoloji, en uygun yöntem olarak görülmüştür. Ayrıca siyasal fanatizm; bireylerin ötekini, ötekiyle iletişimini, siyasal deneyimlerini, siyaset kurumunu nasıl anlamlandırdığına dayanmaktadır. Dolayısıyla fanatizmdeki aşırılık, bir şeyin nasıl anlamlandırıldığıyla doğrudan ilgilidir. Bu sebeple fanatizm olgusunun açıklayıcı perspektiften net bir tanımını yapabilmek mümkün değildir. O bireylerin anlama ve yorumlamalarına dayalı esnek bir kavramdır. Bu sebeple siyasal kültürün analizi için bireylerdeki anlam dünyasının irdelenmesi, aşırılıkçı duygu, düşünce ve eylemlerin tespit edilmesi gereklidir. Bu durum, en uygun haliyle fenomenolojik metoda karşılık gelmektedir. Ayrıca fanatizm olgusunun duygu, düşünce ve eylem boyutunu bütüncül olarak içermesi de olguya bu boyutlar üzerinden yaklaşan fenomenoloji deseninin kullanılmasını sağlamıştır. “Seçim kampanyalarında bireyin deneyimleri, duygu ve düşüncelerini inceleme” de fenomenolojiyle incelenen bir olguya örnek olarak verilmiştir. (Ceylan Çapar & Ceylan, 2022, s. 300). Bununla birlikte katılımcıların siyasal toplumsallaşmada kendilerini içinde gördükleri farklı konumlandırmalar, statüler ya da roller mevcuttur (Schütz, 2018). Bunların görülmesi, anlaşılması ve siyasal toplumsallaşma içerisine yerleştirilmesi fenomenolojik bir yöntem kullanmayı da doğal olarak ortaya çıkarmıştır.

Fenomenolojik araştırma, “birey ya da grupların deneyimlerinin anlamını ve özünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır” (Çeylan Çapar & Ceylan, 2022, s. 302). Çalışma, fanatizmi ve sebeplerini tespit edebilmek için öteki ile ilişkideki öze ulaşmayı amaçlamış fakat buradan hareketle siyasal kültüre ve iletişime dair keşfedici tespitler yapmıştır. Siyasal fanatizmin toplumsal bir tehdit oluşturması ve bu konuya yönelik Türk sosyolojisine ait yetersiz veri olması çalışmayı bu olguya yönelik keşfedici bir biçimde araştırmaya sevk etmiştir.

Seçim stantlarının bulunduğu mekanların ve sosyal medyanın da araştırma sorusu bağlamında gözlem ve inceleme alanı olması durum çalışmasının da destekleyici olarak kullanılmasını sağlamıştır. Bu konuda Ceylan Çapar ve Ceylan da fenomenolojik yöntemde olgunun olduğu ortam ve duruma ilişkin durum çalışması deseninin de destekleyici bilgi toplamak adına kullanılabileceğini söylemektedirler. Bu bağlamda bu araştırmanın konusu ve sorusunu en iyi şekilde fenomenoloji deseni ele almaktadır. Fakat mekâna ve sosyal medyaya dayalı gözlemler ve keşfedici tespitler bakımından durum çalışması da destekleyici olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın örneklemini güncel siyasetle ilgilenen, politize olmuş bireyler oluşturmaktadır. Buna seçim stantlarındaki görevliler dahilken sivil toplumda da güncel siyasetle ilgilenen herhangi bir birey de dahildir. Dolayısıyla bireyler seçilirken güncel siyasetle günlük hayatlarında ilgilenip ilgilenmedikleri sorulmuş ve buradan hareketle seçilmişlerdir. Fakat hedef evren ise politizasyonla birlikte siyasal fanatik eğilimleri gösteren bireylerdir. Bu bağlamda farklı meslek ve siyasi görüşe sahip 16 erkek ve 11 kadın ile görüşülmüştür. Katılımcıların 12'si 18-28; 6'sı 31-55; 8'i 56-63 yaş aralığında ve 1'i ise 92 yaşındadır. Eğitim durumunda ise ilkokul mezunu 3 kişi, lise okuyan ve mezunu olan 9 kişi, ön lisans mezunu 1 kişi, lisans okuyan ve mezunu olan 9 kişi ve lisansüstü okuyan 5 kişi ile görüşülmüştür.

Öteki ile olan ilişkide etnografik bir araştırma işlevsel gözüktü de örneklemin belli bir mekânda olmaması bu yöntemi uygulayabilmeyi mümkün kılmamıştır. Belli bir mekandaki siyasi üyelerle yapılacak olan araştırmada çalışmanın dağınık örneklem üzerinden hedeflediği farklı siyasi görüş, yaş ve eğitim çeşitliliği sağlanamayacaktır. Aynı zamanda çalışma siyasi parti üyeleri dışında sivil halkın da ötekine yönelik fanatik tutumlarını sorgulamıştır. Bu sebeplerle mekân sınırlılığı, bu çalışmanın amaçladığı farklı tipolojileri görmeyi de engellemektedir. Bu anlamda çalışma şöyle bir dağınık örnekleme sahiptir: Kartopu yöntemiyle ilişkiler üzerinden katılımcılara ulaşılmış, seçim stantlarında görüşmeler gerçekleştirilmiş, sosyal mekanlarda karşılaşılan politizasyon üzerinden görüşme talep edilmiş ve sosyal medya üzerinden görüşmeler yapılmıştır. Dolayısıyla aynı soru altında farklı tipolojilere ulaşmak hedeflenmiştir. Bu durum, çeşitliliği barındıran siyasal kültürdeki gerçekliğe daha yakın olabilmek içindir. Bu doğrultuda tipler arasındaki ortaklıklara göre Weberian bir anlamacı perspektifle (2018) ideal tip olarak iki temel tipoloji oluşturulmuştur. Dolayısıyla görüşmelerde fenomenolojik bir yöntemle katılımcılarla ilişki kurulmuş. Fakat diğer taraftan seçim stantlarında yapılan görüşmelerle farklı siyasi görüşlere ait stantların bulunduğu meydanlarda katılımlı gözlem de gerçekleştirilmiştir. Burada katılımcıların dışında stantlardaki diğer görevlilerle de iletişime geçilmiş, stantların bulunduğu meydanlardaki etkileşim, müzikli aktiviteler, mitingler ve yürüyüşler de gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 4 farklı günde Üsküdar ve Bağcılar ilçelerinde bulunan üç farklı meydana farklı stantlarda görüşmeler yapılmıştır. Bu ilçeler, kendi güzergâh kolaylığı açısından seçilmiştir. Farklı ilçelerde Dolayısıyla araştırma, mekâna dayalı etkileşimi gözlemlese de bahsedildiği üzere, bu mekanlarla sınırlı kalmamıştır. Örneğin bir kafede karşılaşılan seçimle ilgili etkileşimden hareketle 3 öğrenci ile araştırma soruları

bağlamında konuşulmuş, birisi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın hedeflediği çeşitli örneklem için farklı mekân sınırlaması yapılmamış aksine farklı mekanlarda gözlem alanı çeşitlendirilmiş, farklı tiplere ulaşılmıştır.

1.4. Katılımcı Bilgileri

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri ve Siyasi Eğilimleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Siyasi Kurum Üyeliği	Kurum Üyelik Süresi	Tanımlanan Siyasi Görüş	Desteklenen Parti
K1	Kadın	63	İlkokul	Ev hanımı	-	-	Ak Partili-Muhafazakâr	AKP
K2	Kadın	24	Lise	Ev hanımı	-	-	Sağcı-Ak Partili-Muhafazakâr	AKP
K3	Kadın	31	Lisans	Ev hanımı	-	-	Sağcı Muhafazakâr Demokrat	AKP
K4	Erkek	51	İlkokul	İşçi	-	-	Ak Partili-Muhafazakâr	AKP
K5	Kadın	59	Lise	Ev Hanımı	-	-	Muhafazakâr	AKP
K6	Erkek	92	Lisans	Emekli Öğretmen	ADD-CHP	25 yıl	Partiler Üstü Atatürk Siyaseti	CHP
K7	Erkek	54	Lise	Siyasetçi	CHP	2 yıl	Sosyalist	CHP
K8	Erkek	59	Lise	Emekli	CHP	13 yıl	Sosyal Demokrat	CHP
K9	Erkek	55	İlkokul	Emekli	CHP	6-7 yıl	Solcu Partili	İyi Parti
K10	Erkek	60	Yüksek Lisans	Emekli Öğretmen/ Siyasetçi	CHP	25 yıl	Sosyal Demokrat	CHP

K11	Kadın	45	Lise	Emekli Drama Öğretmeni/ Aşçı	MP	35 yıl	Siyasetin neferi Mustafa Kemal'in askeriyim	Memleket Partisi
K12	Kadın	21	Lisans Öğrenci si	Öğrenci	-	-	Ak Partili	AKP
K13	Kadın	60	Lisans öğrencis i	Siyasetçi	YRP	22 yıl	Millî Görüş	YRP
K14	Erkek	19	Lise	Öğrenci	Deva Partisi	1 yıl	Liberalist Muhafazakâr	Deva Partisi
K15	Erkek	24	Yüksek Lisans Öğrenci si	Sosyal Medya Proje Yürütücüsü	Deva Partisi	1,5 yıl	Demokrat	Deva Partisi
K16	Erkek	62	Lise	Siyasetçi	YSP	26 yıl	İnsanca Eşit Şartlarda Yaşama	YSP
K17	Erkek	22	Lisans Öğrenci si	Öğrenci	MP	1 yıl	Atatürk Çizgisinde Milliyetçi ve Cumhuriyetç i	Memleket Partisi
K18	Erkek	64	Lisans Öğrenci si	Emekli Polis	BBP	25 yıl	Milliyetçi Muhafazakâr	BBP
K19	Kadın	47	Lise	Tıbbi Sekreter	MHP	8 yıl	Ruhum Müslüman Bedenim Ülkücü	MHP

K20	Erkek	28	Lisans Öğrencisi	Pazarlamacı /Siyasetçi	HÜDA PAR	5 yıl	Muhafazakâr (İslam'ı referans alan bir siyaset)	HÜDA PAR
K21	Erkek	56	Yüksek Lisans	İş adamı/ Siyasetçi	MHP	35 yıl	Milliyetçi Muhafazakâr	MHP
K22	Erkek	26	Ön lisans	Anestezi Teknikeri	Ülkücü Derneği	11 yıl	Milliyetçi	MHP
K23	Erkek	18	Lise Öğrencisi	Öğrenci	-	-	-	CHP
K24	Kadın	24	Yüksek Lisans	Yazar	Zafer Partisi	1 yıl	Türkçü	Zafer Partisi
K25	Erkek	22	Lisans Öğrencisi	Öğrenci	-	-	Atatürkçü	CHP
K26	Kadın	22	Lisans Öğrencisi	Öğrenci	-	-	Sosyal Demokrat	CHP
K27	Kadın	23	Yüksek Lisans Öğrencisi	Görsel İçerik Üreticisi	-	-	Sosyal Liberal	CHP

1.5. Araştırma ve Veri Analizi Süreci

Araştırma sorusu, günlük hayatta şahit olduğum bir olaydan hareketle oluşmuştur. Yüksek lisans ders döneminde katıldığım bir cenaze evinde cenaze yakını olan iki kişi arasında ciddi bir güncel siyasi tartışma meydana gelmiştir. Cenaze evi olmasına rağmen tartışan bireylerde ciddi bir öfke, hırs ve gerilim gözlemledim. Bununla birlikte temelsiz ve öznel olan argümanların da aşırı derecede savunulduğunu, tartışmanın şahsileştiğini de gördüm. Bu noktada aşırılığa sebep olan unsurlar; taraflardan birinde siyasal aidiyetin yüksek olması iken diğerinde ekonomik şartlar kaynaklı siyasi erke öfke haliydi. Benzer olarak daha öncesinde

de karşılaştığım olaylar olmuştu. Fakat bahsi geçen olayın da etkisiyle toplumda kültürel bir norm olan cenaze gibi bir ortamda dahi ciddi siyasal tartışmaların olması bende bireylerdeki politize oluşa ve onları bu derece temelsiz ve aşırı savunma ya da saldırmaya, taraftar olmaya iten sosyolojik etkenleri sorgulamaya itti. Böylece ilk olarak politizasyonla ilgili literatür taramalarımla danışmanım Mahmut Hakkı Akın'ın doktora tezini incelemiş oldum. Sonrasında fanatik olmanın kaynaklarına yönelik arayışla fanatizmle ilgili literatürü taramaya başladım. İlk aşamada karşılaştığım olaydan da hareketle fanatik bağlı olmada ya saldırmada toplumsal olaylar, ekonomik krizler ve toplumsal refahın etkisini merak ettim. Bunun için farklı toplumlardaki fanatikleşmeyle Türk sosyolojisinde fanatikleşmeyi karşılaştırmaya yönelik sorular tezimin temellerini attı. Tez önerimi göndereceğim zaman dilimi içerisinde bu olayı yaşamam onu bir araştırma önerisi olarak kurgulamamı sağladı ve Eylül-Ekim ayları itibariyle fanatizmle alakalı literatür taramasını derinleştirmeye başladım.

Araştırma sürecinde kartopu yöntemiyle güncel siyasetle ilgilenen, politize oranı yüksek olan bireylerle görüşme hedeflenmiştir. Dolayısıyla örneklem seçimindeki kriter ilk aşamada fanatik eğilimlerden çok politize oluşturmaktır. Bu durum, çalışmanın yüksek politize oluşla taraftar oluşun birlikte işlediğini varsaymasıyla da ilgilidir. Karşılaşılan örnekler de genel olarak bu durumu doğrulamıştır. Bu bağlamda kartopu yöntemiyle 10 kişiyle görüşülmüştür. 14 kişiyle seçim dönemi meydanlarda açılan seçim stantlarında görüşülmüştür. Bunun için Bağcılar ve Üsküdar meydanlarında farklı partilere ait seçim stantları ziyaret edilmiş ve katılımlı gözlem yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, Memleket Partisi, Yeniden Refah Partisi, İyi Parti, Deva Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Büyük Birlik Partisi, Yeşil Sol Parti ve Huda Par stantlarında görevli 14 kişiyle görüşülmüştür. 3 farklı mekânda 4 gün stantlardaki görüşmelere ayrılmıştır. Bu partiler dışında Ak Parti ve Zafer Partisi seçmenlerine kartopu yöntemiyle eriştim. Ak Parti standında birçok kişiye görüşme talebinde bulunulmasına rağmen iş yoğunluğu ve vakit ayıramama gibi sebeplerle kabul edilmemiştir. Bunun dışında ise sosyal medyada da fanatizm bağlamında gözlem yapılmış ve siyasi paylaşımlarda bulunan ya da fanatik eğilimlerin görüldüğü kullanıcılara görüşme talebinde bulunulmuştur. Bu gözlem, araştırma sorularım ve fanatizm parametreleri üzerinden yapılmıştır. Bu bağlamda güncel siyasi meselelerin tartışıldığı Reddit uygulaması üzerinden dönüş yapan 2 kişiyle de yazılı olarak görüşülmüştür. Sorularımı göndermemle birlikte katılımcılar, cevaplarını sırayla göndermiş, ek sorular ayrıca sorulmuş ve açıklayıcı cevaplar alınmıştır. Bununla birlikte bir kafede seçim döneminde siyasetçilerin halka kendini tanıtmalarıyla karşılaşmıştır. Bu ortamda siyasetçiler, üniversiteli 3 gencin sorularını

cevaplayarak uzun bir konuşma gerçekleştirmişlerdir. Siyasetçilerin masadan ayrılmasıyla siyasi konuşmalara devam eden 3 gencin yanına gidilmiş ve güncel siyasetle ilgilenmeleri dolayısıyla görüşme talep edilmiştir. Böylece 3 kişinin genel olarak ortak cevapları olsa da 1 kişiyle derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla toplamda farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve siyasi görüşe sahip 27 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Mülakatların çoğu Genel Seçimlerden ötürü Mayıs ayında yapılmış olmakla birlikte tamamı 10 Nisan–9 Haziran tarihleri arasında tamamlanmıştır. Mülakatlarda bireylerin fanatik bağlılıklarını ölçmekle birlikte ötekine yönelik tutumları ayrıca sorgulanmıştır. Bu durumda, onları öfkeliendiren ve tahammüllerini zorlayan siyasi olaylara ve öteki görüşlere yönelik sorular sorulmuştur. Bu konuda her katılımcının şartlarına özgü ek sorular ve varsayımlarla onların fanatik eğilimleri ve bu eğilimlerin kaynakları irdelenmiştir. Böylece verilen cevaplardan hareketle katılımcıların anlam dünyalarını irdelemeye yönelik birçok soru da eklenmiştir. Katılımcılar genel olarak anlatmaya, duygularını paylaşmaya çok müsait oldukları için görüşmede doğal bir ortam oluşturmada sıkıntı olmamıştır. Fakat araştırmanın karşılaştığı bir zorluk olarak siyasi parti üyeleriyle yapılan bazı mülakatlarda parti üyeleri siyasi parti tanıtımlarını da konuşma içerisinde aktarmaya çalışmışlardır. Bu durumlarda gerekli yönlendirilmeler yapılmaya çalışılsa da bazı mülakatlar gereğinden uzun sürmüştür. Bununla birlikte bazı siyasi kurum üyeliği olan katılımcılarda resmi siyasi kimlikleri doğrultusunda filtreli konuştukları görülmüştür. Bu doğrultuda bireysel ve rahat cevap vermeleri konusunda yönlendirilmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Görüşmelerin seçim dönemi yapılması sebebiyle bir kafede, sokakta, minibüste, metroda ve benzeri yerlerde yoğun politizasyon ve siyasi tartışmalarla rahatlıkla karşılaşmıştır. Böylece farklı mekanlar da önemli ölçüde gözlem yapabilme ve iletişime geçebilme imkânı sağlamıştır. Bu durum, sürekli olarak araştırma sorusunu gözlemlenen olaylar üzerinden tekrar sorabilmeye, farklı dinamikler üzerine sürekli düşünebilmeye, çalışmanın çıktılarını gözden geçirmeye fırsat sağlamıştır. Bu politizasyon süreci, görüşme için katılımcı bulmayı da çok kolaylaştırmıştır.

Katılımcıların çoğunun politize ve bir görüşe bağlı oluşu itibarıyla görüşlerini ve anlam dünyalarını rahatlıkla dışa vurmalarını, duyurmalarını da sağlamıştır. Örneğin bazı katılımcılara isimlerinin alınmayacağı ve ses kaydında rahat olabilecekleri söylenirken kendilerinden “istersen dünyaya duyur” bağlamında tepkiler alınmıştır. Bu durum, çalışmanın konusu itibarıyla da katılımcıların bağlı oldukları görüşleri bir övünçle açık etmelerine imkân tanımıştır. Ayrıca, seçim dönemi kurulan stantların da tanıtımı ve iknayı

amaçlaması oradaki görevliler tarafından güzel karşılanmayı ve rahatça gönüllü katılımcı bulabilmeyi sağlamıştır. Görüşmeyi kabul etmeyen iki stant dışında görevliler, genel olarak çalışmadan bahsetmemle birlikte nazik bir tavırla benimle ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte mülakat yapılan kişiler dışında da stant dahilinde etkileşim içerisinde bulunulmuş, diğer kişilerle iletişime geçilmiştir. Stant içerisinde de görevliler, mülakata katılabilecek farklı kişilere yönlendirme sağlayarak kapı tutuculuk da yapmışlardır. Burada katılımcılar, stantlarda ötekine yönelik tahammülsüzlük ve öfkeyle alakalı karşılaştıkları deneyimleri de aktarmışlardır. Ayrıca, stantlarda karşılaşılan broşür dağıtımı, ikna çabaları, müzikler eşliğinde dans ve şarkılar söyleme gibi eylemlerle de çalışmanın kavramsallaştırdığı siyasal özdeşliğe dair gözlemlerde bulunulmuştur.

Bununla birlikte stantlarda mülakat yapmak, katılımcıların sabit yerde olması bakımından da şu yönde verimli olmuştur: Örneğin olağanüstü bir siyasi gelişme sonrası bir katılımcıyı tekrar ziyaret ederek duygularını alma imkânım oldu. Dolayısıyla katılımcılarla aramda ayrı bir iletişim ve sohbet imkânı da gelişti. Ayrıca çalışma, medyanın fanatizmdeki etkisini de sorguladığı için bu alana yönelik de sorular sordum ve sosyal medyada aktif olan katılımcıların kullanıcı hesaplarını aldım. Bu hesapları da araştırma sorularım bağlamında incelemeye çalıştım. Bununla birlikte YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp ve Reddit gibi sosyal medyadaki farklı kullanıcıların etkileşimlerini de fanatizm bağlamında ayrıca inceledim. Bu bağlamda sosyal medyadaki paylaşımlar, yorumlar ve yorumların altındaki etkileşimler; fanatizmin parametreleri bağlamında incelenmiştir. Siyasal fanatizmin görüldüğü alanlar, onu ortaya çıkaran etkenler medya üzerinden de sorgulanmıştır. Buradan elde edilen veriler, araştırma sorularından elde edilen verilerle de karşılaştırılmıştır. Medyadaki verilere medyanın fanatizmi etkilemesindeki analizleri destekleyici olarak yer verilmiştir.

Toplumdaki siyasal fanatizmi ortaya çıkaran etkenleri belirlemek için toplumda ne derecede ve ne tür bir siyasal fanatikleşme olduğunu belirlemek gerekiyordu. Bu sebeple katılımcılardaki gözlemlerden ve teoriden hareketle ideal bir siyasal fanatizm skalası çıkartıldı. Siyasal fanatizm olması hasebiyle ilk aşamasında politizasyon ve siyasete aşırı bağlanma yerleştirildi. Bu iki husus, literatürde doğrudan fanatizmin parametresi olarak yer almasa da katılımcıların neredeyse hepsinde ortak olarak görülmüştür. Bununla birlikte siyasal fanatizmi doğuran noktalar olması itibariyle temele yerleştirilmiştir. Bu durum çalışmanın; Türk sosyolojisindeki siyasal fanatizmin önemli derecede yaygın olmasını

siyasete aşırı bağlanmayla ilgili görmesiyle ilişkilidir. Neticede bu husus siyaset kurumunun Türk sosyolojisindeki konumuna ve rolüne bağlanmıştır.

Veri analizinin öncül adımları olarak farklı kategorilerde kodlar manuel olarak oluşturulmuştur. Bu kategorilerden hareketle tematik analizler yapılmıştır. Farklı kategoriler birlikte ve ilişkili düşünülerek daha yapısal çözümlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu ilişkiel düşünme, birtakım ortaklık ya da farklılıklardan hareketle üst çıkarımlar ve tipolojiler kurabilmeyi sağlamıştır. Bölümler ve başlıklandırmalar da buna göre tasarlanmıştır. Mülakatlar ve deşifreleri devam ederken bulguların çerçevesi belirlenmeye, bazı kategoriler tasarlanmaya başlanmıştır. Deşifrelerin altına aranan sorulara yönelik notlar alınmıştır. Bu notlar da ortaklıkları ve farklılıkları yakalayabilmeyi, kategorileri tasarlayabilmeyi sağlamıştır. Bununla birlikte teorik çerçevenin tasarısı saha araştırması yapmadan önce kurulmuş fakat son hali bulgularla birlikte yazılmıştır. Bölümlerin eşzamanlı olarak yazılması teori ve bulgular arasındaki ilişkiselliği sağlaması bakımından verimlilik sağlamıştır.

Sonuç olarak, bahsi geçen parametreler ve fanatizme sebep olan kaynaklar bakımından farklı kategorileri içeren 2 fanatik tipoloji elde edilmiştir. Bununla birlikte parametrelerdeki kategorizasyonu sağlamak ve bulgulara yönelik birtakım ortaklıkları açıklamak için bazı kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda tipolojileri de anlamayı sağlaması bakımından parametreler “*bağlayıcı ve dışlayıcı fanatik eğilimler*” şeklinde ikiye ayrılarak tanımlanmıştır. Bunlardan hareketle “*siyasal fanatik*” ve “*fanatik muhalif*” ideal tipleri oluşturulmuştur. Çalışmada kategorileri ve analizleri aktarmak için şemalara yer verilmiştir. İlk olarak zihinde tasarlanan bu şemalar, Lucidspark uygulamasında oluşturulmuştur.

2. SİYASAL FANATİZMİN TOPLUMSAL GÖRÜNÜMÜ VE KAYNAKLARI

2.1. Fanatizm ve Fanatizmin Duygu-Düşünce-Eylem Boyutu

Fanatizm; siyaset, din, spor, eğlence ve çevre gibi farklı alanlarda bir şeye olan aşırı coşkulu ve tutkulu bağlılık neticesinde duygu, düşünce ve tutumlara yönelik aşırılığı ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Kavramın farklı boyutları içermesi itibariyle kaynaklarına ve etkilerine yönelik analizler bakımından disiplinler arası farklılıklar mevcuttur. Fakat genel kabulde fanatizm, ortaya çıkardığı aşırılıklardan dolayı toplumsal çatışma alanlarını tetikleme potansiyeline sahip bir olgudur. Fanatizmin bir türü olarak siyasal fanatizm ise siyasal toplumsallaşmadaki örüntülerin bireylerin duygu, düşünce ve eylemlerinde hem nasıl

aşırılığa dönüştüğüyle hem de bireylerdeki aşırı tutumların çatışma alanlarını tekrar nasıl oluşturduğuyla ilgilidir. Bu yüzden siyasal fanatizm, birey, toplum ve siyaset ilişkisinde ortaya çıkardığı örüntüler bakımından önem taşımaktadır. Bu bölümde siyasal fanatizme güzergâh oluşturması için fanatizmin tanımı, boyutları, özellikleri ve farklı disiplinlerdeki karşılıkları ifade edilecektir. Böylece, siyasal fanatizmin psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi gibi farklı alanları birleştiren çok boyutlu bir kavram olduğu görülecektir.

Literatürde fanatizm olgusu; fanatizmin duygu, düşünce ve eylem boyutları üzerinden kategorileştirilmiştir. Bu kategoriler, fanatizmi işaret eden farklı parametreleri ve bu parametrelere göre değişen farklı fanatizm derecelerini gösterme imkânı taşımaktadır. Fakat sahada da görüldüğü üzere, fanatizmin pratiğe yansıması ve pratikteki ayrışması salt bu kategoriler üzerinden gerçekleşmemektedir. Fanatizmin pratik hayat içerisindeki yansıması; duygu, düşünce ve eylem boyutlarının daha çok iç içe geçmesiyle olmaktadır. Dolayısıyla asıl ayrışma, kategoriler üzerinden değil bu kategoriler altındaki eğilimlerin düzeyi üzerindendir. Eğilimleri sadece kategoriler üzerinden ayırtmak, eğilimlerin birbirine olan etkisini görmeyi engelleyecektir. Bu yüzden, bu çalışmada fanatik eğilimler daha çok birbirleriyle ilişkili ve hiyerarşik olarak ele alınacaktır. Fakat fanatizmin çok boyutlu oluşunun aktarımı ve eğilimlerin tasnifi adına bahsi geçen kategoriler baz alınacak ve vurgulanacaktır. Dolayısıyla fanatizm olgusunun analizi için hem çok boyutlu hem de bütünlüklü yaklaşım amaçlanmaktadır.

Fanatizmin genel itibarıyla taşıdığı nitelikler farklı boyutlar üzerinden şöyle gözükmektedir: Bir şeye olan tutkulu bağlılık neticesinde ortaya çıkan özdeşleşme, adanmışlık, fedakârlık, coşku gibi eğilimler fanatizmin temel düzeydeki duygu boyutuna karşılık gelmektedir (Batuhan, 2007; Göka, 2007; Çifçi, 2019; Marimaa, 2011; Milgram, 1997; Toscano, 2013). Bu bağlılık, sembollerin kullanılması ile de dışarıya vurulmaktadır. Bu eğilimlerin makuliyet dışılığı yol açması ise mutlak doğruya sahip olma algısı ile ötekini dışlayıcı, küçümseyici düşünce ve eylemleri doğurmasıyla ilgilidir. Bu noktada; tekel hakikatçilik ve eleştirisizlik aşırı bağlılığın düşünce boyutundaki etkileridir. Bu düşünce biçimi; ötekini mutlak doğruya yönelik ikna etme çabasını doğurmaktadır. Bir sonraki düzey ise; ötekine yönelik tahammülsüzlük, toleranssızlık, kıskançlık, öfke, nefret gibi toplumsal uzlaşma için risk oluşturan duyguları içermektedir. Bu duyguların yoğunlaşması ise şiddetli tartışmalar, sözlü saldırılar, tahakküm ve şiddet gibi eylemleri doğurabilmektedir. Fanatizm en ideal haliyle bahsi geçen eğilimlerin bütünüdür. Görüldüğü üzere fanatizm olgusu; farklı disiplinlere

konu olabilecek farklı boyutları ve farklı düzeydeki eğilimleri barındırmaktadır. Bu eğilimler, literatürden hareketle aktarılsa da literatürde düzey farklılığına çok değinilmemiştir. Bu yüzden eğilimlerin bütüncül olarak birbirini ortaya çıkarıcı etkisi çok fazla görülmemektedir. Bu niteliklerin içeriği ve işlevine yönelik ayrıntılar ise aşağıda verilmiştir.

Fanatizm, bu özellikleri itibarıyla “ılımlılık eksikliği” (Marimaa, 2011, s. 31), “normalin ötesi” (Çıfci, 2019, s. 123; Çubukçu, 2007) olarak aşırılık kapsamında değerlendirilmiştir. Klemperer (2021) da Hitler dönemindeki faşizmi aynı şekilde düşüncelerin önüne geçen “aşırılık” üzerinden incelemiştir. Benzer bağlamda Toscano (2013) da makuliyet dışılığı “aklıselim dışı” olarak görmektedir (s. 34). Aşırı bağlılık anlamı, Latince “fanum”dan türeyen kavramın kökeninde de -tapınak- görülmektedir (Hughes & Johnson, 2005; Poyraz, 2007). Bu noktada sadece aşırılık olarak ele alınan fanatizmin faydalı yanına da değinilmiştir (Marimaa, 2011, s. 34). Bu bağlamda bağlılık ve bağımlılık arasındaki fark da aşırılığın kıstasına yönelik dikkat çekilen bir husustur. Her bağlılık, inanç ve eminlik fanatizm kapsamında alınmayacağı gibi bağlanmanın insan doğasından gelen özgürleştirici yanına da vurgu yapılır (Marimaa, 2011, ss. 35-36; Poyraz, 2007). Bunun yanında bağımlılık ise etik bakımdan sağlıklı görülür. Bu yüzden aşırılığın temel kriteri bir şeye olan bağlılığın; eleştirel muhakemeyi yok etmesi ve ötekine tahammülsüzlüğü ve toleranssızlığı (Batuhan, 2007; Çubukçu, 2007) doğurması olarak söylenebilir. Bu durum, kamusal iletişim alanını yok edecek bir toplumsal tehdit olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla çalışmada fanatizm, etkileri bakımından olumsuz olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda ise fanatizmin farklı düzeylerde bulunması söz konusudur. Bu düzeyler temelinde yukarıda verilen özelliklerin içerikleri şu yöndedir:

Fanatik bağlılığı sağlayan önemli etken olarak “coşku”; duygu boyutunda yer alan ve fanatizmin kuzeni sayılan bir niteliktir (Arsan, 2007; Göka, 2007; Toscano, 2013, s. 22). Coşkunun yüksek düzeyde bulunuşu ile fanatizm; “bağlamından kopacak ya da hedefinden uzaklaşacak kadar bir çığırtkanlık” olarak da tanımlanır (Arsan, 2007, s. 64). İdeallerin abartılması eğilimi (Toscano, 2013, s. 46) de yine coşkunun bağlamdan koparıcı etkisi olarak okunabilir. Aynı bağlamda Laquer (1999), ideoloji bazlı fanatik bağlılıkta da yakıcı tutkunun ideolojik içerikten önce geldiğini söylemektedir (s. 230). Bu yüzden bağlılığı yansıtan semboller de aşırı coşkulu tutumlar tarafından ideolojik yüzeyselliği kolayca yansıtabilecek araçlardır. Semboller; doktrinleri yüzeysel olarak aktarmak ve ötekileştirmenin aracı kılmak için oldukça işlevseldir. Dolayısıyla fanatizmin, semboller ve göstergeler aracılığıyla

desteklendiğini ve sembollerin bağlılık, özdeşleşme ve adanmışlık gibi nitelikleri farklı düzeylerde işaret edebileceğini söyleyebiliriz. Bu nitelikler fanatizmin daha çok duygu boyutundaki temel parametreleri olarak sayılabilir.

Fanatizm, her ne kadar duygulardaki aşırılığın düşünce ve tutumlara yansıması ile ilgiliyse de basitçe duygusal bağlamda anlaşılamayacağı vurgulanan bir husustur. Bağlılık konusundaki aşırılığın, düşünce zeminine yansıdıkları itibarıyla daha çok toplumsal tehdide açık hale gelmektedir. Bireyin bir şeye olan aşırı bağlılığı, bağlı olduğu şeye karşı -grup, ideoloji, şahıs vs.- mutlak bilgiye sahip olduğu algısı, fanatizmi daha ileri bir düzeye taşımaktadır. Bundan dolayı fanatik kişi mutlakiyetçi, dogmatik, kesin inançlı, “bilinçsiz yanlı, bilinçsiz taraflı” olarak anılır (Arsan, 2007; Çubukçu, 2007; Summers’tan akt. Göka, 2007, s. 41; Perkinson, 2002, ss.79-80, 85). Fanatik, “kendi teorilerinin, ideolojisinin, çözümlerinin doğru olduğunda ısrar eder. Bunları çürüten argümanları, olguları veya sonuçları görmezden gelir” (Perkinson, 2002, s. 59). Bu yüzden fanatizmin gerçekliği görmeyi engelleyici yanı söz konusudur (Marimaa, 2011; Toscano, 2013). İdeolojiler ve doktrinler de dünyaya dair bu mutlakiyetçi algıyı içermektedir (Arendt, 2018b; Marimaa, 2011) Belirtildiği üzere, fanatik kişi için bir ideolojinin ya da öğretinin içerik ve anlamlarından ziyade kesinliği ve kapsayıcılığı öne çıkmaktadır. Fanatik bireyin mutlak hakikatin bilgisine sahip olduğu düşüncesi, keskin söylem ve tutumlarda bulunmasına da sebep olmaktadır. Bu noktada, fanatik tartışmalar da düzeyine göre değişken olmakla birlikte genel olarak sağlam argümanlardan ziyade semboller ve hakikat olduğu düşünülen yüzeysel bilgiler ile şahıslar arasında gerçekleşmektedir.

Mutlakiyete sahip olma iddiasına bağlı dogmatiklik, bir sonraki aşamada ötekileştirme ve toleranssızlığa kapı açmaktadır. Bu nedenle dogmatikliğin karşıtlığı kapsayıcılık, kabul edicilik ve hoşgörü (Göka, 2007, s. 39) olarak alınmaktadır. Batuhan’ın (2007) ifadesi ile bu “tümelci yaklaşım” (s. 62) biçimi beraberinde “kökel toleranssızlığı” (s. 71) getirmektedir. Bu bağlamda Poyraz (2007), şöyle ifade eder: “Onun için hakikat sadece kendinde olduğundan dışa açılmak, bir parçalanma, kendisinden koparılmak demektir” (s. 34). Bununla birlikte aşırı özdeşleşme ve empati kurmanın zorluğu arasındaki ilişki (Ben-Yehuda & Zohar, 2018) de fanatik bağlayıcılığın ötekine toleransı zorladığını göstermektedir. Bu nedenle fanatizm, zorunlu olarak ötekinin inşası üzerine kuruludur. Bu noktada bir düşmana olan ihtiyacın fanatiği belirlediği söz konusudur (Laquer, 1999, s. 230). Mutlakiyetçi algı gereği düşmanın şeytanlaştırılan bir konumda olması (Bora, 2009; Kilp, 2011) ona karşı tahakküm ve şiddeti de meşru kılmaktadır (Arendt, 2018b; Çağla, 2007; Ben-Yehuda &

Zohar, 2018). Bu yüzden Arendt (2018b), mutlakçı sistem olarak totalitaryanizmin doğasında işkenceyi görmektedir.

Fanatizmin duygu boyutundaki ileri yansımaları ise öfke, hınç, kıskançlık, nefret ve tahammülsüzlüktür. Bu duygular fanatizmin, siyasal aşırılıkların ve terörizmin nedeni olarak görülmektedir (Posłuszna & Posłuszny, 2015). Bu sebeple fanatizmin duygu boyutu, düşünce ve eylem boyutunu açığa çıkartıcı ve sosyolojik düzlemi olan bir konumdadır. Bu duygular ilk aşamada fanatizmi aşırı savunma veya aşırı saldırma (Çubukçu, 2007, s. 66) olarak pratiğe yansımaktadır. Bu durum, “nefret dolu tartışmalar, dogmatik ilkelerin zorla kabul ettirilmesi yönünde tahakküm ve şiddeti” de açığa çıkartabilmektedir (Batuhan, 2007, s. 62). Duygu ve düşüncelerin eylemlere dönüşmesi ile fanatizmin etki alanının ve yeniden üretiminin artması söz konusudur. Bu nitelikler, fanatizmi bir bağlama oturtmaktadır. Bu noktada, fanatizmin bir şeyi aşırı savunmak, bir şeye adanmak anlamında olumlu da olabileceği aktarılırken (Marimaa, 2011) sonuçları bakımından olumsuz, hatta tehditkâr bir olgu olarak görülmesi genel kanaat olarak söylenebilir. Böylece siyasal fanatizm, literatürde sonuçları bakımından; kutuplaşmalar, ayaklanmalar, aşırı siyasal eylemler, totaliter sistemler ve terör altında mevzu edilmektedir. “Siyasal Fanatizme Etki Eden Sosyolojik Kaynaklar” ve “Türk Siyasi Tarihini Fanatizm Üzerinden Okumak” adlı bölümlerde bu alanlara dair analizler açılacaktır.

Fanatizm kavramının kökenine baktığımızda ise bu niteliklere benzer tanımlarla karşılaşmaktayız. Bahsedildiği üzere fanatizm, tapınak anlamını karşılamakta, fanatik ise çılgın bir tapınak adanmışını nitelemektedir (Hughes & Johnson, 2005). Batıl inançlı, saçmalayan (Cicero, Juvenal), hoşgörüsüz (Locke) anlamlarını içerdiği; 17. yüzyıldaki dini vizyonerler içinse coşkulu, hasta anlamında olduğu; Kıta Avrupa’sında ise saldırgan, dini bağnaz anlamlarına geldiği aktarılır (Hughes & Johnson, 2005; Maher, 2022, s. 395; Marimaa, 2011). Erken modern dönemde de İngiltere’de bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Bu anlamda fanatik, modernite öncesi dini muhalifleri düşman olarak tanımlasa da 17. yüzyıl itibariyle dinler de fanatizm bağlamında açıklanmaya başlanmıştı (Hughes & Johnson, 2005). Modern dönemle birlikte dinsel ilişkiselliği devam etse de siyasal fanatizmin etkin olması vurgulanan önemli bir noktadır. Bununla ilgili fanatizmin dayandığı zemin ve onu dönüştüren yapısalılık bir sonraki bölümün ayrıca konusu olacaktır.

Fanatizmin bir boyutu da onu yükselten kitlesel etkisidir. Çalışmalar, fanatik duyguların bir topluluk içerisinde daha çok yoğunlaştığını ve fikirlerin yaygınlaştığını ortaya koymuştur

(Le Bon, 2018; Torde'dan akt. Toscano, 2013, s. 51; Zelyurt, 2019). Bu noktada Breuer (2017) de fanatizmin içkin olduğu faşizm için “olsa olsa birlikçiliktir” ifadesinde bulunmuştur (s. 53). Birlik olmak; duygu, fikir ve hedefte birlikteliği beraberinde getirmekte, özellikle fanatizmin duygu boyutunda yer alan coşku, adanmışlık, özdeşim, öfke ve benzeri nitelikler birliktelikler aracılığıyla pekişmektedir. Bu doğrultuda birliktelikler fanatizmi oluşturan veya güçlendiren bir işlevde de bulunabilir. Bu konuda fanatik birliktelik halinin bireyselleşmenin önünde olduğu da aktarılan bir husustur (Arendt, 2018b; Breuer, 2017; Le Bon, 1997). Breuer, buna örnek olarak siyasi parti ve siyasi birlik NSDAP (Nazi Partisi) için “...tüm kişiliği ve duygusal yaşamı ele geçirmesinden” bahseder (s. 4). Bununla ilgili olarak Klemperer; 3. Reich döneminde (1933-1945) fanatizmin, bilinçaltında “hastalığa ve caniliğe yakın sisli bir zihin durumu” (s. 75) olarak yer etmesine karşılık sosyal psikolojik açıdan bir “erdem” olarak kabul edildiğinden söz eder. Dolayısıyla birlikteliklerin, negatif görülebilen unsurları takdir edilen unsurlara çevirmede ve duyguları motive etmede etkisi yüksektir. Fanatizmin içinde bulunduğu topluma göre dönüşen bir anlam çerçevesi de mevcuttur ki bu da fanatizmin sosyolojik yönlerinden birine işaret eder.

Olağanüstü bağlılık ve sonuçları bakımından aşırılıkları karşılayan ekstremizm ve fanatizm de çoğu açıdan ortaktır. Yalnızca fanatizmin siyasal alanda kullanılan ekstremizm dışında eğlence, çevre ve sanat gibi konularda da bağlılığı ifade ederek olumlu bir tarafı da söz konusu olabilir (Çifçi, 2019; Kilp, 2011; Marimaa, 2011). Fakat çalışmanın konusu olan siyasal fanatizm, bu olumlu anlamından ziyade siyasal bağlamda aşırılığı ifade eden ekstremizm ile benzer manayı karşılamaktadır. Dini köktendincilik anlamında fundamentalizmi de fanatizmden ayırmanın zorluğu söz konusudur (Göka, 2007; Posłuszna & Posłuszny, 2015). Kavramın genişlemesi itibarıyla din ile sınırlı tutulamayacağı siyasi tarafının da olduğu söylenmektedir (Göka, 2007 s. 38). Bu sebeple liberal şüphecilik hem fundamentalizm hem de fanatizm bağlamında okunur (Çubukçu, 2007; Göka, 2007). Bu noktada fundamentalizmin temel kriterleri de yine fanatizminkine benzer şekilde “kesinlikten gelen ciddiyet” ve “coşku”yu içermesidir (Heywood'dan akt. Göka, 2007). Göka (2007), bu benzerlikler itibarıyla fanatizmin şu tanımının fundamentalizme de uyduğunu söylemektedir: “Bir felsefi, siyasal, ideolojik görüşe veya bilimsel iddiaya karşı sorgu ve eleştirisiz tam teslimiyet; bir görüş veya tavrın şiddete bile başvuracak ölçüde savunuculuğunu yapmak”. Dolayısıyla, literatürde aşırılık anlamlarını karşılayan diğer kavramların farklı temelleri bulunsa da günümüzdeki kullanılışları itibarıyla fanatizmle ortak yanları da ele alınmaktadır.

Fanatizmin bahsi geçen çok boyutlu tarafı ve bu boyutlardan her birine özel olarak odaklanması, fanatizm olgusunun farklı disiplinler tarafından ayrıca ele alınmasına sebep olmuştur. Bu sebeple duygu boyutu bakımından psikoloji ve sosyal psikoloji, ideoloji/düşünce boyutu bakımından felsefe ve siyaset düşüncesi, eylem boyutu bakımından siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarının da ayrıca konuları olagelmıştır. Bu açıdan fanatizm, sadece bireyleri, grupları veya toplumsal-siyasal süreçleri açıklayıcı bir olgu değil, bir sonraki bölümde görüleceği üzere bir dönemin siyasal, sosyolojik ya da felsefi açıdan yapısal çerçevesini açıklayıcı bir kavram olarak da görülmüştür.

Psikoloji alanında fanatizm; bağlılık, bağımlılık, özdeşleşme, adanmışlık, ötekileştirme, önyargı, öfke, nefret ve saldırganlık gibi duygular temelli incelenir. Bu duygular, incelenen kaynaklar itibariyle libidinal içgüdülerin, keyfin toplumsallıkta yansıması (Zizek ve Lacan'dan akt. Mouffe, 2018), güvensizlik ve belirsizliklerin sonucu olarak ilişkilendirilir (Göka, 2007). Bu açıdan fanatizm şu bağlamlarda ele alınır: Bağlanma problemi, siyasal özdeşimliliğin, ben-öteki ayrımının sevgi ve saldırganlık içgüdüleri ve keyif (jouissance) bağlamında psikanalitik okunması. Mouffe (2018), siyasete içkin olan “demokratik antagonizmalara”, “partizan” gerçeğine ve “husumete” karşın akıl ve tutku ayrımı üzerine kurulu demokrasi anlayışını eleştirir. Bu nedenle siyasetin bu doğasını kabul eden ve biz-öteki ayrımını ehlileştirerek (antagonizmaların agonizme çevrilmesi) çoğulculuğu içeren bir demokrasi için psikanalitik okumayı, duygusal boyutla ilgilenmeyi gerekli görmektedir. Bununla birlikte fanatizm, grup psikolojisinin işlevi ve toplumsal travmalar bakımından da sosyal ve tarihsel psikolojiye konu olmaktadır (Göka, 2007, 2017; Le Bon, 2018). Egonun bir bölümünün atılması olarak görülen bağlılık; belirsizliklere karşı savunma olarak okunur (Summers'tan akt. Göka, 2007, s. 40). Bu kişiler için fanatik gruplar, bağlanma ihtiyacını gidererek var oluş kaygısını yok edecek ve belirsiz dünya ile baş etmeyi kolaylaştıracak bir işleve sahiptir (ss. 41-42). Bu alanda fanatizm; kişiler, toplumlar ve karakterleri üzerlerinden incelenir. Bireyin psikolojisi ve bu yönde gruplarla kurduğu ilişki fanatizmin bir tarafını açıklar iken bu çalışma, yapısal süreçleri de göz önünde bulundurarak duyguları da sosyolojik temelleri ve etkileri itibariyle ele alacaktır.

Felsefe alanı ise, fanatizmi daha çok mutlakçılık, dogmatizm, toleranssızlık ve hoşgörü özellikleri üzerinden inceler. Fanatizme sebep olan yapısal unsur; düşünce zeminindeki tekel hakikat, mutlakçılık olarak görülür. Bu anlamda fanatik inanç “gerçeklerin inkârı ve yanılsamaların tercihi” üzerinden okunur (Donskins'ten akt. Marimaa, 2011, s. 37). Bir perspektiften; “...insan aklının sınırlarından kopması, kaybolması durumu”, “aklın

çıldırması, hezeyana gelmesi”, “derinden gelen tutkunun hastalığa dönüşmesi”, “arizi bir durum” (Çağla, 2007, s. 21) olarak tanımlanıp Aydınlanma felsefesi çözüm olarak görülmektedir (Batuhan, 2007; Kant’tan akt. Çağla, 2007; Toscano, 2013). Diğer taraftan ise yine tekel hakikatçılık ve tahakküm bağlamında bu Aydınlanmacı bakışın kendisini de fanatik olarak gören perspektifler mevcuttur (Toscano, 2013). Her iki bağlamda da felsefe, fanatizmi daha çok mutlakçılık, toleranssızlık, hoşgörü esaslı okumaktadır. Bu yüzden farklı ontolojik temellerden de olsa siyasi aşırı tutumlar, şiddet, zulüm ve aşırılıkçı siyasal sitemler; tekel hakikatçılık, mutlakçılık bağlamında okunur (Bauer, 2021; Çifçi, 2019; Göka, 2007; Küçükalt, 2021; Toscano, 2013). Born, bu bağlamda şöyle ifade eder: “Tek bir hakikatin varlığına ve onun sahibi olduğuna inanmak dünyadaki bütün kötülüklerin kökenidir” (Born’dan akt. Bauer, 2021, s. 11; Küçükalt, 2021). Bu noktada aşkınlığın kabulü söz konusu olsa dahi bilinip eyleme dökülebileceğine yönelik mutlak felsefi anlayışın da siyasal aşırılıklara sebebiyetinden bahsedilir (Küçükalt, 2021). Çifçi (2019) de benzer bağlamda terör ve şiddetin ontolojisini “çürümüş/çürütülmüş hakikat” gibi bir kavramsallaştırma ile açıklamaktadır. Bu noktada aşırı milliyetçilik de yine mutlakçılık bağlamında ele alınarak felsefe çalışmalarının fanatizmin son çağdaki tetikleyicisi olarak gördüğü sistemlerden biridir. Böylece, felsefe çalışmalarında genel olarak tikel anlamın sınırlılığına vurgu yapılarak önyargıyı ve mutlaklığı düşünce üzerinden baştan engellemek konu olur. Bu noktada, fanatizme doğrudan yer veren çalışmalarda, farklı perspektiflerce hem modern çağda hem de Orta Çağ’da görülen fanatizmin temeli felsefe bakımından düşünce paradigmasına dayandırılır (Batuhan, 2007; Toscano, 2013). Bu yüzden fanatik yaftalamasını içeren kriterler bakımından fanatizmin farklı paradigmalarda anlamının değişiklik gösterdiği de söz konusudur. Fanatizmin tarihsel zemini hakkındaki 2.2. Bölüm’de bu konudaki görüşlere yer verilecektir.

Fanatizm, bahsi geçen düşman ihtiyacından dolayı da (Laquer, 1999) dost-düşman, biz-öteki ayrımı üzerine kurulu olan siyasetin (Mouffe, 2018; Schmitt, 2019) konusu olmaya doğrudan açıktır. Öfke, toleranssızlık, ötekileştirme, tahakküm ve şiddet gibi özellikleri bakımından siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde farklı alt alanlara konu olmaktadır. Bu anlamda siyasal kültür, siyasal iletişim, demokrasi, liberalizm, sivil toplum, muhalefet kültürü, aşırı-totaliter sistemler, ideolojiler, siyasal şiddet, terörizm, partizan grupları konularını ilgilendirmektedir. 20. yüzyılın “aşırılıklar çağı” (Çifçi, 2019; Hobsbawm, 2013), “şiddetin uzun yüzyılı” (Etil, 2019, s. 21) olarak görülmesi itibariyle fanatizm, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanları tarafından odak noktası olmuştur. Buradan hareketle siyasal

fanatizmin zemininin daha çok 20. yüzyıla dayandırılması ve çağın sorununun doğrudan fanatizm üzerinden tanımlanması da söz konusudur (Çiftçi, 2019; Milgram, 1997; Toscano, 2013). Fanatizmden, 20. yüzyılın değişen siyasal ikliminin bir çıktısı olarak da söz edilmektedir. Sebepleri ise sosyolojik yapıya ve siyasal kültüre özgü nedenler dışında yapısal olarak değişen; güç, devlet, siyaset ve savaş ilişkisi bağlamında da ele alınmaktadır (Schmitt, 2019). Bu alandaki çalışmalar, fanatik eylemin yapısal nedenlerine dair bir yol göstermektedir. Bu bağlama ait analizler, Türkiye siyasi tarihinin fanatizm üzerinden okunması ile aktarılacaktır.

Bu alt alanlar, fanatizmin çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir. Siyasal fanatizmin sosyolojik sebeplerine dair analizleri kısmında bu alanlarla ilişkili boyutlar, sosyoloji bağlamında ayrıca açılacaktır. Özellikle siyaset biliminin ilgilendiği başlıklar, siyaset ve toplumun etkileşimli yapısında dolayı (Akın & Buçukçu, 2019, ss. 94-95) bu çalışmanın da konusu olacak, Türkiye siyaseti bu çerçeveler itibariyle okunacaktır. Bu konular dışında fanatizmle ilgili daha çok sosyolojinin ilgilendiği kutuplaşma, öteki, toplumsal krizler ve toplumsal değişim gibi başlıklar diğer bölümlerde ilişki olarak ele alınacaktır. Böylece, fanatizmin bahsi geçen boyutları ve özellikleri yapısal süreçler dahilinde analiz edilecektir.

2.2. Siyasal Fanatizmin Dayandığı Tarihsel Zemin

Fanatizm içerdiği nitelikler itibariyle bir paradigma olarak da analiz edilmektedir. Bu sebeple doğrudan dönemler de içerdiği düşünsel zemin ya da sosyal-siyasal düzen bakımından fanatizm ile tanımlanmaktadır. Böylece bu bölümde fanatizmin yukarıda belirtilen tanımlaması doğrultusunda tarihteki izleri, dayandığı zemin aranmış ve bu bağlamda Batı dünyasına yönelik karşılaşılan analizler aktarılmıştır. Bu bağlamda fanatizmin “dinsel akıldışılıkta” yani Ortaçağ’da görüldüğü (Toscano, 2013) Aydınlanmacı anlayışın aksine dayandığı zemine yönelik şu yönde görüşler hakimdir: Binyılcılık hareketleri, 1525 Alman köylü savaşı ve 16. yüzyıl reform hareketleri modern siyasete ve fanatizme kaynaklık etmekte (Colas, 1997; Toscano, 2013), 17. yüzyıl itibariyle modern Batı düşüncesi, kültürü ve siyaseti bizzat fanatik kodları içermekte (Toscano, 2013), bu düşünce biçimi diğer kültürleri de müphemlikten arındırmakta (Bauer, 2021) ve Ortaçağ dini fanatizmi Aydınlanma düşüncesiyle siyasal fanatizme dönüşmektedir (Batuhan, 2007; Çağla, 2007). Bu sebeple, modern Batı düşüncesine ve kültürüne dayandırılan hâkim bir siyasal fanatizm anlayışından söz edebiliriz (Çağla, 2007; Batuhan, 2007; Toscano, 2013;

Bauer, 2021). Fakat fanatizme kaynaklık eden zemin için odaklanılan unsurlar şu başlıklar üzerinden ayrışabilmektedir: Hristiyan kültüründeki baskılayıcı ve dogmatik pratikler, Batı-Aydınlanma düşüncesi ve bunu ortaya çıkaran siyasal ya da sosyolojik etkenler. Bu noktada siyasal fanatizm ise ya Aydınlanma fanatizminin özgürleştirici ve rasyonelleştirici (Toscano, 2013, s. 26) siyasi pratikleri ya da Orta Çağ'daki dini fanatizmin modern sosyolojik şartlar içerisinde siyasal fanatizme dönüşmesi bağlamında ele alınmıştır. Bu anlamda siyasal fanatizm büyük oranla 20. yüzyılın sorunu -toleranssızlık çağı (Toscano, 2013, s. 73), “çağın kalbindeki yara”- olarak görülmekte (Badio'dan akt. Toscano, 2013, ss. 55-60; Batuhan, 2007; Çiftçi, 2019; Milgram, 1997) ve siyasal fanatizme kaynaklık etmesi bakımından Aydınlanma düşüncesi eleştirilmektedir (Batuhan, 2007; Levine'den akt. Bauer, 2021; Toscano, 2013). Bu çalışmalar; fanatizmin bir döneme, düşünceye ve kültüre aitliğini ve yaygınlığını göstermesiyle bir grup bireye has olmadığını aksine toplumsal bir olgu olduğunu da açık etmektedirler. Wannich'in ifade ettiği gibi burada fanatik olarak ele alınacak duygular da “tarih dışı içgüdü olarak değil”, “toplumsal tarihle eklemlenen tarihsel değişkenler olarak” görülmektedir (Wannich'ten akt. Toscano, 2013 s. 26). Bu doğrultuda bu bölümde fanatizmin dayandırıldığı zeminlere yönelik analizler kronolojik olarak aktarılacaktır.

Modern çağın sorunu olarak görülen fanatizm, 16. yüzyılda Batı'daki fanatik gerilimlere dayandırılmaktadır. “Phanatik” kavramı, 16. yüzyıldaki metinlerde Calvin'in anabaptistleri “dini hayalperestler” ve “yalancı peygamber” nitelendirmesi bağlamında geçmekte (Colas, 1997, s. 12), fakat günümüzde kullanıldığı şekli ile toleranssız anlamını da karşılamaktadır (s. 16). Bu dönemde Thomas Müntzer, Luther ve Calvin'in başlattığı Protestanlığın temelini oluşturan reform hareketinden ayrılarak kiliseye karşı “akılcı, eşitlikçi” ayrı bir devrim hareketini başlatmıştı. 1524-1525 Köylü Savaşları'na neden olan bu durum, Batı dünyasında coşku, öfke, nefret, toleranssızlık, tahakküm ve şiddet gibi unsurları açık etmiştir (Colas, 1997; Toscano, 2013). Alman Köylü Savaşları'nın fanatizme kaynaklı etmesi “Luther'in 1525'te köylü isyanının kanlı bir biçimde bastırılmasını meşru görmesi” (Çağla, 2007, s. 18) ve ortaya çıkan şiddet sebebiyledir. Dini ve siyasal bir çatışma olarak Alman Köylü Savaşları; feodal düzeni yıkma, hakları, özgürlükleri ve rasyonelleşmeyi arama girişimi olarak modern siyasal düzenin de temeli olarak görülmektedir (Toscano, 2013). Bu taleplerin “fanatik” olarak yaftalanması, ortaya çıkan yıkımların büyüklüğü ve modern siyasette devam eden izdüşümleri; Batılı düşünürlerin siyasal fanatizmin tarihini 16. yüzyıla dayandırmalarına sebep olmuştur denilebilir (Colas, 1997). Bu yüzden Colas, 16. yüzyıldan

itibaren fanatizm ve sivil toplum kavramlarının karşılıklı olarak birbirlerini tanımlamaları üzerinde durmuştur. Aynı zamanda, Aydınlanma'nın bahsi geçen tahakküm ve irrasyonelite üzerinden fanatizmi tanımlaması da yine siyasal fanatizm tartışmalarını 16. yüzyıla götüren bir husustur. Bu sebeple, Aydınlanma, fanatizmi “siyasi alanı tahrip etmesine karşı” "rasyonelite ve toplumsal barışa yönelik küresel bir tehdit olarak tanımlamaktadır" (Toscano, 2013 s. 126). Fakat bu durum rasyonelleşme ve özgürleşme üzerinden mutlakiyetçiliği içeren Aydınlanmacı anlayışın da fanatizmi sürdürdüğüne yönelik eleştirilere yol açmıştır (Çağla, 2007; Batuhan, 2007; Toscano, 2013). Bu yüzden “rasyonelleştirici ve özgürleştirici siyasal davranış”, Aydınlanma paradigmasının çıktısı olarak fanatizm dahilinde eleştiriye konu olmuştur (Toscano, 2013, s. 26). Özellikle Toscano için siyasal fanatizm, basitçe dini fanatizmin dönüşümü değil, Aydınlanma düşüncesinin de bizzat sonucudur denilebilir.

Bu açıklamalar, Hristiyan tarihiyle ilişkili olsa da fanatizmin temelinde Hristiyan kültürü ve onun Aydınlanma 'ya etkisi de odaklanılan bir noktadır (Köse, 2005; Batuhan, 2007). Dinin hâkim olduğu toplumsal alanda da zorlama ve tahakküm edici bir kültürün varlığından söz edilmektedir (Batuhan, 2007, s. 71; Köse, 2005). Bu noktada heretikliğin medeni suçlar kapsamına girmesi (Köse, 2005, s. 17), dinsel şiddetin, işkencenin varlığı (Köse, 2005), “compelle intrare in Christianity” (kilise dışında kurtuluş yoktur) düşüncesi (Batuhan, 2007, s. 73) ve farklı kiliselerde ortaya çıkardığı mutlak hakikat anlayışı ile din savaşları (Köse, 2005, s. 19) gibi örnekler dini fanatizm bağlamında açıklanmaktadır.

Bu zemin, dini bir zemin olarak görülse de dönemin dini otorite temelli toplumsal yapısı itibariyle toplumsallaşmayı da belirlemektedir. Bu yüzden sivil toplumun yıkılmasına yönelik analizlerin temeli de buradan alınır (Colas, 1997). Bazı çalışmalar, siyasal fanatizmi, otoritenin değişimine sebep olan sosyolojik şartlar doğrultusunda dini fanatizmin dönüşümü olarak ele almaktadır. Bu anlamda fanatizm kavramının uğradığı anlam dönüşümü de şöyle görülmektedir: 17. yüzyıl İngiliz dilinde dini inançtaki aşırı coşkuyu ifade ederken (Milgram, 1997, s. 1) modern dönemde kavramın genişlemesiyle politikada da makuliyet dışı coşkuyu içermektedir. Bu durum, modern dünya toplumlarında otorite kaynağının değişmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda analizler; dinin temel otorite kaynağı olduğu modern öncesi toplumlarda dini fanatizmin yer aldığı, modern dönemde ise ekonomi ve siyaset temelli bir toplumda ideolojiler eksenli fanatizmin kurulduğu yönündedir (Batuhan, 2007, ss. 61, 62). Bu sebeple değişen siyaset-otorite-devlet ilişkileri ile etkin görülen siyasal fanatizmin tarihi genel anlamda modern döneme dayandırılmaktadır. Bununla birlikte siyasal fanatizm, hakimiyet kazandığı modern dönemde de dini fanatizmle yer yer ilişki

içinde olarak birbirlerinden bağımsız değildirler (Batuhan, 2007; Çifçi, 2019). Bu noktada Çifçi, “politik ekstremizmin en büyük kaynağını ekstrem fundamental bağlılık merkezleri” (s. 120) olarak görmektedir. İlk bölümde bahsedildiği üzere Göka’nın (2007) fundamentalizm kavramının genişleyerek siyasal fanatizmi de karşıladığına yönelik argümanı da bu bağlamda okunabilir. Bu düşünceye aykırı olarak Lombross, siyasetin dini fanatizmden artık etkilenmediğini belirtmektedir (Lombros’tan akt. Toscano, 2013, s. 46).

Yukarıda aktarılan dini fanatizmin siyasal fanatizme dönüşmesi itibariyle Aydınlanma’nın eleştirilmesi, asıl itibariyle Orta Çağ fanatizminin eleştirisine de dayanmaktadır. Fakat Aydınlanmacı paradigmanın bizzat fanatik görüldüğü, bu paradigmanın -dinsel akıldışılık ile- Orta Çağ’a attığı fanatik yaftalamasını eleştiren görüşler de mevcuttur. Aydınlanma felsefesi, liberal siyasi düşünce ve sekülerizm bağlamında özgürleştirme ve rasyonelleştirme çabası, “koşulsuz inanç” ve “ifşa edilmiş hakikat”e yakınlığı sebebiyle fanatik olarak nitelendirilmektedir (Toscano, s. 125). Benzer bağlamda Vergin (2003) de Aydınlanma’nın “totalite iddiası”nı eleştirmektedir. Aydınlanma paradigması içerisinde “toleranssızlığı” işaret eden fanatizm (Colas, 1997; Locke ’tan akt. Marimaa, 2011, s. 3; Toscano, 2013), “dinsel akıl dışılık” ve “koşulsuz inançlılıkla” da bağdaşık görülmektedir (Toscano, 2013, s. 126). Buna karşın fanatizmin rasyonalite dahilinde kurulması, akıl ve tutkunun keskin ayrımı da eleştirilmektedir (Toscano, 2013; Mouffe, 2018). Bu bağlamda Toscano, “koşulsuz eşitlik” talebini de felsefî fanatiklik bağlamında değerlendirmektedir (s. 13). Çünkü modern dönemdeki eşit görülmeye yönelik fanatik arzusunun liberal demokrasiyi içten yıkabileceğini düşünür. Bu yüzden, modern dönemin demokrasi anlayışı itibari ile toleransın önünün açıldığı, fanatizme yer verilmediği ve Hristiyanlık tecrübesindeki dini otoritenin baskısından kurtulduğu görüntüsüne rağmen (Batuhan, 2007) mutlak bir tolerans ve özgürlüğe kavuşma yanılsamasından söz edilmektedir. Bununla birlikte, demokrasinin de içerdiği “sınıfsal taraflılık” gereği otorite ve tahakküm potansiyelini taşıdığı düşünülmektedir (Zizek, 2010). Bu konuda Mouffe (2018) da fanatizmin kurulu olduğu biz-öteki ayrımını siyasete içkin gördüğü için rasyonel mutabakatı hedefleyen liberal demokrasiyi eleştirmektedir. Tutkuların demokratik kurumları yıkıcı gücünün önlenmesi için bu tutkuların kabulünü, husumetlerin mutlak taraflar yerine siyasal cepheler olarak konumlanmasını şart görmektedir. Dolayısıyla, Toscano (2013) gibi Mouffe (2018) da tutku ve coşkuyu eleştiren, onları fanatik yaftalayan rasyonaliteyi eleştirmekte, asıl yıkıcı fanatizmi bu tutkuların göz ardı edilmesine, akıl dışı görülmesine bağlamaktadır. Bu yaklaşımlar, fanatizmin yıkıcı boyutunun önüne geçilmesi için fanatizm kapsamına giren duyguları siyasallığa içkin

değerlendirmeleriyle önem taşımaktadırlar. Bu doğrultuda Çağla (2007) ise modernite ve çıkıtlarının fanatizme dayanmasını şöyle ifade eder: “Akla inanma, metafizik bir tutku haline geldiğinde, ulus-devlet ideası fetişleştirilir, milliyetçiliğe indirgenmiş olur, hümanizm unutulur. Sonuç, milliyetçiliğin taşkınlığa ve fanatizme dönüşmesidir”. Dolayısıyla fanatizmin Orta Çağ zihniyetinin ürünü olarak görülmesi ve sadece ona ait kılınması eleştirilen bir konudur. Bu noktada, Batuhan, Toscano’nun perspektifinden farklı olarak rasyonaliteyi, fanatizmle aynı şekilde eşleştirmeyip fanatizm eleştirisini Aydınlanma’dan çok dini fanatizme bağlar ve Aydınlanma’nın belirli boyutlarla dini fanatizmi devam ettirdiğini söyler. Bu yüzden fanatizmin, rasyonelliğin olduğu alanda yerinin olmadığını söyleyerek fanatizmi mana alanının konusu etmiştir (s. 355). Toscano ise, Genlis’in Aydınlanma’nın ortaya koyduğu siyasete yönelik şu ifadesine katılır: “Bu dehşet verici fanatizm, dinden kaynaklanan fanatizmden bin kat daha tehlikeli değil mi?” Bu yüzden, “aşırı ve ödünsüz siyasal davranışın ötelenmesini ve bununla bağlantılı olarak siyasal fanatizmin Arap aklının, Asyalı despotizmin, İbrani teokrasisinin vb. bir tezahürü olarak kültürelleşmesini” temelsiz görmektedir (Toscano, 2013, s. 19). Fanatizmi başından itibaren siyasal olarak gören Toscano, bağnaz kelimesinin de siyasi bir kavram olarak ortaya çıkışından şöyle bahseder: Bağnaz, “kolonyal Roma’nın Filistin’deki sömürgeci varlığına karşı dinsel saiklerle örgütlenen Yahudi direnişiyle ortaya çıkmıştır” (Toscano, 2013, s. 17). Dolayısıyla, siyasal fanatizm toplumun sadece aşırı ucundaki partizan gruplarını içeren bir kavram değil, sosyolojik tarihi itibarıyla de yapısal siyasi dönüşümlerin sonucu ve çağı tanımlayan da bir kavramdır. Bu noktada Bauer (2021), fanatizm kavramını kullanmasa da 17. yüzyıl itibarıyla Aydınlanma’nın “müphemlikten arındırma mücadelesini” diğer kültürler üzerinde de sürdürmesinden ve müphemlik hoşgörüsüzlüğüne sebep oluşundan bahseder. Dolayısıyla fanatizmin, müphemlik hoşgörüsüzlüğü üzerine kurulu olduğu, bir iktidar biçimi olarak müphemliği yok ettiği ve müphemlikten kurtularak ortaya çıktığı söylenilebilir. Fanatik tipin ortaya çıkışı bu zeminindeki mutlak anlayıştan ve beraberinde yaratacağı kültürel ve ideolojik kısıtlama ve çatışmalardan hareketle okunabilir.

Bauer (2021) de İslam kültüründeki müphemlik hoşgörüsünün yine Batı’daki mutlakçı anlayışıyla yıkıldığı iddiasına sahiptir. Dolayısıyla, bahsi geçen Alman Köylü Savaşları üzerinden aktarılan dini-siyasal fanatizm ilişkisi, içinde bulunan sosyolojik şartlara özgü okunabilir. Fakat literatürde ise hâkim anlayış; fanatizmi Hristiyan kültüründeki reformlara ve oradan hareketle Batıda oluşan Aydınlanmacı anlayışa dayandırmaktadır. Batı modernleşmesinin küreselliği, bu durumu evrensel kılan boyutu olabilir. Bu yüzden

Aydınlanma düşüncesi, modernleşme ile Türk siyasal düşüncesini de etkilediği için, bu çalışmalar Türkiye’deki siyasal fanatizmin açıklanmasına da katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, fanatik nitelikleri göstermesi ve küresel dünyada çağı siyasal fanatizm üzerinden okuması da yine Türk siyasal sosyolojisini okuyabilmeyi sağlamaktadır. Fakat bahsi geçen zemin ile Türk toplumsallığının aynı sosyolojik zemine sahip olmaması ve Aydınlanma’nın Türk toplumunda yarattığı özgün etki sebebiyle bu teoriler, Türk siyasal toplumsallaşmasındaki fanatizmi tümüyle açıklayıcı da olmayacaktır. Bu noktada, Toscano (2013) da fanatiğin tasfiyesini ortaya çıktığı toplumsal ve kültürel coğrafyanın yönetimiyle yakından ilgili görür (s. 29). Dolayısıyla küresel bir düzlemde yer alan güncel Türk sosyolojisindeki siyasal zeminin okuması için bu çalışmalar referans olmalı, bununla birlikte hem tarihsel veri hem güncel saha verisi ile karşılaştırılmalıdır. Çünkü çalışmanın Türk siyasi tarihinde ve saha verilerinde göstereceği üzere siyasal fanatizmin farklı boyutlarda oluşmasını sağlayan farklı tarihsel sosyolojik bir zemin de hakimdir.

Bu tartışmalar; fanatizm olgusunu mevcut düşünceyi, kültürü ve siyasal eylem alanını belirleyen yapısal bir zemin olarak almakta. Bu yüzden, çağın sorununun da siyasal fanatizm üzerinden okunması söz konusudur (Badiou’dan akt. Toscano, 2013, s. 55). Aynı zamanda fanatizm olgusu, yeniden üretici aktif yanıyla bu boyutların da birer sonucudur. Bu anlamda, fanatizm olgusunun siyasal eylem alanlarında ortaya çıkardığı fanatik gruplar ve terör eylemleri de bir diğer boyutu ilgilendirmektedir. Bu grupları ortaya çıkaran nedenlere yönelik fikirler de yine fanatizmin zeminine yönelik analizler sunmaktadır. Bu noktada; 19. yüzyıl askeri gelişmeleri, devletsizleşme olgusu (Schmitt, 2019) ve 20. yüzyıl yeni siyasal düzeni aşırılıkları üreten bir zemindir (Hobsbawm, 2013). Bu noktada, Schmittyen teori, gelişen askeri teknik ile modern ordu karşısındaki düzensiz savaşan örgütleri “partizan” bağlamında açıklar. “Devletsizleşme” ve “siyasetin depolitizasyonu” bu çalışmadaki anlamıyla fanatik eylemde bulunan tutkulu kolektiviteleri -partizan- ortaya çıkaran bir etken olmuştur. Bu yönüyle sivil toplumdaki örgütlenmeleri açığa çıkaran yeni siyasal düzenin kodlarına ve siyasal eylemde bulunan fanatik grupların buradaki rolüne yönelik analiz sunmaktadır. Bu konuda Moore (2016), Köylü Savaşlarıyla üzerinden fanatik ayaklanmaların ortaya çıkışını köylü ve egemen arasındaki zayıf kurumsal ilişkiye bağlar. Bu yüzden bu durum, Schmitt’in devletsizleşme olarak okuduğu mekanizmayla benzer görülebilir. Moore’un analizi fanatikleşmeyi değil, fanatik eylemi ortaya çıkaran zayıf kurumsal ilişkiyi söz konusu eder. Bu yüzden Schmittyen teorideki siyasetin devlet otoritesinden çıkışı, bizzat fanatikleşmeyi değil fanatik eylemi açığa çıkaran bir etken olarak

görülmektedir. Bu sebeple partizan teorisi (Schmitt, 2019), fanatizme kaynaklık eden bir zeminden çok fanatik eylemi açığa çıkaran yapısal zemini açıklamaktadır diyebiliriz.

Buraya kadar bahsi geçen tartışmaların -çağın, dönemin siyasal fanatizm zemininde okunması- temelinde ise; doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal değişimler neticesinde ortaya çıkan siyasal-iktisadi kriz alanlarına vurgu yapılmaktadır (Hobsbawm, 2013; Toscano, 2013; Breuer, 2017; Kalaycı, 2019; Bauer, 2021; Klemperer, 2021). Bu noktada, özellikle iktisadi kriz alanlarının bağlılık ya da muhaliflik bağlamında fanatik eğilimleri doğurarak siyasal kriz alanlarını oluşturduğu görülmüştür. Bu alanların ise, yine bağlılık ya da muhaliflik bağlamında; adanmış ruhların şiddetiyle ya da hak ve özgürlüklerin talebiyle kuvvetlendiği, fanatik eğilimlerin yeniden üretildiği görülmüştür. Bu bağlamda krizlerin ve diğer etkenlerin fanatik eğilimlere olan etkisi bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

2.3. Siyasal Fanatizme Etki Eden Sosyolojik Etkenler

Bir önceki başlıkta yakın çağda fanatizmi oluşturan özellikle tarihsel etkenlere yer verilmiştir. Fakat bununla birlikte toplumsal yapının fanatik eğilimler üzerindeki etkisiyle toplumsal şartlara göre değişen farklı fanatizm dereceleri ile de karşılaşmak mümkün. Bu yüzden, bu bölümde bahsi geçen arka plan göz ardı edilmeden bir toplumda fanatizmi açığa çıkaran sosyolojik etkenler, yine tarihselliğiyle beraber literatürden hareketle sorgulanacaktır.

Çağın hâkim siyasetini biçimlendiren ve özellikle fanatizmi derinleştiren sosyolojik şartlar, Türkiye'deki siyasi düzlemi de etkilediği için bu çalışmanın zeminini oluşturması bakımından önemli görülmüştür. Bu noktada, genel açıdan 20. yüzyıl; Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasındaki “olağanüstü iktisadi büyüme ve toplumsal dönüşümün” (Hobsbawm, 2013, s. 7) mevcut şartları oluşturmasıyla ve ekonomik krizin eşiğinde faşist rejimleri öne çıkarmasıyla okunmaktadır (Hobsbawm, 2013, ss. 9-10, 12; Klemperer, 2021). Bu noktada, çağın fanatizm üzerinden ele alınması, bu toplumsal yapının dönüşümü bağlamında okunacaktır. Bu dönüşümde ortaya çıkan kriz ortamında ise; faşist sistemlerin yükselişe geçişi temelde otoriteye rıza göstererek geçiş izni veren fanatik grupların artışı ile anlaşılabilir. Bu doğrultuda faşizm hareketleri siyasal fanatizmi bir boyutuyla açıklayabilecek bir olgu olarak kriz ortamı ve fanatik yükseliş arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu yüzden, faşizmin ortaya çıkardığı fanatizmden hareketle de fanatizme yol açan etkenler bu bölümde sorgulanacaktır. Buradan çerçevede toplumsal krizlerin fanatik

eğilimleri ortaya çıkarıcı etkisine odaklanılacaktır. Bu yüzden bölüm; Türk toplumunun fanatizm üzerinden incelenmesi için diğer özgün sosyolojik şartların yanında toplumsal krizlerin etkisini sorgulamaya da zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda toplumsal dönüşümlerin, kriz ve savaş ortamlarında fanatik tutumları açığa çıkardığı doğrudan ya da dolaylı olarak tespit edilmiştir (Bauer, 2021; Breuer, 2017; Çubukçu, 2007; s. 66, Hobsbawm, 2013; Göka, 2007; Kallis, 2019; Kershaw, 2019; Klemperer, 2021; Toscano, 2013). Bu tespitler, belirli sosyolojik şartlar oluştuğunda fanatizme geçişi doğal olarak görmemize sebep olsa da her toplum için bu fanatik düzey farklılaşmaktadır. Bu noktada, kriz öncesinde de toplumdaki fanatik düzeyin ne olduğu önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında toplumsal hafıza, tarihsel bilinç ve o toplumun yapısına yönelik analizler olgunun başka bir yönünü açık etmektedir. Buradan hareketle toplumsal-siyasal-iktisadi krizler, siyasi erkin tahakkümü, özgürlüklerin kısıtlanması, siyasi erk ve toplum arasındaki kurumsal ilişki, ötekine duyulan kuşku gibi başlıklar üzerinden fanatizmi ortaya çıkaran nedenler analiz edilecektir. Bunun için, kapitalizm-modernite krizi, karizmatik liderin işlevi, milliyetçilik, faşizm, köylü savaşları ve antisemitizm gibi konular aracılık edecektir.

Fanatizmin varlığı; savaşlara, siyasi ve iktisadi krizlere (Calhoun ve Ruge'dan akt. Toscano, 2013) bağlanarak bunlar olduğu sürece fanatizmin de olacağı belirtilmiştir. Bu noktada, Hobsbawm'ın (2013) faşizmi de savaşlar ve krizler doğrultusunda açıklaması bu bakışı desteklemektedir. Bu yönüyle fanatizm; “büyük ve eli kulağında bir tehlike algısının sonucu” (Gramsci'den akt. Toscano, 2013), “aciliyetin ve şokun” ürünü olarak görülmüştür (Toscano, ss. 280-281). Göka (2007) tehditlerin varlığı ile fanatiğin şiddetini de aynı doğrultuda okumaktadır (s. 43). Toscano, krizlerin bireyde oluşturduğu tutkulu eğilimleri şöyle açıklar: “Tutkulu ve koşulsuz bir inanç siyaseti olarak fanatizm pek çok bakımdan krizin mahsulüdür; siyasi pusulanın şaştığı, militanlığın organik çıkar ve belirgin ihtimallerden filizlenen bir şeyden ziyade bir irade ve inanç meselesi olduğu uğraklarda baş gösterir” (Toscano, 2013, s. 281). Bu nedenle “salt tutkulu inanca dayalı”, “dini, seküler ya da karizmatik tepkilerin” de “siyasal çözülme ve kriz” ile çoğalacağını söylemektedir (s. 281). Waltzer (Waltzer'dan akt. Toscano, 2013, s. 54) şöyle ifade etmektedir: “Yönetim normal zamanlarda siyasi bölünmelerin önüne geçebilir, ancak eski toplumsal hiyerarşilere meydan okunduğunda toplumsal ahenk bozulduğunda dünya paramparça olduğunda taraf tutmak ve bununla beraber tutku ve bir dereceye kadar hoşgörüsüzlük kaçınılmaz olur”. Bu yüzden terör faaliyetleri de krizlerle ilişkili okunur (Kalaycı, 2019). Bu doğrultuda Kalaycı, yapılan araştırmalara göre demokratik ve yüksek gelirli ülkelerdeki “iktisadi kasılmaların”

terörist faaliyetlerini daha çok artırdığını söylemektedir. Dolayısıyla krizlerin içinde bulunduğu şartlar doğrultusundaki yıkıcı gücü, ortaya çıkaracağı siyasal krizlerle ve fanatik düzeyle ilişkili görünmektedir.

Krizler bağlamında faşizm çalışmaları da önemli analizler sunmaktadır. Faşizm, bir ideoloji biçimi olarak görülür iken rejime dönüşmesinde etkili olan fanatik eğilimler doğrultusunda bu çalışma için önemlidir. Yine onu ortaya çıkaran yapısal zeminin sosyolojik olarak okunması da çalışmanın aradığı soruyu bir tarafı ile açıklamaya izin vermektedir. Bu yüzden, faşizm çalışmaları da dolaylı olarak fanatizmin sebeplerine ışık tutmaktadır.

Dünyada hâkim olan faşizm ve totalitaryanizm biçimlerinin ortak yönleri olsa da bu sistemler, ortaya çıktığı ilişkisellik ve kendine özgü yapısı dahilinde ele alınır (Breuer, 2017; Kallis, 2019; Kershaw, 2019). Bu yüzden, liderlerin dünya görüşü ve kişiliğine veya ideolojiye indirgenen analizler eleştirilmiştir (Breuer, 2017, s. 253; Kershaw, 2019, ss. 390-395). Kershaw, Nazizmin özgünlüğünü Hitler'in karizmatik liderliği ve ona yüklenen anlam ile açıklasa da temelindeki “derin bir toplumsal ve kültürel değer krizinin yanı sıra önemli derecedeki devlet ve ekonomik kriz” den bahseder (ss. 395-396). Kallis (2019) de faşizmi, “savaş sonrası hâkim olan siyasi ve ekonomik krizlere karşı tepki” olarak okur (s. 378). Yine Dahrendorf, Almanya'daki sorunu; derin toplumsal dönüşümün sonucu olarak kapitalizm ve sanayileşme sürecine toplumsal ve siyasal değişimin eşlik edememesi olarak okur (Dahrendorf'tan akt. Kershaw, 2019, s. 387). Hitler'in bu kriz ortamında kişiliği doğrultusunda verdiği “milli kurtuluş sözü” (s. 396) fanatizmi beraberinde getirerek Nazizm'i bu denli güçlü ve eşsiz kılmıştır. (ss. 395-397). Dolayısıyla, “karizmatik lider” olgusu da krizler ve fanatik eğilimler ilişkiselliğinde önemli bir araç olarak durmaktadır. Weber (2019) de karizmayı bir “kişilik” halinden öte alarak onu ortaya çıkaran mekanizmalarla ilgilenir. “Psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dinsel, siyasi bunalımlar”, “bedence ve ruhça özel yetenekli karizmatikleri” doğal olarak çıkarır (s. 246). Klemperer (2021) da imanlı bir fanatik olarak Hitler'in yarattığı etkinin büyüklüğünde, dinsel ve tanrısal söylemlerin büyüklüğünden ve etrafınca da tanrısallaştırılmasından bahsetmektedir (ss. 130-133). Weber'e göre bu olağanüstülük, sınıf ve statü engellerinin yerini coşku ve kardeşliğe çevirebilmektedir (s. 76). Dolayısıyla karizmatik lider ruhunun, krizler karşısında fanatizmin bağlayıcı unsurlarını -aidiyet, adanmışlık, coşku vb.- kurmada işlevi büyüktür. Fakat coşku ve bağlılığın yatışmasıyla karizmanın ekonomik şartlar doğrultusunda kurumsallaşması da söz konusudur (Weber, 2019, ss. 78-79). Sosyal ve iktisadi krizlerin ilişkisi bağlamında ise yine faşizm, birtakım modernite ve kapitalizm krizleri doğrultusunda

açıklanmaktadır. Peukart, Nazizmin temelini “Alman demokrasisindeki klasik modernite krizi” (Peukart’tan akt. Kershaw, 2019, s.387) olarak görür. Breuer (2017) ise, faşizmin sosyal işlevine vurgu yaparak bu olgunun şartlara göre “büyük burjuvazinin reaksiyonunun, küçük burjuvazinin isyanının, çökmekte olan kapitalizmin ifadesinin ya da kapitalizmin modernleşmesinin aracı” olarak farklı sosyolojik işlevlerde görüldüğünü tespit eder (s. 7). Ayrıca Kershaw, Nazizmi bu denli güçlendiren nokta olarak modern bürokrasiyi görmektedir (s. 397). Böylece faşizmi toplumsal dönüşümler ve krizler bağlamında ele alan çalışmalar da siyasi aşırılıkların ve karizmatik liderliğin sosyolojik zeminine işaret etmektedir. Bu örneklerde aşırılıkçı sistemlerin tahakkümü ve fanatik tutumu genel olarak yine fanatik bir kitleyi yaratmış ve krizler bu durumun ortaya çıkmasında öncelikle etkili olmuştur. Dolayısıyla bu sistemler altındaki itaat, fanatikleri var kılan etkenler siyasal fanatizmi ortaya çıkaran nedenleri de açıklamaktadır. Bununla birlikte bu aşırılıkçı sistemlerden olumsuz etkilenen gruplar içinse fanatik tutum, beraberinde öfke ve nefret gibi fanatizmi yeniden üretecek duyguları bırakmıştır.

Bu örneklerde yer alan aşırı bağlılık, özdeşleşme, adanmışlık gibi temel fanatik eğilimler; toplumsal krizlerin ortaya çıkardığı üst toplumsal kimlik dahilinde okunmaktadır. Bu noktada Göka (2007), toplumsal olarak bir tehdidin algılanması ile grup kimliğinin birey kimliğinin üzerine geçerek fanatizme sebep olan uygun koşulların ortaya çıktığını ifade eder: “Savaş dönemleri, açlık, büyük doğal afetler, etnik temizlik, soykırım, sürgün gibi insan eliyle yapılan travmalar, toplumsal kimliğin uyanmasına yol açar ve bireylerin büyük fedakârlıklar yapabilmelerini sağlar” (s. 46). Bu koşullar, diğer unsurların göz ardı edilerek siyasi erke daha fazla bağlılığı doğurmaktadır. Dolayısıyla, faşist rejimlerdeki fanatik eğilimlere de ışık tutmaktadır. Benzer biçimde Breuer (2017) de savaş sonrasındaki toplumsal kimliğin uyanmasını ve faşizme yol açan etkenleri şöyle açıklar: “Şüphesiz ki faşizm önemli ölçüde savaş sonrası dönemin birliğe dayalı cemaatleştirmelerinden; savaştan dönenlerin, köklerini yitirmiş var oluşların ve beylik partilerinin, gönüllü kıtaların kumandanı etrafında yandaşları olarak toplanan ya da gençlik ittifaklarında birleşen muhaliflerinin geniş mevcudundan beslenir” (s. 55). Benzer bağlamda Türk milliyetçiliğinin okuması bir sonraki bölümde mevcuttur.

Bu noktada milliyetçilik içerdiği bağlılık, “duygu birliği, dayanışma duygusu” (Anderson, 2015; Weber, 2019, ss. 200-201) itibariyle bahsi geçen üst toplumsal kimlik bağlamında okunabilir. Ayrıca, faşizm çalışmalarında belirtilen krizler içerisinde “milli yeniden doğuş ülküsü” (Griffin’den akt. Kershaw, 2019, s. 397) gibi ideallerin kurtarıcı rolü de bunu

desteklemektedir. Bu anlamda ulus devletleşme ile karşımıza çıkan milliyetçilik olgusu da çağın önemli bir fanatizm üreticisi olarak görülmektedir (Çağla, 2007). Özellikle, “milliyetçiliğin milletin mutlaklaştırılmasına dayanması” (Çağla, 2007, s. 42), mutlaklaştırma doğrultusunda oluşacak fanatik eğilimleri de –aşırı bağlılık, özdeşleşme, adanmışlık, eleştiriden yoksunluk gibi- doğurabilmektedir. Bu noktada milliyetçiliğin karakteri itibarı ile fanatizmi barındırdığı da şu şekilde ifade edilmektedir:

“Kant’taki taşkınlık (Wahm) ve fanatizm (Schwärmerei) kavramları milliyetçiliğin içinde gizil olarak zaten vardır. Fanatizm radikal olarak kötü olandır, kosmopolitanizm ise milli kıyafetiyle karşımıza çıkan kötülüğü durduracak ve geriletecek olan yegâne unsurdur.” (Çağla, 2007, s. 20)

Çağla, milliyetçiliğin ortaya çıkardığı fanatizm ile sivil toplumun, hukuk devletinin ve demokrasinin ortadan kalktığını belirtir. Hare (1998) de benzer biçimde savaşların temelinde milliyetçilik ve fanatizmin bir araya gelişini görmektedir. Yine bahsi geçen faşizm üzerinden de milliyetçilik ve fanatizm ilişkisini de tespit etmek mümkün. Breuer (2017) faşizmi, “milliyetçi ideolojik yapıların taşıyıcısı, ulus devletin dünyadaki mevkiini güvence altına almaya ve kudretini artırmaya çabalamış olan milliyetçi stratejilerin motoru ve aracısı” olarak görmektedir (s. 11). Bu anlamda milliyetçilik ve faşizm kavramları arasındaki “akrabalık”tan hareketle (s.22) milliyetçilik çalışmaları da fanatik tutumların kaynağına ışık tutmaktadırlar. Bu çalışmalar da yine krize önemli bir vurgu yapmaktadır. Örneğin, “özgürleştirici milliyetçiliğin” milliyetçiliğin kurtuluş ögesine dönüştüğü ve milletin mutlak kabul edildiği “entegral milliyetçiliğe dönüşmesi” (Lemberg’ten akt. Breuer, 2017) sosyopolitik açıdan burjuvazinin çöküşüyle ve milliyetçiliğin açığa çıkan işlev değişimiyle ilgili görülür (Breuer, 2017, s. 10). Bu bağlamda fanatizmin son çağdaki tetikleyicisi olarak ulus devletleşmenin ortaya çıkardığı (aşırı) milliyetçilik görülmektedir. Aktarıldığı üzere bunun da kriz alanları ile ilişkisi kurulmuştur (Breuer, 2017).

Bahsi geçen tehdit alanları ve toplumsal krizler faşizm örneklerinde bağlılık ve savunuyu üzerinden bir fanatik eğilim oluşturmuştur. Fakat fanatizmdeki dışlayıcı ötekileştirme, öfke, nefret, tahakküm ve şiddet gibi eğilimler; ötekinin de muhaliflik ve saldırı bağlamında da benzer eğilimler sergilemesini doğurmaktadır. Özellikle tahakküm ve şiddet; hak, özgürlük ve eşitlik talepleri doğrultusunda yeni bir fanatik eğilimi doğuracak potansiyeldedir. Bu anlamda İsrail politikalarının antisemitik tutumlara sebebiyeti (Çubukçu, 2007, s. 69) veya önceki bölümde aktarılan, 16. yüzyıl reformları karşısında Alman Köylü Savaşları ve

Aydınlanmacı perspektif bahsi geçen özgürlüklerin kısıtlanması ve savunusu-saldırı amacıyla fanatikleşmek bağlamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla, krizlerle birlikte özgürlüklerin kısıtlanması da fanatizmin sebebi olarak okunabilmektedir. Bu bağlamda Wollust, fanatizmi özgürlüğün kopmasından doğan tutku olarak açıklar (Wollust'tan akt. Tosacano, s. 24). Aynı zamanda Kühn, Bainton, Woude gibi isimler fanatizme sebep olan toleranssızlığı özgürlük alanının tehlikeye düşmesi ile açıklarlar (Kühn, Bainton, Woude'dan akt. Batuhan, 2007, s. 61). Bu durum, aynı zamanda madun olgusunu da ortaya çıkaracaktır. Toscano (2013), ezilene sahip çıkma pratiği olarak onunla “tutkulu özdeşlik halini” de fanatizm bağlamında ele alır (s. 39). Bu noktada ister ezilen olsun ya da olmasın fanatizmin tanımındaki aşırı bağlılık, bağlanılan şeyle özdeşleşmeyi doğurmaktadır. Toscano, bu durumu “duygudaşlık ontolojisi” olarak açıklar (s. 39). Dolayısıyla bu hal, fanatik bir eğilim olarak tahakkümün yine fanatik bir eğilime dönüşebilecek kitle hareketlerini de doğurabilmektedir. Özellikle bulgulara, bu durumla alakalı veriler saptanmıştır. Krizler ve özgürlükler ilişkisine Agamben'in (2018) perspektifinden baktığımızda ise; kriz dönemlerinde siyasi erkin “yasaları askıya alarak” oluşturduğu “istisna hali”, tahakkümü ve kısıtlamayı görünür kılarak yine fanatik eğilimlere gebe kalmaktadır. Özellikle krizler döneminde genişleyen bir iktidar alanıyla da karşılaşmak mümkün (Agamben, 2018). Özgürlükler ve fanatizm arasındaki ilişkiyi gösteren bir diğer analiz de Voegelin'e aittir. Voegelin (Voegelin'den akt. Toscano, 2013), modernitedeki iktidarın genişlemesi ile oluşan bir fanatizmden bahseder (s. 209). Bu analizlerin Türk siyasi tarihindeki örnekleri tahakküm ve fanatikleşme arasındaki ilişki bağlamında “Türk Siyasi Tarihini Fanatizm Üzerinden Okumak” adlı bölümde aktarılacaktır.

Bununla birlikte, Moore'un (2016) analizi, tahakküm karşısında fanatik eylemi mümkün kılan sosyolojik şartları göstermesi bakımından önemlidir. Moore, köylü ayaklanmaları üzerinden sömürünün demokrasiye ya da faşizme zemin hazırlamasının altındaki sosyolojik şartları analiz eder. Böylece grup içindeki fanatizmin iktidar ile ilişkisini ve bu ilişkiyi demokrasiye ya da faşizme götüren düzeneği tarihten hareketle inceler. Bu noktada köylü ile egemen sınıf arasındaki kurumsal ilişkinin zayıflığı, bir köylü devrimi ve demokratikleşmeyi oluşturabilirken (Fransa, İngiltere) köylü ve egemen sınıfın sıkı bağ içerisinde olması totaliter rejimleri, faşizmi ve komünizmi doğurmaktadır (Çin, Rusya, Japonya) (Moore, 2016, s. 551). İkinci durumda köylü zor şartlar altında olsa da egemene bağlı yapısından dolayı baskı altındadır ve fanatikleşse de bu bir devrime dönüşmeyecektir. Moore (2016), ekonomik yükü artan, sömürülen köylü ve ayaklanma, devrim arasında mutlak bir ilişki

kurulmasını eleştirerek sosyolojik şartları belirleyici göstermektedir. Dolayısıyla, siyasi erkin kontrol ve tahakkümü, fanatikleşmeyi sağlasa da fanatik bir eylemi bastırabilmektedir. Bu bağlamda Colas (1997), totalitarizmi, fanatiğin sivil topluma duyduğu nefretin modern versiyonu olarak okur (s. 20). Fanatizmin aşırı düzeyine karşılık gelen totalitarizm; temelde içerdiği mutlakçılık ve tahakküm ile kitleleri yok etmeye elverişlidir. Bu bağlamda Arendt (2018b), totalitarizmin yayılma çabasını çıkardan ziyade ideolojik olarak okumakta ve güttüğü fanatik ve mutlakiyetçi tavrı şöyle göstermektedir: “Kendi süper-anlamının doğru olduğunu kanıtlama” (s. 279) çabası. Bu tavır; kibri içerir, şiddeti meşrulaştırır ve itaat için bireyselleşmeyi kapatır (Arendt, 2018b). Bu yüzden Le Bon (2018), “kitlelerin ruhuna hükmeden şeyin özgürlük değil, kölelik” olduğunu söyler (s. 108). Arendt’e (2018b) göre tüm ideolojiler içerdiği mutlakçılık, beş duyuyu aşan daha doğru bir gerçeklik iddia eden ve bunu gerçek dışı şekilde kanıtlayan ve tutarlı kılan yanıyla totaliter unsurlar taşımaktadırlar (ss. 300-302). Böylece fanatik, güç eline geçtiğinde dayatmacı olacak otorite olarak da tanımlanır (Perkinson, 2002). Arendt (2018a), fanatiğe bu gücü sağlayan şeyin karşı tarafın gücünü kaybetmeye ve iktidarsızlaşmaya başlamasıyla ilişkili görmektedir. Bu noktada Arendt (2018a) de Moore (2016) gibi iktidara karşı şiddetli nefreti, ayaklanmaları, isyanı salt baskıcı bir rejim kaynaklı okumayı eleştirerek farklı şartlara dikkat çeker. Bu fanatik eylemler hem Yahudi düşmanlığında hem Fransız İhtilali’nde serveti elinde bulundurduğu halde gücünü yitirmeye, iktidarsızlaşmaya başlayan gruplara karşı yapılmıştır. Dolayısıyla servet ve güç, ayrılmayı hem meşru kılıp hem de bir düzen sağlarken gücün azalmaya başlaması muhalif eylemi doğurabilmektedir (Arendt, 2018a). Bu yüzden fanatik eylemi açığa çıkaran birtakım sebepler genelleştirilebilirken ilişkiselliğe özgü şartlar da fanatizmi anlamak için önemlidir. Bu sebeple, yabancı düşmanlığının, -ksenofobi- ötekine duyulan korku, kuşku ve antipatinin fanatizme yol açması söz konusu iken (Batuhan, 2007, s. 76), Arendt (2018b), antisemitizmi bu bağlamda değerlendirmez. Fakat ötekine duyulan kuşku ve korkunun da bahsedildiği üzere fanatizm çalışmalarında yeri vardır. Bu noktada şiddet de ötekine duyulan korkudan arındırılmayla ilişkilendirilmiştir (Yanikkaya, 2009, s. 25). Dolayısıyla Mouffe (2018), Aktay ve Kızılkaya’nın (2014) vurguladıkları üzere siyasallığa içkin olan ötekileştirmenin kabulü ile ötekinin düşman yerine siyasal taraf olarak görülmesi; siyasal iletişimi kurmada, bu tehditleri önlemede önemli olarak gözükmekte. Bu doğrultuda buraya kadar; kriz ve tehdit alanlarının, tahakkümün ve özgürlüklerin kısıtlanmasının fanatizmi ortaya çıkarmasında, egemen ve grup arasındaki ilişkinin ise fanatik eylemi ortaya çıkarmasındaki etkileri görülmüştür. Bu etkenler, Türk siyasi tarihinin fanatizm üzerinden okunmasında da aranacaktır.

3. FANATİZMİN SİYASAL KÜLTÜRE ETKİSİ

3.1. Türk Siyasi Tarihini Fanatizm Üzerinden Okumak

Bu bölüm, “Siyasal Fanatizmin Dayandığı Tarihsel Zemin” ve “Siyasal Fanatizme Etki Eden Sosyolojik Etkenler” bölümlerinde aktarılan siyasi fanatizmin tarihsel zeminini ve onu ortaya çıkaran etkenleri Türk sosyolojisi üzerinden arayacaktır. Bu bağlamda günümüz Türkiye’indeki siyasi fanatizmin kökenlerini görmek amaçlanmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihindeki siyasi fanatizm alanlarını ve sebeplerini siyasi fanatizmin parametreleri üzerinden okunacaktır. Bu noktada parametrelerle olguların ilişkisi genel anlamda şöyle kurulmuştur: Mutlakçılık bağlamında siyasi erk-toplum ilişkisi; ötekileştirme, öfke ve nefret bağlamında siyasi kutuplaşma, çatışma-uzlaşma alanları; toleranssızlık bağlamında siyasi kültür, demokrasi, muhalefet kültürü; tahakküm bağlamında darbeler, şiddet bağlamında toplumsal hareketler ve partizan grupları konu edilecektir. Literatürde siyasi tarih okumalarında doğrudan fanatizmin belirtildiği çalışma sayısı azdır. Fakat belirtilen konular ve parametrelerin ilişkiselliği çoğu sosyoloji, siyaset ve tarih çalışmalarında açıkça okunabilmektedir. Bu noktada bölüm, siyasi fanatizmin Türk siyasi toplumsallaşmasına özgü yanını belli etmek hem de kökenlerine yönelik farklı perspektifleri paylaşmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte bir önceki bölümde siyasi fanatizmi var kılan etkenler -Aydınlanma’nın şiddet, baskı ve terör yoluyla temsili, toplumsal krizler, özgürlüklerin kısıtlanması- bakımından da Türkiye siyasetine bakılacaktır. Bu bağlamda siyasi tarihte görülen fanatik alanlar ve analizleri ilişkisel olarak aktarılmıştır. Bunun için ilk olarak kısaca literatür analizi yapılacaktır ve ardından kronolojik olarak olaylara ve okumasına yer verilmiştir.

Literatürden dolayı olarak yapılan analizler kısaca şu yönde ortaklaşmaktadır: Siyasi fanatizm, Türk sosyolojisinde önemli ölçüde siyasi erkin eylem alanında -mutlakçılık, ötekileştirme, tahakküm temelli- görülmüştür (Akın & Buçukçu, 2019; Bora, 2009; Demirel, 2009; Çaylak, 2018; Karpata, 2014; 2017a; Kayalı, 2008; Kirişçi, 2016; Lewis, 2013; Tunçay, 2007). Bu durum, demokratik kültürün oluşamamasını etkilemiş ve toplumsallıkta kendini gösteren ideolojik çatışma alanlarını doğurmuştur. Siyasi erkin bu fanatik tavrı; bir yarıyla güçlü devlet-zayıf toplum perspektifi ile açıklanıp Cumhuriyet öncesine de dayandırılırken (Akın & Buçukçu, 2014; Çaylak, 2018) diğer yarıdan Cumhuriyet dönemindeki hiyerarşik ve “biçimsel”, “radikal” uygulamalarla açıklanmaktadır (Akın, 2022; Akın & Buçukçu, 2019; Çaylak, 2018; Karpata, 2014; Lewis, 2013). Bunlarla birlikte farklı dönemlerdeki

“parti-devlet bütünleşmeleri” (Akın, 2022) ve darbeler de tahakkümü daha açık hale getirmiştir (Cizre, 2016; Demirel, 2009; Kayalı, 2008). Dolayısıyla siyasi yapıdaki bu fanatik etki; toplumsallıkta da daha çok öfke ve tahammülsüzlük üzerinden fanatikliği doğurmuştur. Bununla birlikte netleşen ideolojik kutuplaşmaların ve örgütleşmelerin açığa çıkardığı siyasal şiddet; fanatik zemini daha keskin hale getirmiştir. Devlet-toplum yapısı ve güdülen politikalar dışında fanatikleşmeyi açığa çıkaran diğer yapısal etkenler ise; toplumsal değişim sürecinin dinamikleri, iktisadi krizler, sınıfsal tehditlerin ideolojik alana yansısı (Ahmad, 2016; Bora, 2009; Karpas, 2017a; Zürcher, 2014), belirsizlikler, tarihsel toplumsal hafıza (Göka, 2007; 2017), devletsizlik olgusu (Etil, 2019) olarak kronolojik anlatının içerisinde aktarılacaktır. Doğrudan fanatizme yer verenlerde ise; tarihsel toplumsal hafıza ile fanatizmin taşındığına, dünyadaki faşist ideolojilerin etkisinin olduğuna yönelik görüşler mevcuttur. Bununla birlikte fanatik eğilimlerin altında yatan duygulara dair analizler de mevcuttur.

Siyasal fanatizm; siyaset ve toplum ilişkisindeki siyasal kültür alanına dair bir olgudur. Bu yüzden, modernleşme ile değişen siyasal kültür alanı öncelikle konu edilmelidir. Ayrıca Türk sosyolojisindeki siyasal fanatizm alanlarının temelinde değişen bir toplumsal yapının izleri görülmektedir. Dolayısıyla değişimin yönü ve içeriği önem kazanmaktadır. Bu bağlamda modernleşme süreci ile mevzu ele alınacaktır. Osmanlı modernleşmesinin ilk aşamaları; bir ideolojik etkiden çok ordudaki yenilgiler sonucu teknik ve idari ıslahatlara dayanmaktaydı (Lewis, 2013, s. 79; Zürcher, 2014, s. 49). Osmanlı’nın son döneminde yapılan bu ıslahatlar; askeri, maliye, hukuk ve eğitim kurumlarındaki merkezileşmeye yönelik zorunlu yapısal dönüşümlere sebep olmuştu (Mardin, 2015, s. 181; Zürcher, 2014, ss. 25-112). Bu dönüşüm, meşruluğunu din ve gelenek yerine yasa ve hukuktan alan bir merkezi otoriteye geçiş sürecini ifade etmektedir. Teknik ve idari alanda yapılan merkezileşme çalışmaları kültürel ve siyasi yapının dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Karpas, 2014, s. 80). Bu anlamda kültürel ve siyasi alandaki “liberalizm, meşrutiyetçilik ve yurtseverlik gibi soyut düşüncelerin Osmanlı seçkinler sınıfında 19. yüzyıl ortalarına kadar bir etkisinin olmadığı” söz konusudur (Zürcher, 2014, s. 50). Bu dönemden sonra ise modernleşmenin ideolojik çıktıları da hakimiyet kazanmaya başlamıştır. Bu noktada Jön Türklerin fikri zemininde, ulus devletin inşasında Aydınlanma felsefesinin etkileri mevcuttur (Toprak, 2012). Türk ulus devletini kuran “seküler milliyetçilik ideolojisi”, “otorite ve dışlayıcılığa” dayanmaktadır (Göle, 2017, ss. 15-17). Bu sebeple merkezileşme çalışmalarının kültürel ve siyasi yapıdaki etkileri toplumsal hareketlerin, milliyetçi ayaklanmaların (Zürcher, 2014, s. 90) oluşmasını

sağlamıştır. Dolayısıyla devletin otoritesindeki yapısal dönüşüm, toplumsal meşruiyet kaynağını eşzamanlı olarak dönüştürmemiştir. Bu durum, değişim kaynaklı oluşan ilk çatışma alanları olarak görülebilir. Fakat bununla birlikte değişim sürecinin ve içeriğinin yönlendirilişi de devlet ve toplum arasındaki fanatik çatışma alanını kuran önemli bir etken olagelmıştır. Milliyetçilik ideolojisinin inşasının bunda önemli bir rolü vardır. Değişim sürecinde dünyadaki ari ırk düşüncesinin etkisiyle üstün Türk milleti inşası, antropometrik verilerle desteklenmesi gibi çalışmalar (Toprak, 2012), o dönem için bir “güven aşılama” olarak görülse de bu Ergin’in de bahsettiği üzere her şeyi mübah kılıcı yanıyla dogmatikliğin ve fanatikliğin de önünü açmıştır (Ergin, 2009, ss. 393-394). Bu bağlamda Scheff (Scheff’ten akt. Demertzskis, 2020), fanatik etnik milliyetçiliğinin altında gurur ve utanç duygularının yükünün bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla 19. yüzyıl ortalarına dayanan (Lewis, 2013, s. 5) değişimin bu ideolojik boyutu “kurucu seçkinleri yekpare bir blok olarak kurgulamıştı” (Ergin, 2009, s. 394).

Sonuç olarak Türk modernleşmesinde toplumun değişim sürecinde siyasi erkin dolayısıyla da siyasetin rolü merkezidir. (Akın & Buçukçu, 2019). Bu merkezilik de tahakküme açık uygulamalarla toplumun fanatikleşmesine potansiyel oluşturmuştur: Siyasi erkin “toplumun dizayn edilmesi” ne (Akın & Buçukçu, 2019, s. 95) yönelik çalışmaları; “temelsiz, biçimsel, yukarıdan aşağıya” uygulamalarla Batılılaşmayı talep etmekteydi (Çaylak, 2018). Bu sebeple Karpat (2014), modernleşmenin “bir eylem planı olmaktan ziyade, esasen gelenek karşıtı bir ideoloji” olduğunu belirtir. Bu noktada toplumun üstünde görülen bu devlet anlayışının bir geleneği oluşturduğu ve Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde etkin olduğu söz konusudur (Akın & Buçukçu, 2019; Çaylak, 2018). Bu hem biçimsel hem de hiyerarşik olan değişim anlayışı Cumhuriyet dönemindeki radikal uygulamalarla da devam etmiştir (Akın, 2022). Dolayısıyla bahsi geçen toplumsal hareketlerin bu uygulamalarla artmasıyla toplumsal alanda değerler üzerinden şekillenen bir çatışma alanı kurulmuştur. Merkezileşme çalışmalarının doğurduğu temel ayrışma “siyasi seçkinler ve sosyal gruplar arasında” dolayısıyla da “devlet ve toplum” arasında oluşmuştur (Karpat, 2014, s. 80). Batı Avrupa’daki Aydınlanma felsefesinin doğurduğu sosyolojik gerçeklikler, Cumhuriyet dönemindeki bürokratik-aydın kesimin de dayandığı zemin olagelmıştır. Bu kesimin dayandığı zemin ve uygulamaya koydukları itibarıyla gösterdiği mutlakiyetçi tavır; öncelikle siyasi erk ve halk arasında beraberinde ise toplumun içinde tahakküm, ötekileştirme, öfke ve tahammülsüzlük gibi fanatik eğilimlerin zemini olagelmıştır. Bu durum, yapısal zeminde sözü edilen Toscano (2013) ve diğerlerinin Aydınlanmacı

perspektife atfettiği fanatik tavrın Türk siyasallaşmasındaki etkisi olarak da görülebilir. Türkçe literatürde ise doğrudan fanatizm olarak ele alınmasa da Cumhuriyet dönemindeki mutlakiyetçi tavrın eleştirisi ve toplumdaki uzlaş ve tolerans kültürünü olumsuz etkilediği söz konusudur (Akın & Buçukçu, 2019; Bora, 2009; Çaylak, 2018; Demirel, 2009; Kayalı, 2018). Bu anlamda Karpas (2017a), Cumhuriyet dönemindeki bilinçli uygulamaların bir yabancılaşma ve huzursuzluk yarattığını belirtir. Dolayısıyla bu duygular, siyasal şiddete dönüşen gerilimleri harekete geçirmede rol oynamıştır.

Tahakküm ve toleranssızlık; hem geleneğe dayanan devlet-toplum arasındaki bir hiyerarşikle hem de Batılılaşmanın hedeflendiği biçimsel, radikal programla ilgili gözükmekte. Bu iki durumun da varlığı Türk tarihindeki devlet ve toplum ayrışması, “güçlü devlet-zayıf toplum” yapısı, siyasal erkin devleti sahiplenmesi, “toplum ve devlet katında görülen tek hakikat fikri” gibi süregelen özelliklere dayandırılmaktadır (Çaylak, 2018, s. 26; Akın & Buçukçu, 2019). Bu özellikler, Cumhuriyet döneminde de “toplumun güdülmesine” yönelik mutlakçı eylemleri doğurmuştur. Diğer taraftan devletin toplum üstündeki bu gücü zaten modern devlet yapısına içkin olarak da gözükmektedir (Bourdieu, 2020). Bu konuda Bourdieu (2020), modern devlete içkin onun “bütünleştirici/evrenselleştirici”, “tikelleri dışlayıcı” dolayısıyla da “tahakkümü” içeren yapısını konu eder. Anderson (2015), Corrigan ve Sayer (Corrigan ve Sayer’den akt. Bourdieu, 2020, ss. 174-180) ise ulus devleti, aidiyeti ve itaati sağlayıcı ortak kimlik ve değer inşa edici tarafıyla ele alırlar. Burada devletin düzen inşa edici rolünün yanında dayatıcı rolü de söz konusudur. Bu çalışmalar, doğrudan fanatizm ya da demokrasi vurgusu yapmasa da modern devlet yapısının inşa ettiğı topluma karşı otoritesini ve merkeziliğini göstermektedir. Bu şu açıdan önemlidir: Tarihsel olarak Türk devlet yapısına içkin görülen otoriter devlet yapısı, sağlıklı demokratikleşememe ve muhalefet kültürünün oluşamamasındaki önemli etken olarak görülmektedir (Çaylak, 2018; Akın & Buçukçu, 2019). Diğer taraftan Batı’da iktisadi değişimlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan demokratikleşmenin Türk toplumsallığındaki eksikliği, biçimsel olarak uygulanışına dayandırılır (Çaylak, 2018; Tunçay, 2007, s. 186). Türk toplumunda demokratikleşme, Akın ve Buçukçu’ya göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği tehdidine karşı Amerika’nın yanında yer almanın sonucu olarak var olmuştur (s. 95). Karpas (2017b) da demokratikleşememeyi, yine devletin modernizm idealinde “putlaştırılmasına” bağlamaktadır: Son Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar etkin olan, devletin ekonomi üstündeki gücünün -ekonomik devletçilik- demokratikleşmeyi oluşturamadığından söz etmektedir. Sağlıklı bir demokratikleşmenin oluşamaması fanatizm

açısından toleranssız bir siyasal kültür zemini oluşturmuştur. Bu yöndeki analizler siyaset ve devlet ilişkisi temelinde Türk sosyolojisinin tarihsel sosyolojik bir zemin olarak fanatizme - toleranssızlığa, antidemokratikliğe- açık bir alan olduğunu göstermektedir. Bu zeminin izin verdiği uygulama alanları da siyasal fanatizmi daha görünür kılmıştır.

Literatür, Cumhuriyet'in ilk yıllarını oluşturan tek parti döneminde (1925-1946) de bahsi geçen mutlakçılığın devam ettiğini göstermektedir (Ahmad, 2016; Akın & Buçukçu, 2019; Demirel, 2009). Bu yıllarda siyasi erkin “muhalafeti etkisiz hale getirici” (Ahmad, 2016, s. 232) fanatik tavrı, toplumdaki fanatik eğilimleri de üretmeye başlamıştır. 1924-1938'li yıllar arasında dini ve etnik temelli düzensiz ayaklanmalar seyretmiştir (Tunçay, 2007). Şeyh Said Ayaklanması'nın ardından başlatılan Takrir-i Sükûn Dönemi (1925), tehdit olarak algılananlara karşı sıkıyönetim ve sansür yasaklarına, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına, dini kıyafetin, tarikatların yasaklanmasına, şapka kanunun çıkarılmasına ve tekke ve zaviyeler ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına sebep olmuştur (Tunçay, 2007, ss. 139-149). Bu noktada Lewis, özellikle Osmanlı dönemindeki ulemanın teşkilat ve yetkilerine yapılan köklü değişikliklerin -fanatik bir parametre olarak- yaygın ve fiili bir öfkeyi uyandırdığından söz eder (ss. 356-357). Yine fanatik bir parametre olan “ayrıştırıcı semboller” de kıyafet üzerinde yapılan uygulamalarla toplumdaki Batılı ve geleneksel değerler arasındaki çatışmayı tetiklemiş (Zürcher, 2014, ss. 358-364) ve etkisini yine günümüze taşımıştır. Çatışmanın varlığı, değişimlerin olağanlığının yanında biçimsel ve elitist uygulamalarla yönetilmesiyle de ilgilidir. Bu yüzden, modernleşme “modernleştirme” süreci olarak okunmuştur (Akın & Buçukçu, 2019, s. 95). Şeyh Said Ayaklanması'nın “irtica” ve “karşı devrim” olarak burjuva ve feodalizm referanslı okunması da yine biçimsellik olarak görülmektedir (Tunçay, 2007, ss. 132,186). Türk toplumunun olağan bir modernleşme yaşadığı düşünülmediği için (Akın & Buçukçu, 2019; Karpas, 2014; Lewis, 2013; Tunçay, 2007) bu yöndeki biçimsel analizler de “özenme” olarak nitelendirilmiştir (Tunçay, 2007, s. 186). Biçimsellik olarak okunan değişim ve uygulamalar, siyasi erkin mutlakçılık, dışlayıcılık ve tahakküm gibi fanatik eğilimlerde bulunduğunu göstermektedir. Tunçay'ın ifade ettiği üzere “çağdaşlaştırma” bağlamında “toplumu zorlama” uygulamaları (s. 159) ve “din elden gidiyor” kaygısı (s. 152) ile muhafazakâr kesimin öfkeli ve savunucu fanatik eğilimlerine sebep olmuştur. Bauer'in (2021) de konu ettiği üzere kültürel alanın müphemlikten arındırılması mutlakçılık altında ötekileştirme ve toleranssızlık üzerine fanatik bir zemini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Posłuszna ve Posłuszny (2015), değerler sisteminin çöküşü, değişimi ile fanatizm, köktencilik ve terörizmin ortaya çıkışı arasındaki

ilişkiyi gösterir. Onlara göre fanatizm; sadece inancı kesinleştirmemekte, hınç, nefret, kıskançlık duyguları ve şiddetin de eşlik etmesini sağlamaktadır (Posłuszna ve Posłuszny, 2015). Farklı ideolojiler üzerinden bu duyguların yıkıcı gücüyle aşağıda görüleceği üzere Türk siyaset sosyolojisinde karşılaşmıştır.

Tek partili dönemdeki dışlayıcılık ise; “kendisini medeniyetçi, ilerici, cumhuriyetçi, Batılılaşmacı, inkılapçı olarak tanımlayan” bürokratiğe karşı “muhalefetin gerici, (ya da mürteci), İslamcı, yobaz, hilafet yanlısı gibi nitelendirmelerle ötekileştirilmesini içeriyordu (Demirel, 2009, s. 415). Bu dönemde benzer yaptırım biçimleri aşırı sola karşı da uygulanmış, komünizm tehlikesine karşı gazete ve matbaalar tahribe uğratılmış, okuldan atılan hocalar olmuştur (ss. 416-417). Çubukçu (2007) da komünizm ve komünist karşıtlığının da fanatizm düzeyinde olduğunu belirtir (s. 68). Bu dönemdeki parti-devlet bütünleşmesi ile muhalefet kültürünün oluşmasının engellenmesi de bu sağlıklı demokratik ortamın sebebi olarak görülmektedir (Akın, 2022, s. 177; Çaylak, 2018, s. 53). Bu durum, otoriterleşmeye bağlı olarak devletin fanatikleşmesini gösterir. Teorik çerçevede geçen özgürlüklerin kısıtlanması bağlamında ele alınan durumun burada da açığa çıkan çatışmalarla fanatik eğilimleri tetiklediği görülecektir. Dolayısıyla devletin fanatik tutumu toplumda fanatikleşmeyi oluşturan önemli bir kaynaktır. Siyasi erkin mutlakçı tavrı, ötekinin gözetilmediği siyasi olaylar; tahammülsüzlüğe, öfke ve nefrete sahip fanatik muhalifi ve siyasal şiddeti doğurmaktadır. Bu noktada günümüz fanatizm olgusunun temelindeki ben ve öteki kutuplaşmasının zemini önemli ölçüde merkezileşmenin bir ayağı olan Batılılaşma çalışmalarına ve Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere, Toscano da Batılılaşma çalışmalarının dayandığı Aydınlanmacı anlayışı fanatik bularak eleştirmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında güdülen politikaların fanatizmle ilişkisini anlamak için şu referanslar önemlidir: Toscano, “halk aydınlanmasının; “akıl, liberalizm, iyilikseverlik vb.” gibi “Batılı değerler”i oluşturan kazanımları sağlamlaştırmayı talep ettiğini” ifade eder (Toscano, 2013, s. 126). Dolayısıyla aydınlanmacı anlayış için dinsel akıldışılık ile eşleştirilen fanatizm, mutlakçı aydınlanmacılığı da nitelendirmektedir. Bu paradigma itibarıyla Güzel’in (2020) de ifade ettiği şekliyle “inanç ve kültür” (s. 95) toplumun ilerlemesi için tehdit görülebilecek unsurlardır. Aydın kesimin Cumhuriyet dönemindeki rolü itibarıyla de bu anlayış halk için bir tehdit unsuru olarak görülmüştür.

Toplumsal değişimin seyriyle oluşan aydın ve halk arasındaki kültürel ayrım, günümüzde hala daha izleri olan siyasal ayrışmanın da temeli olmuştur. Akın, yukarıda geçen bu radikal değişim taleplerinin Türkiye’de toplumsal yapıda siyasal muhafazakarlığı tepkisel olarak

ortaya çıkardığından söz etmektedir (Akın, 2022, ss. 29-30, 84-85). Bu noktada, değişimler sonucu meşruiyetlerinin farklı kaynaklar üzerine kurulu olduğu devlet (rasyonel hukuk) ve sivil toplum (din, gelenek) arasındaki ayrışma da tepkiselliği oluşturan bir zemindir. Bu bağlamda Berkes'in (2021) çağdaşlaşma karşısında geleneğin de “dinselleşmesi”nden söz etmesi toplumsal değişime karşı da muhafazakâr duruşu gösteren bir durumdur. Çaylak (2018), yapısal değişimler olsa da devlet-toplum ilişkisinin, davranış kalıplarının aynı oranda bu değişime eşlik edemediğinden bahseder. Dolayısıyla değişen kurumlar, devlet düzeni ve bürokrasi karşısında meşruiyet kaynağını korumaya devam eden toplum arasında bir kopukluktan söz etmek mümkün. Bahsi geçen korumanın bir boyutu, yapısal değişimlere karşı iken bir boyutunun “gelenek karşıtı ideoloji”nin (Karpas, 2014) uygulamalarına karşı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla değişimin iki boyutundan bahsetmek mümkün: Olağan ve yapılandırılmış. Muhafazakarlık bağlamında ortaya çıkan fanatik eğilimleri de olağan toplumsal değişime karşı ve Batılılaşma ve “modernleştirmeye” (Akın & Buçukçu, 2019) karşı olacak şekilde iki boyutlu anlamak mümkündür. Fakat muhafazakarlığın bu olağan oluşumunun yanında sağcılığın bir hareket olarak asıl solculuğun netleşmesiyle görünür olduğu söz konusudur (Demirel, 2009, s. 422). Çatışmalar, darbeler ve öğrenci hareketleri bunda etkili olmuştur (Demirel, 2009). Dolayısıyla büyük toplumsal değişimler ve gerilimler sonucu toplumun kendisini korumaya alarak ortaya çıkan muhafazakarlık olgusu da fanatik tutumları besleyici niteliktedir. Bu tutumlarda geleneksel yapıya bağlılık ve onun savunuculuğu, öteki karşısında konumlandırılış, ötekine karşı öfke, nefret ve tahammülsüzlük gibi parametreler etkili olabilmektedir. Aktay (2013) bu konuda köktenci anlayış ve muhafazakarlığın fanatizmin eylem boyutundaki şiddeti üretebileceğinden söz etmektedir (s. 93). Bu noktada Çifçi (2019), “politik ekstremizmin en büyük kaynağını ekstrem fundamental bağlılık merkezleri” olarak ifade ederek dini ve siyasal fanatizmin ilişkiselliğine dikkat çekmektedir (s. 120). Bu yöndeki analizler, muhafazakarlığın içerdiği fanatik potansiyele işaret etmekte ve bunun karşılığı ilerleyen dönemler üzerinden okunmaya çalışılmıştır.

Toplumun sağ-sol olarak kutuplaşması daha çok 1960'larda netlik kazanmaya başlamış (Demirel, 2009, ss. 417, 419), tabana kadar kitleselleşmesi ise 1970'li yıllara tekabül etmektedir. Bunda mutlakiyetçi siyasal eylemlerin; darbelerin ve siyasal şiddetin etkisi görülmektedir. Bu kutuplaşma başta aktarılan zemine ve siyasal fanatizmin ürettiği etki-tepkiselliğe dayalıdır. Siyasal alandaki “sağcılık” ve “solculuk” çatışma alanı aydın ve halk arasındaki toplumsal kültürel çatışmanın izdüşümü olagelmiş, CHP ve muhafazakar kültür

birbirlerinin “öteki”sini oluşturmıştır (Akın, 2022, s. 85). 1950-1960 arasında ise siyasal kutuplaşma net değilse de bu zeminin getirdiği kültürel ayrışma devam etmektedir. Demokrat Parti’nin başvurduğu dini semboller neticesinde halkın oyunu alması (1950), “bilhassa seçimlerdeki İslami duygu ve düşüncelere hitabı” ve “CHP’lileri dinsiz ve komünist tanımlaması” (Zürcher, 2014, s. 338) bu ayrımın siyasallaşarak arttığını göstermiştir (Durdu, 2013, s. 110; Mardin, 2015, s. 72). Bu noktada önceki Kemalist rejimde “halkın inancının bastırılmış olması” yanında refah içermeyen koşullar da devlete karşı öfke ve nefrete sebep olmuştur (Zürcher, 2014, ss. 303-306). Dolayısıyla özgürlüklerin kısıtlanmasının ve toplumsal krizlerin, siyasi erke öfke ve nefreti doğurması; Türk sosyolojisinde de siyasal fanatizm uğraklarından biridir. Çok partili hayata geçilen 1950 döneminde de demokratikleşme görüldüğü gibi değildir. Demokrat Parti (DP), her ne kadar halkın oyunu alsa da “seçkinlerin otoritesine” bağlı yanından ve parti içi anti demokratik tavrından dolayı “hegemonyacı bir parti” olarak nitelendirilmiş (Çaylak, 2018, s. 56) ve “eleştirilere tahammülsüzlüğü” ve “otoriterleşmesi” aktarılmıştır (Zürcher, 2014, ss. 335-337). Bu noktada 27 Nisan 1960’ta olağanüstü yetkilerin tanındığı Tahkikat Komisyonunun kabulü ile DP de benzer mutlakçılığı ve tahakkümü devam ettirmiş; muhalefetin ve basın denetlenmesine yönelik eylemlerde bulunmuştur. Gençlik örgütlenmeleri ve isyanlara sebep olan baskıcılık sıkıyönetimle sona erse de 27 Mayıs 1960 darbesine zemin hazırlamıştır. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere özgürlükleri kısıtlayıcı, dışlayıcı, tahakküm kurucu siyasi eylemler; örgütlemeye, örgüt içi fanatik bağlılığa ve siyasal şiddete zemin hazırlamaktadır. Bunda askeri gücün de siyaset üstündeki gücünün etkisi vardır. Bu anlamda siyasi erk değişse de fanatikliğin sürmesi bir yandan Türk devlet-toplum ilişkisine dayandırılmakta, diğer taraftan da bu durum, fanatizmin etki-tepkiselliğin içerisinde yeniden üretilmesini göstermektedir. Fakat yine de Kayalı (2018), Türk aydınının politik gelişmeleri benimsemekte ya da reddetmekteki bağnazca tutumunun Türk halkında aynı şekilde görülmediğini ifade eder (s. 202).

Sağcılık ve solculuk kimliklerini harekete geçiren kritik olaylardan biri 27 Mayıs 1960 darbesidir. İktidardan alınan Demokrat Parti’ye olan dışlayıcılığın netlik kazanması “ben”in de net tanımlanmasını sağlamıştır. Böylece ayrıştırıcı, ötekileştirici semboller daha çok belirginleşmeye başlamış, “ilericilik, Kemalistlik ya da Atatürkçülük” kavramları taraf belirtmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Demirel, 2009). “Devrimbaz, İnkılap yobazı, millî irade saygısızları/hırsızları, inhisarcı bürokrasi, taklitçi Batılılaşmış azınlık, DP karşıtlarını nitelemek için kullanılan sözlerden bazılarıdır” (Demirel, 2009, s. 417).

Görüldüğü üzere, grupların tanımlanması dışlama üzerine kurulmuştur. Çubukçu (2007) bu durumu, fanatizm bağlamında “herkesin kendini başkası, yabancı üzerinden tanımlaması” olarak aktarır (s. 66). Bu dönemde Kemalizm ve sosyalizm de ilerici, akla uygun” tanımları altında birleşmiştir. Bu net dışlayıcı ötekileştirme; eylem alanında “sosyalist militanların” yetişmesine (Demirel, 2009, s. 422), protestolara, öğrenci hareketlerine, grevlere ve siyasal şiddete sebep olmuştur. Demirel (2019), sol hareketin netleşmesinin 27 Mayıs travmasını yaşayanlar üzerinden sağın da belirginleşmeye başlamasının sebebi olduğunu söyler (s. 422). Bu darbenin “Batılılaşmacıların 1950-1960 dönemlerinde kaybedilen iktidarı gasp etme harekâtı” olarak algılandığından bahseder. 27 Mayıs darbesi; “Mağduriyet duygusu, bilenmişlik hissi içinde safların yeniden sıklaştırılmasını beraberinde getirdi” (Demirel, 2009). Bu hisler; ötekine karşı öfke ve nefreti doğurup artan fanatik eylemlere sebep olmuştur.

1960’lardan sonra ise sağ-sol kutuplaşmalarının yaygınlaşması ve derinleşmesi ile artan örgütlenmeler ve gençlik hareketleri ile karşılaşırız. 1970’lere gelindiğinde siyasal çatışma alanları ve şiddet görünür olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem, siyasal fanatizm olgusunun, örgüt içi bağlılıklarda da ötekine karşı öfkeden şiddete olan dışlayıcı tutumlarda da kendini gösterdiği bir dönemdir. Dünyadaki -özellikle de Almanya ve Fransa- komünizmin etkisindeki sol öğrenci hareketleri ve örgütlenmeler 1970’lerde devrim idealiyle “gerilla savaşlarını” başlatmışlardır (Zürcher, 2014, ss. 369-371). Sağda ise komünizm karşıtlığında milliyetçilik yanlısı militan grupların şiddetinin daha baskın hale geldiği aktarılır (Zürcher, 2014, ss. 372-73). Ahmad (2016), 1 Mayıs 1977’deki “yükselen faşizm dalgası” için düzenlenen yürüyüşte sağ tarafın etkisiyle oluşan katliamın siyasal şiddeti doruğa ulaştırdığından söz eder (s. 258). Bu dönemde yapılan 12 Mart 1971 Muhtırası da fanatik eğilimlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Bora, 2009, s. 363). Sol örgütlenmelerde de tepki yaratacak ve örgüt içi bağlılıkları ve aidiyetleri artıracak baskılarda bulunulmuştur: “Solun üzerine gidilmiş, TİP kapatılmış, sol örgütlerin militan kadrosu yok edilmiş, diğerleri sindirilmiş ve hapsedilmiştir” (Demirel, 2009, s. 438). Demirel, 1970’lerden sonra ayrışmaların farklılaştığından, genişlediğinden ama içe de kapandıklarından bahsetmektedir, bu yüzden grupların dogmatikleştiklerini ifade etmektedir. Dogmatikleşmenin boyutları teoride geçen tutkulu bağlılık, coşku, adanmışlık ve sorgulanamazlık gibi boyutlar üzerinde kuruludur. Bu dönemde ayrışmaların derinleşmesi ve yaygınlaşması; grup içi birlikteliği kuracak sembolleri, misyonları ve yeni tanımlamaları üretmiştir. Karizmatik liderin olağanüstü etkisi de bu birlikteliklerin kurulmasında işleve

sahiptir. Weber (2019), karizmatik liderin coşkuyu, tutkuyu ve itaati doğurarak “mutlak değerler uğruna gerçekleri görmezden gelmeye” yol açabileceğinden bahseder (ss. 76-79, 246-247). Bu bağlamda Bora (2009) da ülkücülük ve İslamcılık üzerinden şu analizi yapar: Faşizmin etkisiyle de örgütlenen oluşumlarda fanatik adanmışlık, lidere itaat ve ötekine siyasal şiddet de ahlaki bir değer kapsamında yüceltilmekte, gazellenmektedir (ss. 357-361). Dolayısıyla bu dönemler kutuplaşmaların adının konulduğu örgütlenme ve programlaşmayla, fanatikleşmenin gün yüzüne çıkıp başka bir boyuta taşındığı dönemlerdir.

Bu dönemlerde siyasal, örgütsel bağlılığı sağlayan sosyolojik etken olarak da ekonomik koşullar söz konusudur. Zürcher (2014), bu dönemlerdeki grupların gençlik kaynaklarını; gençlerin geleceklerine yönelik kaygıyla açıklar. Ekonomik bunalım ve ileriye yönelik mesleki kaygılar bunda etkili olmuştur (Zürcher, 2014, s. 380). Yine 1970’lerin sonunda siyasal şiddetin arttığı, siyasetçilerin de öldürüldüğü cinayetlerin arka planında ekonomik buhranın da etkisi vardı (Zürcher, 2014, s. 381). Weber, bu tarz bunalım dönemlerinde karizmanın olağanüstü etkisinin sınıf ve statü engellerini coşkuya çevirdiğinden bahseder (Weber, 2019, ss. 76, 246). Grup ve örgütlenmelerde liderliklerin oluşumunda bu etkiden söz edilebilir. Aynı zamanda -o dönemlerde siyasallıkla toplumsallığın iç içe olduğunu gösteren bir gösterge de olarak- geleneksel kültürden kaynaklı -mezhep, kan davası- çatışmalar da siyasallaşmış (Zürcher, 2014, s. 380), iktisadi kaygılar da bu iç içe geçişi sağlamıştır. Örneğin Aleviler, ülkücüler-Sünniler arasındaki ötekileştirme de kültürel ve iktisadi konumların tehdit altında görülmesiyle ilişkili okunmuştur (Bora, 2009). Bununla birlikte fanatizmin doğasında şiddetin olduğu ve ölümü sıradanlaştırdığı hatta meşrulaştırdığı bu dönemde artan ölüm sayılarından da gözükmemektedir (Arendt, 2018b; Ben-Yehuda & Zohar, 2018, s. 199; Çağla, 2007, s. 24;). “Kürt ayrılıkçılığı”, “İslami köktencilik” grupları da bu dönemde ayrışmaları şiddetlendirmişti (Zürcher, 2014, s. 387). Bu noktada, fanatik örgütlenmelerin ortaya çıkışı hem Türkiye’nin kendine özgü hem de dünyada değişen sosyolojik-siyasal şartlara da dayanıyordu. Bu bağlamda Etil (2019), 1970’ler Türkiye’sindeki devrimci örgütleri de (sol, ülkücü hareketler, Kürt hareketleri) Schmittyen teorideki -partizan- siyaset ve savaş ilişkisinde devletin belirleyiciliğini yitirmesiyle okumaktadır (ss. 30-31). Bu bağlamda Çubukçu (2007), son 30 yıldaki siyasal fanatizmin temel yansımaları olarak “Kürt meselesi, Türklük meselesi, Ermeni meselesi, Kıbrıs meselesi, laiklik ve Kemalizm, milliyetçilik, İslami fanatizm, ordu ve ordu karşıtlığını” ele alır. Siyasal fanatizm açısından; bu dönemlerdeki tahakküm ve toleranssızlıklar, uzlaşma ortamını kırarak fanatik bağlılıkların beraberinde derin kimlik ayrımlarının, ötekine öfke ve

şiddetin temel etkenini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu süreç; Demirel'in ifadesiyle "devletin modernleştirme/ilerletme misyonunu değil, bizzatı varlığı/bekasını tehlikeye düşürmüştü". Demirel bu fanatik süreci şöyle ifadelendirir:

"Sekterlik, dogmatizm ve entelektüel arayışın bir yana bırakılması, bazı gruplarda şiddet kültürü, geleceğe ilişkin ütopiyaların hem en tamam en siyasî iktidar merkezli bir biçimde düşünülmesi, sürekli savunma pozisyonunda olmanın, şiddete maruz kalmanın beraberinde getirdiği sertleşme ve hırçınlık döneminin başat özellikleri haline gelmiştir." (Demirel, 2009, s. 440)

Gruplar çeşitlense de hem içteki sosyolojik zemin hem de dış etkiler, fanatikleşmeyi daha da artırmış, uzlaş ortamından uzaklaştırmıştır. Çaylak'ın da dediği gibi Türk siyasal kültürü, farklı kesimleri barındıran toplulukçu/kamusal bir ruha sahip olmasına rağmen ayrıştırıcı faktörlere pek tahammülü yoktur (ss. 25-26). Bu gerilim ortamından dolayı, 1980 Darbesi ile toplumun depolitize edilmesi amaçlanmış, "asayişin temini için sıkıyönetimler ilan edilmiş" (Ahmad, 2016, s. 260), siyasi yasaklanmalara, soruşturmalara, tutuklamalara ve hapisanelerde işkencelere başvurulmuştur (Ahmad, 2016; Zürcher, 2014, ss. 403-406). Kirişçi (2016), bu baskıcı ortamın, Kürt ve solcu eylemcilerin ülkeden kaçmasına yol açtığını aktarır. Bununla birlikte 1980'ler ve 1990'larda milli güvenlik politikaları dahilinde Kürtlere yönelik zorunlu iç göçler de toplumsal hareketlere sebep olmuştu (Kirişçi, 2016).

Bu dönemlerde de iktisadi kriz alanları bağlamında kentsel yoksulluk da fanatikleşmenin yapısal zemini olarak aktarılır. Bu noktada Ahmad (2016), Refah Partisi üzerinden İslamcı burjuvazinin siyasetteki ılımlı ve merkezci tarafından bahsederken partinin alt kademelerindekilerin iktisadi güçlüklerle boğuştuğundan ve radikal taleplerini yinelediklerinden bahseder (s. 264). Dolayısıyla daha öncesinde de ilişkisi açıklandığı üzere Türkiye Cumhuriyeti'ndeki istikrarsız iktisadi yapı, fanatik eğilimleri ateşleyen bir zemin olmuştur. Benzer bağlamda Zürcher de siyasallaştırılmış İslam'ın yoksullaşmanın getirdiği hoşnutsuzluğun sözcüsü olma durumunu konu eder. Bu konuda şu tespiti önemlidir: Bu yöndeki akımlar; "1980'lerdeki kent nüfusunun çoğunluğundaki hoşnutsuzluk bu kadar artmış olmasaydı barut kapsülüne bağlanmamış fitiller olarak kalacaklardı" (Zürcher, 2014, ss. 416-417). Benzer bağlamda Karpat da (2017a), değişimler ve göç ile sosyal ve ekonomik düzenin bozulması sonucunda yabancılaşma ve güvensizlik duygularının sağcı-solcu kimlik oluşumundaki etkisinden bahseder (ss. 303-306). Kentsel yoksulluk bağlamında ise Zürcher gibi gecekondu bölgelerindeki hoşnutsuzluğu, buradaki gençlerin militan gruplarına

katılmalarında etken olarak görmektedir (ss. 302-303). Bu anlamda krizler, bir önceki bölümde de aktarıldığı üzere üst bir kimlik altında örgütlenmeyi ve eyleme geçmeyi de kolaylaştırmaktadır.

1987 yılı itibariyle eski siyasal kutuplaşmaların yanında kültürel anlamda ayrışma alanları oluşmaya başlamıştır: Çevreciler, feministler, eşcinseller kapsamında yeni kültürel özgürlük talepleri oluşmuştur (Göle'den akt. Akın & Buçukçu, 2019; Zürcher, 2014, s. 10). 1989'lardan sonra ise artan "Kürt isyanı, siyasi suikastların yanında artan siyasal İslam, köktendincilik hareketleri, "İslami Sünni militanlık" tehlike olarak görülmeye başlanmıştı (Zürcher, 2014, ss. 414-419). Bu noktada köktendincilik yönündeki fanatizmin artışına yönelik Göka'nın şu analizi önemlidir. Göka (2007), 1980 öncesinde farklı görüşler arasında bir ortaklığın var olduğundan ve hiçbirinin hakimiyeti ele geçirmeyerek fanatik ortamın derinleşmediğinden fakat 1980 sonrasında Batı liberalizminin küresel hakimiyeti ile asıl fanatik ortamın yüzeye çıktığı yönünde tespitini şöyle aktarır: "1980'lere kadar galibiyet ihtimali hep muhafaza edilmiş", "çağdaş uygarlık düzeyinin üzerinden" (s. 49) hedeflenmiştir. Dolayısıyla Göka, Batı'nın bir öteki olarak görüldüğünü söyleyerek fanatik çatışmaları asıl olarak Osmanlı'nın Batı karşısındaki yenilgisi temelinde yenilmişlik psikolojisine bağlı bir durum olarak kabul eder (s. 49).

1980'lerden sonra artan başörtüsü tartışmaları da sonrasına "gerginlik ve hınç" bırakan, ideolojik kutuplaşmayla birlikte yakın ilişkiler içerisinde kutuplaşmaya sebep olan bir mesele olarak seyretmiştir (Zürcher, 2014, s. 417; Özdalga, 2015, ss. 210-216). 28 Şubat 1997 askeri müdahalesiyle ise ordunun gündelik siyasete de müdahale edecek kadar etki alanı diğer dönemlere göre artmıştır (Akın & Buçukçu, 2019; Cizre, 2016). Özdalga (2015), başörtüsüne karşı panik halinin komşu ülkelerde İslam adına yapılan şiddet ve eylemlerin korkutucu etkisiyle açıklandığını anlatır. Fakat bununla birlikte ötekini küçümseme ve ötekinin fikir dünyasına olan cehalet durumunun kutuplaşmasındaki etkisini vurgular. Bu noktada küçümseme, kuşku ve korku gibi duyguların fanatik eylemdeki etkisi üst bölümlerde belirtilmişti (Batuhan, 2007; Yanıkkaya, 2009). Ötekinin korkutucu davranışlarının yanında, çalışmalardan hareketle kibir (Arendt, 2018b) ve mutlakiyetçi tavrın da ötekiyle iletişimi engelleyici yanından bahsedebiliriz. Bu sebeple siyasal iletişimi sağlamak için ona engel olan bu noktaların irdelenmesi şart gözükmektedir. Bununla birlikte siyasal erkin de üstündeki askeri tahakküm, Türk sosyolojisindeki siyasal fanatizmin derinleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Cizre, 2016; Kayalı, 2018). Bu noktada, Cizre, darbelerin baskısının hem askerler hem de siviller açısından muhafazakârlaştırıcı etkisinden

bahseder. Kayalı da ordunun otoriter ve müdahaleci niteliğini tarihsel bağlam içerisinde olağan olarak görmektedir. Çünkü ona göre Batılılaşmadan itibaren özgürlükler yine tepeden tanınmakta veya sınırlandırılmaktadır (s. 203). Dolayısıyla bu etkilerin sonucu olarak görebileceğimiz siyasal fanatizm de Türk sosyolojisinde geleneksel bir siyasal kültüre dayanmaktadır. Görüldüğü üzere farklı şartlar siyasal fanatizmin derecesini etkilese de devlet ve toplum ilişkisine dair tarihsel siyasal kültürün ortaya koyduğu zemin derinleşerek korunmuştur.

2000'lere gelindiğinde ise Ak Parti'nin iktidarı karşısında CHP muhalefetine giderek milliyetçileşip tutuculaştığı söz konusudur. MHP ise aşırı sağın partisi konumundaydı (Ahmad, 2016, ss. 269, 271). Bu dönemde ise siyasi erke tepkileri uyandıran Ak Parti hükümetinin irtica tehdidi, hükümetin tekelleşerek toplumu İslamileştireceği, şeriatı getireceği endişesi (Ahmad, 2016, s. 270; Bora, 2009; Cizre, 2016, s. 333) idi. Bununla birlikte emperyalizm, ülkenin bölüneceği kaygısı (Kürt meselesi kaynaklı) da kendini göstermektedir (Bora, 2009, s. 368). Bora, bu etnik ve kültürel kaygıların temelinde yatan sınıfsal tehdit algısına dikkat çeker: Artık taşralı alt-orta sınıfın taşıdığı eski faşizm potansiyelinden proleterleşen şehirli, tahsilli orta sınıfın faşizm potansiyeli söz konusudur. Siyasallaşma ve toplumsallaşma arasındaki bağıntının sonucu olarak sınıfsal ve ideolojik ayrışma benzer yönlü seyretmekte; sınıfsal tehdit, siyasal fanatizmi tetiklemektedir. Bununla birlikte bu dönemlerdeki 2013 Gezi Olayları ise bazı düşünürler tarafından iktisadi krizler veya ekonomik sömürden çok baskıcılığa aşırı otoriterleşmeye, kapitalist oligarşiye karşı eşitlik, özgürlük, demokrasi talebi olarak görülmüş, bu sebeple burjuva ayaklanması olarak okunmuştur (Çelebi, 2013; Badio, 2013). Bu sebeple özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik bir ayaklanma sürecinden söz edilir. Dolayısıyla bu dönemlerde de parti-devlet bütünleşmeleri ve siyasi erkin otoritesine bağlı olarak fanatikleşmenin oluşumunun devam ettiğini söylemek mümkün.

Günümüzdeki fanatik alanın temelleri buraya kadar aktarılan siyasal toplumsallaşmaya dayanmaktadır. Toplumun kendi içindeki ideolojik, etnik, kültürel kutuplaşma ve bunun sebep olduğu siyasal fanatizm, aktarıldığı üzere siyasi erkin ve askeri gücün eylem alanı - otoriter niteliği (Kalaycı, 2019, s. 203) ile büyük ölçüde ilişkilidir. Fanatik bir otoriteye karşı direniş ise Kalaycı'nın ifadesiyle halkın örgütlere katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden, fanatik bir tahakküm süreci toplumda örgütleşmeler üzerinden fanatikleşmeyi de açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda fanatizmin de üzerine kurulu olduğu ötekileştirme, aslında siyasallığına doğasına içkin ve siyasal iletişime izin verir iken (Aktay & Kızılkaya, 2014;

Mouffe, 2018) toplum yapısında ciddi çatışmaların kaynağı olmuştur. Aktay & Kızılkaya (2014) da yaptıkları çalışmada toplumda önemli bir oranın dışlayıcı ötekileştirmeyi, tahammülsüzlüğü hissettiğini ve bunda devletin baskıcı rolünü gördüklerini göstermişlerdir. Her ne kadar Arendt (2018a) ve Moore (2016), fanatik eylemin açığa çıkmasında tahakküm dışında farklı şartları vurgulasalar da tahakkümün siyasi tarihten de hareketle fanatikleşmedeki etkisi görülmektedir. Bu konuda siyaset kurumunun Türk toplumundaki konumu da fanatizmin hem kaynaklarını hem de sonuçlarını belirleyici kılmaktadır. Fakat siyasallık içerisindeki kutuplaşmaların günlük yaşam içerisinde çözülmediğini ya da farklı kutuplaşma alanlarının oluştuğunu gösteren çalışmalar, siyasetin bu belirleyici yanını da sorgulatmaktadır.

Bu bağlamda Sunar ve Kaya (2019), yaptıkları saha araştırması ile siyasallaşmada görülen kutuplaşmanın toplumsal yaşantı içerisinde net görülmediğini, modernleşmenin kutuplaşmayı belirsiz hale getirdiğini iddia etmektedirler. Laik ve muhafazakâr kesim arasında özellikle semboller üzerinden bir ayrışma görülse de günlük yaşamda ortak olarak geleneksel yaşam biçimi modern yaşam biçimine dönüşmektedir. Dolayısıyla, muhafazakâr kesimde görülen fanatik eğilimlerin bir boyutu Cumhuriyet’in ilk dönemindeki elitist politikalara karşı olsa da diğer boyutu toplumsal yapıdaki değişim karşısında da şekillenmiştir. Sözü edilen modernleşmenin görünür hale gelmesi ve “örtük sekülerleşmenin” (s. 304) ikinci boyutu çözülür hale getirdiği görülmekte. Aynı bağlamda Göle (2017) de “devletin seküler ya da dinsel olan üzerindeki hegemonyasını kaybettiğini”; “karşılıklı ödünç alışlar ve çapraz döllenmelerle katı ayrışmaların belirsizleştiğini” söylemektedir (s. 17). Dolayısıyla, “karşılıklı ödünç alış” olarak fanatik gerilimlerin işlevinden bahsedilebilir. Bu noktada etnik, ideolojik, kültürel temelli ayrışmalar çözülse de hem bu tezin bulgularının hem de Aktay ve Kızılkaya’nın (2014) çalışmasının işaret ettiği üzere yaşam standartlarına yönelik farklı ayrışma alanları da oluşmaktadır. Bu açıdan hem siyasi tarihte hem de günümüzde sosyal-iktisadi değişimler, kriz alanları da siyasal fanatizme kaynaklık eden yapısal süreçler olarak durmaktadır.

Yukarıdakiler, bir değişim sürecinin ortaya çıkarttıklarıdır. Bu zeminin fanatizm açısından izleri toplumsal değişimin sürekliliği ile azalsa da etkileri halen daha geçerlidir. Bununla birlikte o dönemlerdeki değişim sürecinin kendisinin de bir belirsizliğe, kaosa karşı konumlanması tarihsel, sosyal psikoloji açısından fanatizmi açığa çıkartıcı etken olarak görülmektedir (Göka, 2007, ss. 46-48). Bu nedenle Osmanlı’nın gerilemesinden itibaren karşılaşılan zorluklar ve travmaların ortaya çıkardığı güvenlik ihtiyacı grup kimliğine

bürünmeye, lider ve grup bağlılığını kurmaya yol açmıştır. Faşizm çalışmaları da kaos karşısında benzer bir üst kimlik ve bağlılıktan söz etmektedirler. Fakat Türk siyasal toplumsallaşmasında yukarıdaki verilerden hareketle savaş dönemlerinde oluşan üst kimliğin yanı sıra farklı değerler üzerinden ayrışan, kurtuluş vaat eden ideolojiler ve gruplara fanatik bağlılığın olduğu görülebilir. Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki siyasi erkin tutumları siyasi erke karşı fanatizmin oluşmasını da sağlamıştır. Fakat burada farklı ideolojiler ve değerler yine siyasi erk ve toplum arasındaki ayrışmanın belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla sosyal psikolojinin iddia ettiği üst grup kimliğine ve bağlılığa dayalı fanatizm, bu ayrışmalar altında oluşmuştur denilebilir. Bu analizlerin her topluma özgü farklı fanatik kodlardan bahsedebilme adına toplumsal hafızaya dikkat çekmesi önem arz etmektedir. Türkiye’deki modernleşmenin halen devam ediyor olması ile fanatik ortamı besleyen belirsiz zeminin devam ettiği söylenebilir. Bu sebeple, Türkiye toplumu için baktığımızda salt tarihsel yıkımlarla açıklanamayacak şekilde çok boyutlu bir fanatizm olgusu ile karşılaşmaktayız.

Bir başka perspektif de yine tarihsel psikoloji açısından günümüzdeki fanatik duyguların toplumsal yapı itibariyle kalıtsal kodlara dayandığıyla da ilgilidir. Bu perspektif, Türk toplumunun modernleşme öncesi de dayandığı toplumsal ve örgütlenme yapısı, devlet-toplum ilişkisi, tarihsel şartlar ve toplumsal hafıza itibari ile fanatizmi barındırdığı yönündedir. Bu noktada fanatizm; milliyetçilik, savaş ve kahramanlık ruhu, lidere bağlılık gibi boyutları üzerinden okunmaktadır (Çağla, 2007; Çaylak, 2018; Göka, 2007; 2017). Bu bağlamda fanatizmi doğuran ve Türklere özgü olarak görülen kahramanlık, savaşçı ruh hali ve şiddetle iç içe oluş; “boy, soy sopa bağlı toplumsal yapıya”, “segmenter yapıya”, göç halindeyken var kalma ve toprakları yurtlaştırma çabalarına dayandırılmaktadır (Göka, 2007, ss. 50-58; 2017). Bahsi geçen segmenter yapı; kimlikler ve semboller üzerinden ayrışmayı tanımlamaktadır. Göka, Türk tarihindeki boylar arasındaki bu segmenter yapının günümüzde bölgeler ve ideolojiler üzerinde kendini gösterdiği ve sembolik ayrımların bunlar üzerine kurulu olduğunu belirtir. Türk boyları arasındaki kimlik ve çatışmalar da semboller etrafında oluşmaktadır. Toplumdaki iç gerginliğe yönelik bu tarihsel hafıza, günümüzdeki fanatizm için besleyici olarak ele alınmıştır (Göka, 2007, s. 59). Fanatizmden izler taşıyan tarihsel zeminin aktarımında ise eğitimin önemine vurgu yapılmaktadır. Mardin, bu noktada “bir norm kazandırma etkinliği olarak” gördüğü eğitim ile kahramanlığın vurgulandığı bir milliyetçilik duygusunun yüklendiğinden bahseder (akt. Çağla, 2007). Bu yöndeki analizler, Türk sosyolojisindeki fanatizmin dayandığı geleneksel boyutu göstermektedir.

Bu noktada Türk siyasal toplumsallaşmasında fanatizm olgusuna kaynaklık eden temel meseleler için, değişen küresel zeminin felsefi, siyasal, iktisadi ve toplumsal etkileri dışında; siyasi erkin tahakküm ve toleranssızlık içeren eylem alanı, belirsizlikler, iktisadi ve toplumsal krizler ve fanatizmi yeniden üretici faktör olarak ayrıştırıcı tutumlar görülmektedir. Aynı zamanda medyanın da fanatizmin yaygınlaştırılması ve yeniden üretilmesinde önemli etkisi mevcut. Bu yüzden çalışma, medyayı fanatizmi etkileyen ayrı bir boyut olarak ele alacaktır.

3.2. Siyasal Kültürde Medyanın Rolü

Medya, siyasal kültür ve fanatizm ilişkisinde hem dünyadaki hem de Türkiye’deki analizler üzerinden medyanın, farklı yönde işlevsellikleri tespit edilmiştir: Katılımcı siyaseti artırıcı işlevi, toplumsal fanatizmi basitçe yansıtıcı, fanatizmi açığa çıkarıcı, üretici ve güçlendirici işlevi, ideolojileri yayıcı, tahakkümü destekleyici propaganda aracı ve karizmatik lider inşasındaki işlevi. Bu yönde farklı analizler olsa da medya ve siyasal kültür arasındaki birbirini etkileyen ve dönüştüren bir ilişkiden genel olarak bahsetmek mümkün. Bu ilişkide fanatizmi ya da demokrasiyi ortaya çıkaran dinamiklere yönelik analizler sunulmuştur.

Medya araçlarındaki farklılaşma fanatizmin görülme ve yayılma biçimini de farklılaştırdığı için medyanın dönüşümü bağlamında analizlere yer verilmiştir. Bu noktada sermaye ve siyasi ilişkiler ağındaki medyadan (Çubukçu, 2007; Yanıkkaya, 2009) kamusal-dijital medyaya geçiş toplumdaki fanatik örüntüleri de etkilemiştir. Bu noktada, medya türüne göre fanatizme kaynaklık eden etkenler de değişmektedir. Bu bağlamda ilk olarak geleneksel medyanın sonrasında da sosyal medyanın bu ilişkideki işlevinden söz edilmiştir.

Sermaye ve siyasi ilişkiler ağındaki geleneksel medyanın; rejimler ve siyasi erkin etkisiyle fanatizme dair savunuyu ve saldırıyı yönlendirdiği ve yönünü belirlediği söz konusudur (Çubukçu, 2007, ss. 66-70). Burada bilinçli bir yönlendiricilik söz konusudur. Bu bağlamda kitle medyası, propaganda modeli olarak nitelendirilir (Herman & Chomsky, 2017). Dolayısıyla medya, iktidar ilişkileri dahilinde tek yönlü bir aktarıcı olarak durmaktadır. Fakat medya, kontrol altında da bulunsa toplumsallıktan bağımsız değil bizzat toplumsal dinamikler üzerine kurulu bir işleve sahiptir. Bu anlamda Arsan, “medyanın bilinçaltıyla toplumun bilinçaltının örtüştüğünden söz eder (s. 67). Bu noktada medyanın hem toplumu yansıtıcı hem de siyasal kültürel alanı etkileyici yanı onu önemli bir konumda kılmaktadır.

Toplumsallığı da yansıtacak şekilde “haber skalalarının”, “biz ve onların haberleri” olarak ayrışması, fanatizmi yeniden kurmaktadır (Arsan, 2007, s. 75; Yanıkkaya, 2009). Örneğin Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki “modernleşme fanatiğinin” “Batı yanlısı bir basın” olarak yansıdığını sonraki yıllarda da “iktidara göre değişen İslami, neoliberal, Kemalist, ulusalcı ve militer taraflılık” olarak çeşitlendiği aktarılır (Arsan, 2007). Yanıkkaya (2009), medyanın maruz bıraktığı “görsel şiddet” ile biz ve öteki arasındaki ayrımın biçimlendiğini, netleştirdiğini söylemektedir. Bu durum, fanatizmin medya aracılığıyla güçlendiğini ve yeniden üretildiğini göstermekte. Bu tablo, teorik çerçevede geçen; Türkiye’deki ideoloji ayrışmasının yansıması ve devlet gücünün muhalefet kültürünü etkisiz bırakmasının (Çaylak, 2018) da bir yolu olarak durmaktadır. Faşizm çalışmalarında da iktidarın fanatikleşmeye hizmet etmesi ve kendi fanatiklerini ortaya çıkarması için yayın organlarının da teke düşürülmesinin ve buna hizmet etmesinin amaçlandığı görülmektedir (Klemperer, 2021, s. 34). Bu bağlamda Glassman, yapay karizmatik liderliğin de kitle iletişim araçları ile yasal olarak inşa edildiğine değinir (Glassman’dan akt. Breuer, 2017, s. 60). Yine faşizm örneğinde Adorno’nun mevcut yapıyı anlamak için reklamları referans göstermesi bu bağlamdadır (Adorno’dan akt. Breuer, 2017, ss. 60-61). Medyanın bu fanatik tavrı kurumların; “statü ve sermaye açısından kendi konumunu koruma arzusu” olarak okunmaktadır (Arsan, 2007). Benzer bağlamda Anderson (2015) da fanatik bağlılık bağlamında alınabilecek hayali cemaatin -milliyetçilik- inşasında ve çerçevesinin belirlenmesinde basın-yayın araçlarının etkisinin liberalizm ve Aydınlanma ideolojisinin etkisini aştığını konu eder. Bora (2009) da siyasal fiziki şiddetin yükselişine sembolik şiddetin eşlik ettiğini söyleyerek propaganda olarak ideolojik yayınların önemine dikkat çekmektedir (s. 358). Bu doğrultuda bir siyasi erkin kontrolünde görülmeyen sosyal medya da baskıcı hükümetlere alan açmıştır (Howard ve Morozov’dan akt. Beyer, 2022). Bu örnekler, Beyer’in ifade ettiği üzere medyanın toplumdaki ve siyasetteki egemenliğini de göstermekte; siyasetçileri medyanın mekanizmalarına uydurmaktadır (s. 204). Dolayısıyla fanatizmin etkileşim ve kitleler dahilinde yaygınlık kazandığı düşünüldüğünde medya, bunu modern çağda en iyi yapan araç olarak gözükmektedir; fanatizmi yaymakta, yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. Bu durum hem geleneksel hem dijital medya için geçerlidir. Geleneksel medyada daha çok tek yönlü bir aktarım daha çok fanatik bağlılığı artıracak şekilde ilerlemektedir. Bu yüzden siyasi ve sermaye ilişkileri (Çubukçu, 2007; Yanıkkaya, 2009) dahilinde toplumdaki fanatizm yönetilmekte ve üretilmektedir. Dijital medyada ise etkin olan kamusal etkileşim, fanatizmi daha çok yaymakta ve fanatizmin dışlayıcı özelliklerini -ötekileştirme, öfke, nefret vs.- de artırmaktadır. Böylece, toplum kendi içindeki fanatik ayrımın medyaya yansıtılmasına ve

yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden sosyal medyada ötekiyle kurulan ilişkinin artışı, toplumsallıkta var olan ilişki yapısını daha çok etkilemekte ve güçlendirmektedir. Bu yüzden hem geleneksel medyanın hem de sosyal medyanın etkisi siyasetçilerin aktif ve bilinçli kullanımını sağlamıştır. Bu bağlamda Herman ve Chomsky'ye göre, siyasi erkin haberlerin sunulmasına yönelik bilinçli tavrı; öfkeli kampanyaların yürütülmesi, kutuplaşmanın gösterilmesi, mağdurlara yönelik tavrın belirtilmesi hem propaganda hem de gündem belirleme aracı olmuştur. Aynı şekilde, sosyal medyanın da hem siyasetçiler hem de partiler tarafından aktif kullanımı sosyal medyanın da siyasal gündemi belirlemedeki önemli etkisini göstermiştir (Bostancı, 2015).

Medyada yönlendirilmeler olsa da oradaki fanatizm toplumdan ayrı düşünülemez. Bu bağlamda medya Türk toplumundaki yapısal fanatizmi bir perspektife göre daha çok “körüklemektedir” (Arsan vd., 2007, s. 77). Bu noktada, Arsan, Çubukçu ve Duran (2007) gazeteciliği oluşturan sosyolojik şartlar ve fanatizm arasında ilişki kurarlar. Böylece medyanın fanatizmi etkileyici rolü toplum ve medyanın yapısı arasındaki ilişkisi bakımından da incelenmiştir. Gazeteciliğin Batı Avrupa’da ihtiyaç neticesinde olguyu yansıtmak amacıyla ortaya çıktığı aktarılırken Akdeniz ülkeleri (Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa) ve Latin Amerika’da ise daha çok edebi temelli ortaya çıkışı aktarılır. Bu yüzden bu toplumlarda “olgulardan uzak yoruma ve polemige dayalı” ortaya çıkan gazeteciliğin fanatizmi tetiklediği iddia edilmektedir. Dolayısıyla haber yapma biçiminin de toplumsallığı yansıtmaları söz konusudur.

Özellikle geleneksel medyadaki tekelliliğin fanatizmdeki etkisine karşı sosyal medyanın demokratik alan açtığına yönelik görüşler mevcuttur. Dijitalleşme, bir önceki bölümde bahsi geçen siyasi erkin muhalefet kültürünü oluşturmadaki doğrudan etkisi yanında siyasi erkten daha bağımsız şekilde işleyen sosyal medyanın bu kültürü oluşturmaya imkân tanımıştır. Bu noktada Jenkins ve diğerleri (2018), katılımcı siyasetin medyanın etkisiyle “yerleşik siyasi kurumlardan ziyade sosyal ve kültürel mekanizmalar aracılığıyla teşvik edildiği ve vatandaşların kendilerinin siyasi kaygılarını ifade edebilmelerinin giderek yaygınlaştığını” iddia etmektedirler (Jenkins vd., 2018, s. 404). Bu bağlamda dijital medyadaki iletişimsel örgütlenme, siyasal kültür alanını da etkilemekte ve değişime uğratmaktadır (Bennet & Segerber, 2012; Beyer, 2022; Meyer, 2014). Bu yüzden, çevrimiçi organizasyonlar, çevrimdışı siyasal faal alanlarını, örgütlenmeleri de etkileyen, kolaylaştıran “e hareketler” olarak ele alınmışlardır (Beyer, 2022). Böylece çevrimiçi kolektiviteler özel bir “biz” algısından

bahsedilir. Bu yöndeki analizler, Meyer’e (2014) göre siyasal iletişime katılma yönünde bir “medya demokrasisi” olduğunu gösterse de demokrasinin güçlendiğini göstermez (s. 193).

Medyanın katılımcılığının etkileşimi sağlayan bu olumlu işlevine zıt olarak onun dini ve siyasal fanatizmi artıran bir “savaş alanı” olduğunu söyleyen görüşler de mevcuttur (Dewia & Aminullohb, 2016). Günümüzdeki radikalleşmenin artışının özellikle sosyal medya üzerinde olduğu yönündeki ortak kanı aktarılmaktadır (Ben-Yehuda & Zohar, 2018, s. 199). Burada da sosyal medya, demokratik bir alan olarak görülse de medyanın yanlış yönlendirilmesi vurgulanmaktadır. Hatta medyanın fanatizme doğrudan etkisine yönelik, bireyleri yönlendiren potansiyelliğinden ziyade, medya fanatizmi doğuran suç odağı olarak anılmaktadır (Dewia & Aminullohb, 2016). Fanatizmin yukarıda açıklanan boyutları bağlamında Dewia & Aminullohb, yaptıkları çalışmada medyanın bilişsel olarak kitle inancını güçlendirdiğini, duygusal olarak kaygıya sürüklediğini ve eylemsel olarak ise çatışmaları hareketlendirdiğini görmüşlerdir. Bora (2009), “internet ortamının ideolojik ve örgütlü faşizmin yanı sıra sıradan faşizmin mecrası” olduğunu söyler (ss. 367-368). Bu perspektife göre yukarıda bahsedilen etkileşimcilik, demokratik alandan ziyade fanatik gerilimi artıran bir etkidir: Kısa yorum yazma imkânı, okuru “aktifleştirme” yanılsamasına sokarak faşizan dil ve zihniyet kalıplarını dolaşıma sokmaktadır (Bora, 2009). Özellikle sosyal medyayı hareketlendiren çok takipçili trol hesaplarının da aşırılık yanlılarını etkilediği görülmektedir (Beyer, 2022). Bu yüzden toplumdaki fanatik düzeyin ne derece etkili olduğu da medyanın etki kapasitesini belirlemede önemlidir. Fakat yine de sosyal medyanın etkisi toplumda derin olmayan ayrışmaları da simüle ederek biçimlendirmeye, artırmaya ve hem medyada hem de siyasal kültürde yeni gerçeklik alanları yaratmaya müsaittir.

4. SİYASAL FANATİKLEŞME EĞİLİMLERİNİN OLUŞUMU

Bu başlık altında ilk olarak fanatikleşmenin temelinde görülen ve tüm katılımcılarda farklı düzeylerde de olsa ortak olan siyasete olan aşırı bağlılığa yer verilmiştir. Böylece hem fanatizmin temellendirilmesi yapılacaktıymış hem de siyasal taraftarlığa bağlı olarak siyaset kurumunun makro düzeyde nasıl kabul edildiği sorgulanmıştır. İkinci olarak ise katılımcıların tutum ve beyanlarının değerlendirilmesi üzere hazırlanan fanatizm skalası aktarılmıştır. Buradan hareketle farklı parametrelere göre ayrışan ve fanatizm eğilimlerinin farklı boyutlarını içeren tipolojilere yer verilmiştir. Böylece tipolojiler üzerinden

katılımcıların fanatik düzeyleri, fanatizmin kaynakları ve toplumda görüldüğü biçimler ortaya çıkmıştır.

4.1. Siyasal Fanatikleşmenin Temelinde “Bir Kurtarıcı Olarak Siyaset”

Katılımcılarda farklı düzeylerdeki fanatik eğilimlerin temeli sorgulandığında hepsinde ortak olarak görülen siyaset kurumuna çok anlam yükleme ve sorunların çözümü için ondan beklenti duymayla karşılaşmıştır. Bu yüzden bu bölümde ilk olarak katılımcıların hepsinde ortak olarak görülen yoğun politizasyon üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle politizasyon, aşırı bağlılık ve siyasal fanatik eğilimlerin arasındaki ilişki kurulmuştur. Bu bölümde fanatizmin kaynakları doğrultusunda oluşturulan tipolojilere konuyla ilişkili olması bakımından değinilmiş olsa da bu tipolojiler diğer bölümde ayrıca açıklanmıştır.

Mülakatlarda görüş, cinsiyet ve yaş gibi unsurlar fark etmeksizin genel olarak politize olmuş bireylerle görüşülmüştür. Ayrıca elde edilen sosyal medya verileri de toplumdaki politizasyon yoğunluğunu desteklemektedir. Bu bireylerin siyasi eğilimleri farklılaşsa bile siyasete yükledikleri anlam ve siyasetten duydukları beklenti bakımından önemli benzerliklerle karşılaşmıştır. Genel olarak, siyasetin bireylerin yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu, özel hayatlarını olumlu ya da olumsuz şekilde önemli derecede etkileyebildiği görülmüştür. Hatta görüşülen bireyler açısından siyaset, bağlı oldukları siyasi görüş ve parti hayatlarının neredeyse merkezindedir. Bu doğrultuda farklı etkilenme düzeyleri olsa da farklı siyasi görüşler arasında siyasete anlam biçme ve ondan beklenti duyma noktasında ortak duygu, düşünce ve tutumlarla karşılaşmıştır. Bu durum, siyasete bağlı olma düzeylerini işaret etmesi bakımından siyasal fanatizm olgusunu anlamak için önemlidir. Çünkü bir siyasi görüş ya da ideolojiye karşı fanatik eğilimlerin temelinde siyasete de önemli derecede bağlı olmak, anlam biçmek ya da ondan beklenti duymakla karşılaşmıştır. Bu da Türkiye’de siyasal tutumların ve davranışların toplumsal üretimine ve siyaset kurumunun Türk toplumundaki rolüne dair önemli veriler sunmaktadır.

Aşırı siyasal bağlılığın nedenini sorgulamak, fanatik eğilimlerin sebeplerine de işaret etmektedir. Bu noktada; değerleri yüceltme ve koruma ile toplumsal-iktisadi krizlerin, hak taleplerinin siyasal bağlılıkların temelinde önemli bir temel olduğu görülmüştür. Bu temel sebeplerin analizi, bir sonraki aşamada oluşturulan tipolojiler üzerinden yapılacaktır. Bu bölüm, katılımcıların ifadelerinde gösterilecek siyasal bağlılık ile fanatik eğilimlerin temeline odaklanacaktır. Bu ifadeler, siyasetin değer bazlı siyasal bağlılık gösteren katılımcıların hayatlarında Weber’in (2019) ifade ettiği gibi “psikolojik, dinsel, ahlaki, siyasi

bunalımlara” karşı “*mücadele*” (K3, K13), “*dava*” (K11, K13) alanında *bir kurtarıcı* olarak yer aldığını göstermiştir. İkinci tipolojide ise, ekonomik ve siyasi “*buhrana*” (K14) karşı siyaset toplumsal refahı sağlayacak bir kurtarıcı rolündedir. Siyaset, farklı tipolojilere ve yaşa göre; vatanı, dini, bilimi, ahlakı, özgürlüğü, eşitliği, refahı koruyacak bir kurtarıcı rolündedir. Dolayısıyla siyasete yüklenen bu anlam ve ondan duyulan önemli beklentiler siyasi görüş, parti veya ideolojilere karşı da benzer bir anlam yüklemeyi, aşırı bağlanmayı tabii olarak doğurmuştur. Bu yüzden de siyasal fanatik eğilimler, ilk aşamada siyasete aşırı bağlı olma parametresi üzerine tasarlanmıştır. Bu noktada, siyasetin ne kadar ve neden ilgilendirdiğine dair soruya verilen bazı cevaplar şu şekildedir:

“Çok ilgilendiriyor, çok seyrediyorum. Vatan için ilgilendiriyor, başka da gidecek vatanımız yok.” “Bize vatan lazım...”, “...bu seçim meselesi değil, bu vatan meselesi...” (K1, Kadın, 63, AKP)

“...Bu sadece bir seçim değil devlet sorunu yani memleket meselesi vatanını seven herkesin dikkatini çekebilecek bir şey olduğunu düşünüyorum...” (K3, Kadın, 31, AKP)

“Valla hayatımın her alanı siyasettir” (K7, Erkek, 54, CHP)

“Şu anda yaptığımız mücadele gerçekten Türkiye’nin var olma mücadelesidir.” (K13, Kadın, 60, YRP)

“Ülkenin gittiği bir buhran var ülkenin gittiği buhrandan dolayı gençlerin artık bir şekilde el atması lazımdı.” (K14, Erkek, 24, Deva Partisi)

Seçimlerin vatanı kurtarmayla ilişkili alınması, farklı görüşlerde ve daha çok orta yaş üstünde görülmüştür. Dolayısıyla teorik çerçevede belirtildiği üzere; ulusun kurtuluş mücadelesinde karşılaştığı travmalar, farklı alanlara yönelik tehditler ve bunların toplumsal aktarımları bireylerin güvenlik ihtiyacı nedeniyle grup kimliğine bürünmeye, lider ve grup bağlılığını kurmaya yol açmıştır. Dolayısıyla tehditler karşısında oluşan kaygı, korku gibi duygular fanatik bağlılığı ve beraberindeki eğilimleri tetiklemektedir. Aynı zamanda farklı görüşlerin temelinde kurtuluş inancı gibi büyük bir ülkünün yer alması, diğer görüşlere de tahammülsüzlüğü doğurmuştur. İkinci tipolojide ise bu yöndeki toplumsal hafızanın kırıldığı ve fanatikliğe yol açan kaygının daha çok toplumsal refah arayışından kaynaklandığı görülmüştür. Fakat yine kaygısı duyulan krizlerden kurtuluşun, siyaset yoluyla olacağı inancının güçlü olduğu görülmektedir. Böylece siyasete aşırı bir bağlılık söz konusudur.

Bununla birlikte siyasetin kendisini çok ilgilendirmediğini söyleyen ya da önceden ilgilenen, şu anda yılgınlık, bıkkınlık veya ümitsizlik hali içerisinde olan katılımcılar da yine siyasi meselelere ya da siyasi görüşlere karşı kayıtsız olmadıklarını ve önemli derecede

tahammülsüzlük, öfke, nefret ya da korku gibi duygular içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.

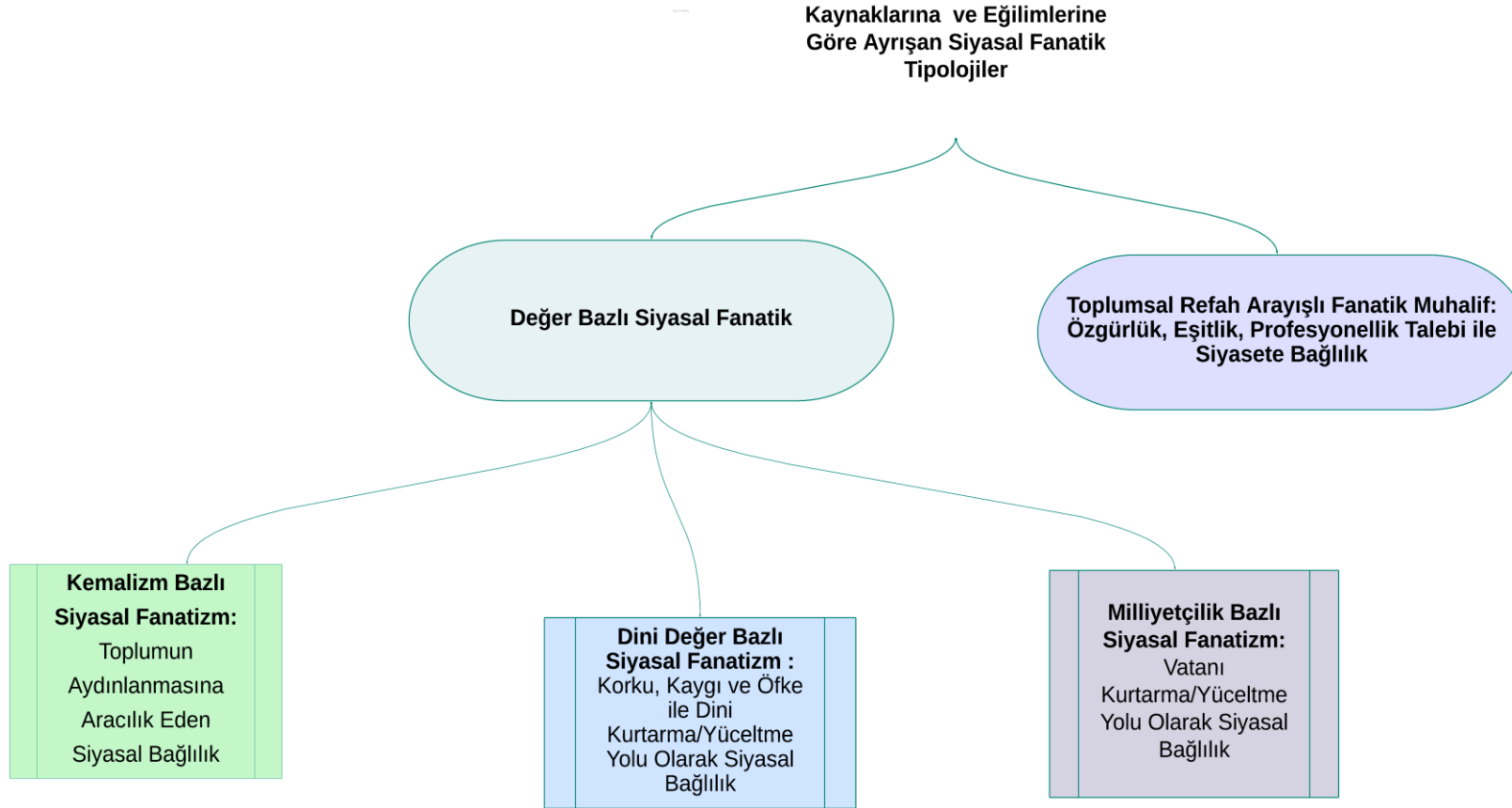
Normal şartlarda Almanya’da ikamet eden bir katılımcı da Türkiye’deki gündemi vatan için daha çok takip ettiğini, “her gün bir haberi duymadan ben yapamam zaten” diye belirtmiştir. Ayrıca, “...*Orada (Almanya’da) zaten deliriyorum buraya bakıyorum siz burada sakinsiniz, Türkiye’dekiler sakın, Almanya’da daha savaş savaş sanki Türkiye’de savaş oluyor. Biz bir şey yapamıyoruz sanki...*” (K5, Kadın, 59, AKP) diye seçim dönemindeki kaygılarını ifade etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’deki siyaset sadece günün refahını artırma yolu değil, değerlerin mücadele alanı olarak da üretilmektedir. Seçim dönemlerindeki yurtdışı oy kullanım oranlarının son seçimlerdeki yüksekliği de bu durumu doğrulamaktadır (YSK, 2023). Aynı zamanda K5’in bu ifadesi, toplumsal travmaların ve ideolojik kutuplaşmaların kendini bir çatışma ve hatta savaş olarak hissettirmesinin bir yansımasıdır. Bu noktada, bir sonraki bölümde görüleceği üzere değer alanlarının tehdit altında görülmesi, vatan ve değerler arasında görülen ilişki de katılımcıların siyasi seçimleri savaşa benzetmelerine sebep olmaktadır. Bu konu, fanatizmin kaynaklarında tartışılacaktır. Bu yüzden; siyaset ve seçimlere yüklenen anlam, savaş metaforuna ve vatan kurtarmaya vurgu yapılmasına sebep olmaktadır.

Tehdit altında görülen meselelere göre kurtarıcılığı beklenen siyasete aynı oranda anlam biçilmekte ve bağlı kalınmaktadır. Bu yüzden ondan etkileniş biçimi de yüklenen anlama göre önemli düzeydedir. Bu noktada; “*çok öfkeleniyorum, hasta oluyorum*” (K11, Kadın, 45, Memleket Partisi), “*şu anda gerçekten ben stres durumundayım. Uykumu falan kaçıyorum*” (K5, Kadın, 59, AKP)” gibi siyasi gündemden etkilenme düzeyleri aktarılmıştır. Bununla birlikte siyasete bağlılığın sosyolojik olarak anlamlı sebepleri olsa da etkileniş, anlam biçme ve beklenti duyma düzeylerinin artışı fanatik eğilimleri daha da artırıcı bir çeşit bağımlılığa dönüşmektedir. Bu durum beraberinde siyasal kimlikle özdeşleşmeyi dolayısıyla da adanmışlığı ve tekel hakikatçiliği doğurabilmektedir. İdeolojik olarak siyasete bağlı olan bir katılımcı, siyaseti “çekirdek gibi” niteleyerek siyasetin kendine özgü bağımlı kılan yanını şöyle ifade etmektedir:

“...Siyaset öyle bir şey ki çekirdek gibi, yemeye başladın mı bırakamazsın ya siyaseti de bırakamıyorsun, yani seçim çalışması var diyelim. Hastasın evde duramıyorsun yani. Suçluluk duygusu. Benim orada olmam lazım hani, ben orada olursam bir kişiyi daha ikna edersem ya da bir kişiye daha bir şey anlatabilsem daha faydalı olurum, ama bir kişi eksik olursa diye bir üzüntün oluyor...” (K11, Kadın, 45, Memleket Partisi)

Benzer bağlamda sıra dışı kabul edilebilecek bir örnek olan 92 yaşındaki K6 (Erkek, 92, CHP), seçim döneminde özellikle memleketine propaganda yapmak amaçlı gelmekte, hazırladığı dokümanlarla evleri, camileri, kahvehaneleri gezerek ikna çabasında bulunmaktadır. Bu noktada bir siyasi görüşe, ideolojiye karşı özdeşim kurmak, sorumluluk hissetmek, adanmışlık, fedakârlık göstermek; siyasete yüklenen anlam ve ondan duyulan beklenti ile ilişkili okunmaktadır. Bununla birlikte seçim döneminde artan bir ilgi ve etkilenme takip edilmiştir. K25 (Erkek, 22, CHP), özellikle seçim döneminde artan politizasyonu şöyle aktarır: *“Şu an mesela arkadaş ortamımızda bunu çok ciddi söylüyorum 10 dakikada bir siyasi muhabbet dönüyor.”* Bu politizasyon ve siyasete bağlılık, siyasi kuruma bağlılık fark etmeksizin bütün katılımcılarda önemli derecede görülmüştür. Siyasete yüklenen bu anlam ve ona atfedilen kurtarıcılık, teorik çerçevede aktarılan siyasetin toplumdaki rolü, toplumsal değişimlerin siyaset merkezli yönlendirilmesi (Akın & Buçukçu, 2019; Çaylak, 2018; Karpata, 2014), tarihe dayandırılan devletin toplum üstündeki güçlü rolü (Akın & Buçukçu, 2019; Çaylak, 2018) bağlamında okunabilir. Yine tarihteki iktisadi krizlerin ideolojik gerilimler olarak yansıması da (Karpata, 2017a) siyasetin toplumdaki etkinliğini göstermektedir. Dolayısıyla bireylerin farklı alanlardaki taleplerini siyasallık içerisinde fanatik duygu, düşünce ya da tutumlarla dile getirmesi de Türk toplumsallaşmasındaki siyasetin etkin gücü dahilinde okunabilir. Bu bağlamda siyasete aşırı bağlılığın sebeplerinin sorgulanması diğer taraftan fanatik eğilimlerin sebeplerini de sorgulatarak diğer bölümdeki tipolojilerin oluşmasını sağlamıştır.

Şema 1. Kaynaklarına ve Eğilimlerine Göre Ayrışan Siyasal Fanatizm Tipolojileri

4.2. Parametreleri ve Kaynakları Bakımından Siyasal Fanatik Tipolojileri

Tipolojiler, siyasal fanatizmin kaynaklarına, yaşa ve farklı fanatik parametrelere belirgin ayrımlar üzerine kuruludur. Bunlar aynı doğrultuda olacak şekildedir. Yani fanatizmin kaynağı, beraberinde yaş ve parametreleri de aynı doğrultuda şekillendirmektedir.

Siyasal fanatik tipolojisindeki bireylerin sahip oldukları değerlere bağlılıklarından dolayı siyasete de bağlı oldukları görülmüştür. Bu tipoloji altındaki alt tipolojiler ise; Türkiye modernleşmesinde ortaya çıkan farklı değer ayrışmalarına denk gelmektedir. Bu durum modernleşme ile toplumdaki otorite-meşruiyet kaynağının değişmesi ve Batılılaşma yönündeki politikaların etkisi doğrultusunda toplumda farklı değer alanlarının oluşmasıyla ilgili görülmüştür. Değerler üzerinden oluşturulan kategorilerin desteklenmesi adına Akın'ın (2022) da siyasi ayrışmaların temelinde ayrışan görüş, değer ve inançları görmesini söyleyebiliriz (s. 84). Bu yüzden literatürde yer alan “din ve sivil din” analizleri bu ayrışmaların açıklanmasını da desteklemektedir. Bu noktada “sivil (yurttaşlık) dinin” (Demirel, 2009; Karakuş, 2018, s. 423; Mardin, 2017, s. 119; Turner, 2017, s. 173) ve Batılı değerlerin idealliği üzerine kurulu Türk modern toplum yapısında yeni değerlerin toplumu inşa etmesine yönelik bir eğilim sergileyen ve buna karşılık geleneksel değerleri muhafaza etmek isteyen farklı tipolojilerle karşılaşmaktadır. Benzer bağlamda milliyetçiliğin doğuşu da “dinsel düşünce tarzlarının günbatımıyla” (Anderson, 2015, s. 25) eşzamanlı ve mutlak anlam sunmakta neredeyse eşdeğer görülmüştür. Dolayısıyla, milliyetçiliğin de benzer bir işlevi vardır. Bu yüzden birinci tipolojide genel olarak değer bağlılığı üzerinden kategoriler oluşturulmuş ve altında yer alan tipolojilerin siyasete yükledikleri anlam ise din ve sivil din analizleri bağlamında okunmuştur. Çünkü Karakuş'un (2018) ifadesiyle Fransız Devrimi'nin doğası gereği dini olmayan laik olan; vatan, özgürlük, akıl gibi değerleri kutsallaştırarak kendi dinini inşa ettiğini ifade eder (s. 225). Bu yüzden, değerlerin içeriği değişse de değerlerin bir “din” gibi yapıyı şekillendirdiği bir toplumsallaşma süreci söz konusudur. Bu da farklı değerler de olsa siyasete bağlılığı değerleri üzerinden sürdüren bir toplumu devam ettirmiştir. Fakat bahsi geçen bağlılığın fanatik bir bağlılık teşkil etmesi; farklı değerlerin bir hoşgörü ortamından ziyade bir çatışma alanını doğurmasıyla ilgilidir. Bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğurduğu sağ sol kutuplaşmasında kendini daha belirgin olarak gösterse de özellikle orta yaş ve üstü katılımcılarda bu çatışmaların etkisi halen görülmekte ve fanatik eğilimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla birinci tipolojide görülen siyasal fanatizmin temelinde önemli bir

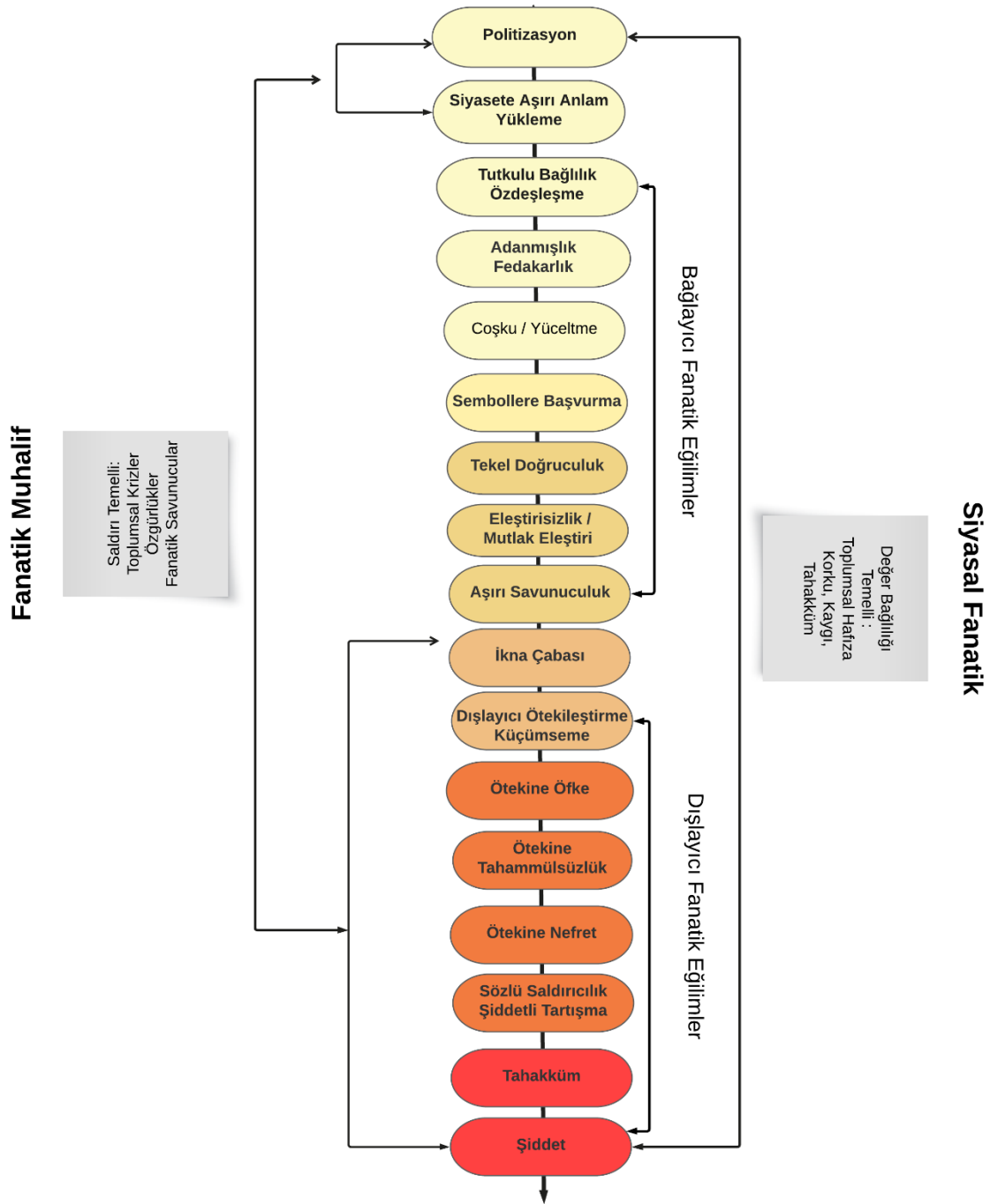
değer bağıllığı ve sosyolojik çatışmalara dair toplumsal hafızanın önemli derecede etkin olduğu ve günün siyasal kültürünü, ötekine karşı fanatik duygu, düşünce ya da tutumu da belirlediği görülmüştür.

Bu çalışma, fanatizm eğilimlerini yalnız partizan grupları için değil, siyasallaşmanın genelini ilgilendiren bir olgu olarak almaktadır. İkinci tipolojide ise bahsi geçen sosyolojik çatışmalara yönelik toplumsal hafızanın çok görünür olmadığıyla, fanatik eğilimlere toplumsal-iktisadi bağlamda farklı sebeplerin kaynaklık etmesiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla ilk grupta toplumsal değişimle birlikte sosyal, siyasi ve iktisadi krizlerin değer, dini ve ahlaki krizlere de sebep olmasını sağlamış ve fanatik talepler bunun üzerinden şekillenmiştir. İkinci tipolojide ise yapısal krizler doğrudan fanatik eğilimlere sebep olmuş, diğer kriz alanlarının fanatikleşmede önemli bir etkisi görülmemiştir. Bununla birlikte ilk tipolojide kriz alanları hem fanatik bağıllığa hem de ötekine yönelik fanatik tutumlara sebep olmuştur. İkinci tipolojide ise fanatik bağıllıktan ziyade ötekine yönelik fanatik eğilimler söz konusudur. Görüşmecilerden elde edilen verilere göre herhangi bir marjinal ya da resmi bir gruba üyeliği olmayan bireylerin de toplumsal hafızadaki bu tehdit karşısında korku, kaygı, ümit, tahammülsüzlük, öfke ve nefret gibi hislerle siyasete bağlı oldukları görülmüştür.

4.2.1. Siyasal Fanatizm Parametreleri

Teori ve bulgulardan hareketle Şema 1’deki siyasal fanatizm skalası hazırlanmıştır. Şema, yukarıdan aşağıya doğru derecesi artan siyasal fanatik parametreleri göstermektedir. Fakat literatürde bu parametrelerin ölçeklendirilmesi ile karşılaşılmasıdır. Bulgularda karşılaşılan ayrışmadan hareketle parametreler, “bağlayıcı” ve “dışlayıcı” eğilimler olarak ikiye ayrılmıştır. “Bağlayıcı” parametreler, bir şeye yönelik bağıllık, özdeşim, adanmışlık, coşku, sembol kullanımı, mutlak doğruculuk, aşırı savunma, ikna çabası gibi eğilimleri içerirken, “dışlayıcı” parametreler ise dışlayıcı ötekileştirme, ikna, öfke, nefret, tahammülsüzlük, şiddetli tartışma, tahakküm, fiziksel şiddet gibi eğilimleri içermektedir. Yine bulgulardan hareketle, sadece bağıllık, özdeşim, adanmışlık, coşku ve sembol gibi parametrelerin tümü “siyasal özdeş” kavramı altında nitelendirilmiştir. Bahsi geçen parametrelerin bütünü ise ideal bir siyasal fanatik tipolojisini yansıtmaktadır. Asıl olarak “dışlayıcı” eğilimleri barındıran ve siyasal özdeşliği olmayan tipoloji ise “fanatik muhalif” olarak adlandırılmıştır. Bu kavram, Akın’ın (2023) öne sunduğu bir kavram olarak referans alınmış olup bulgulardan hareketle siyasete bağıllığı muhaliflik üzerinden şekillenen bir tipolojiyi karşılamaktadır. Bu

kavramsallaştırmalar, fanatizmi ve fanatik bireyi analiz etmeyi kolaylaştırmaktadır. Tipolojilerdeki önemli vurgu ise; parametreler dışında yaş ve fanatizmin kaynaklarına göre de bu iki tipoloji aynı doğrultuda ayrışmaktadır. Bu tipolojiler bir ideal tip olarak en st düzey fanatik bireye işaret etmektedir. Her katılımcıda ise fanatik düzey değişmektedir. Fakat farklılıklara rağmen fanatik eğilimler bu ideal tipler altında konumlandırılmıştır. Bu düzey farklılıkları grafikte gösterilmiş ve önemli noktalar analizlerde vurgulanmıştır. Bu tipolojiler, Türk sosyolojisinden hareketle elde edilen analizleri yansıtmaktadır.

Şema 2. Siyasal Fanatizm Skalası

4.2.1. Değer Bazlı Siyasal Fanatik

Bu tipoloji, modernleşen ve sekülerleşen Türk toplumundaki farklı değer alanlarındaki çatışma alanlarının siyasal fanatizme kaynaklık etmesi üzerine kategorileştirilmiştir. Bulgulardan hareketle fanatik eğilimler ve -ahlak, dini, akılcı, milli- değer alanlarının “kutsal” görülmesi ve

tehdit altında hissedilmesi arasında ilişki görülmüştür. Bu yanıyla bu tipoloji, literatürdeki din-sivil din tartışmalarıyla da ilişkili okunmaktadır. Bu tip altındaki 3 farklı bağlılık biçimi için fanatizmin görünen sosyolojik kaynakları değişse de ideolojilere mutlak değer olarak yaklaşımları ve buradan hareketle siyasal kültür içerisinde gösterdikleri fanatik eğilimlerde büyük benzerlikler mevcuttur. Fakat yine de kaynakların ayrışması, eğilimlerin Türk siyasallığındaki sosyolojik sebeplerine dair önemli farklılıkları oluşturmaktadır. Bu yüzden ilk tipoloji; bağlılık türleri bakımından ayrılan 3 ayrı fanatizm biçimi üzerinden ayrıca alt kategorilere ayrılmıştır.

Bu bölümde daha çok bu tipolojideki farklı görüşlere rağmen ortak fanatik göstergelere ve daha çok betimsel analizlerine yer verilmiştir. Bu göstergelerin kaynakları ve Türk siyasal toplumsallaşmasıyla ilişkisi ise her tipoloji altında ayrıca ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde ise fanatik eğilimler ne kadar ve ne derece sorusu, alt bölümlerde ise neden fanatik eğilimler sorusu açılmıştır. Ortak eğilimler aktarılırken ölçeklendirilen parametreler doğrultusunda hiyerarşik ve ilişkisel bir anlatı kurulmuştur.

Değerlere bağlılık üzerinden siyasete bağlılık gösteren bireylerde siyasi görüş ve partilere yaklaşım da değerlere olan yaklaşım gibi seyretmektedir. Bu noktada değere duyulan mutlak inanç, ona atfedilen mutlak doğruluk, siyasi görüş ve partilerden de beklenmektedir. Bu bireyler için değerler üzerinden bağlanan siyaset, o değerleri yüceltme ya da toplumsal travmalardan kaynaklı tehditten koruma için aracılık etmektedir. Bu noktada Türk siyasi tarihindeki “milliyetçilik”, “din”, “laiklik”, “Atatürkçülük”, “demokrasi”, “batılılaşma” gibi başat değerlerin farklı gruplarca hem yüceltilmesine hem de tehditlerden korunmasına yönelik farklı siyasi bağlılıklar kurulmuştur. Bu bağlamda, özellikle toplumsal hafızadaki değerleri tehdit altında bırakan olaylar, bireylerin korku ve kaygı ile siyasete bağlanmalarına ve fanatik eğilimler göstermelerine sebep olmuştur. Bu yüzden, bu tipoloji için değerlere biçilen anlam kadar siyasetten beklenti oluşmaktadır. Bu noktada değerler konusundaki “toleranssızlık”, Türk siyasal toplumsallığındaki kutuplaşmanın ve fanatik gerilimin de temel sebeplerinden biri olagelmıştır. Dolayısıyla, siyasal bağlılığını salt değer bağlılığı üzerinden kuran siyasal fanatik tipolojisi, kendi siyasi görüşünü de değeri gibi mutlak doğru olarak kabul etmekte. Öteki siyasi görüşe sahip bireyleri ise mutlak doğrunun dışında “*kör*”, “*saf*”, “*cahil*”, “*aptal*”, “*beyinsiz (beyni sulanmış)*” olarak yargılama hakkını kendinde görebilmektedir. Bu bağlamda, Türk toplumunda siyasal görüş ve partilerin, politika ve eylemlerinden öte değer bazlı seçilmelerinin önemli bir yeri vardır. Bu tipoloji içerisindeki katılımcılar, diğer tipolojiye göre partinin

politikaları, ideolojisinden ziyade sahip çıktığı değere ve şahısların karakterine daha çok önem vermektedirler. Bunlar, fanatik eğilimleri de artırıcı faktörlerdir. Dolayısıyla siyasal eylemlerden öte siyasetin şahsileştirilmesi, karizmatik liderliğin öneminin artması da beraberinde gelmektedir. Bu bağlamda değerler, karizmatik lider ve fanatik eğilimler arasındaki ilişki, Weber'in (2019) analizinde de okunmaktadır. Weber, "mutlak değerler uğruna karizmayla gerçeklerin görmezlikten gelinmesini vurgular" (s. 79).

Değer bazlı siyasal fanatik tipolojisini bir sonraki tipolojiden ayırt eden önemli nokta, Türk siyasal toplumsallaşmasına dair önemli bir toplumsal hafızayı barındırmasıdır. Toplumsal hafıza ve toplumsal travmalar bu tipolojideki bireylerin fanatik eğilimlerini ortaya çıkaran veya doğrudan etkileyen bir faktördür. Bunun her bir tipoloji için nasıl bir işlevinin olduğu ve eğilimlere ne şekilde yansıdığı tipolojiler bölümünde açılmıştır. Fakat ortak olarak şu ifadeler siyasetten beklenen kurtarıcı rolünün arka planındaki hafızayı da göstermektedir: "*O zaman için siyasi konjonktür öyle gerekiyordu. Ya sağda yer alacaksın ya solda yer alacaksın*" (K16, Erkek, 62, YSP). Benzer biçimde K18 de siyasete girmesindeki etkeni şöyle aktarmıştır: "*Vatan elden gidiyordu sağcılar, solcular diye böyle ülkeyi ayırmışlardı kamplara bölmüşlerdi, vatan elden gidiyor camilerimiz bombalanıyor*", "*dış mihraklar içimize sızmış ajanlarını...*" (K18, Erkek, 64, BBP). Bu ifadelerin işaret ettiği hafıza, çoğu katılımcıda ötekine yönelik eğilimlerin temelini oluşturmaktadır. Bu tipoloji; ideoloji, değer veya inançları koruma ve yüceltme mücadelesi için siyasete bağlıdır. Dolayısıyla siyaset bunun için aracı görülmektedir. Bu yüzden mücadelesi verilen şeyle özdeşleşme, ona adanma, onun için fedakarlıkta bulunma, onu coşku ile savunma ve sembollerle gösterme gibi diğer yüceltici fanatik eğilimleri de içermektedir. Siyasal özdeşliği gösteren bu eğilimler, önemli derecede ideolojik bağlılığın ilk yansımaları olarak görülebilir. Siyasetin aracı görülmesiyle ilgili, K20 (Erkek, 28, HÜDA PAR) savunduğu şeyin "*parti davası*" değil, "*dava partisi*" olduğunu söyleyerek partinin değerlerin mücadelesi yönündeki aracı rolüne vurgu yapmıştır. Partinin ve liderin rolü her tipolojide değişiklik gösterse de genelde aracı olarak görülmekte fakat siyasete ve beraberinde partiye yüklenen bu anlam, partiyle de özdeşleşmeyi, hayatını ona adanmayı ve onun için önemli fedakarlıklar yapmayı da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, siyasal özdeşleşmeyi ve adanmışlığı gösteren bazı ifadeler şu yöndedir: "*Ruhum İslam, bedenim ülkücü*" (K19, Kadın, 47, MHP). "*İnsana sarılma ölür, ağaca sarılma çürür derler ya davaya sarılmak, biz önce davanın adamıyız*" (K18, Erkek, 64, BBP). "*Her şeyinizle duruşunuzla davayı taşımalısınız*" (K13, Kadın, 60, YRP). Bu katılımcılarda dava ülküsü doğrultusunda siyasete biçilen aşırı anlamla karşılaşmıştır.

Adanmışlıkla ilgili birinci tipolojide şu önemli bir husustur: Siyasi parti üyesi olanlarda partiye ve ideolojiye olan bir bağlılık ve adanmışlık söz konusu, fanatik eğilimler de buradan hareketle oluşmaktadır. Siyasi parti üyesi olmayanlarda ise adanmışlık ve fedakârlık tabii olarak aynı derecede değildir. Fakat yine de bağlılığın çok olmasıyla beraber benzer fanatik eğilimler - coşku, özdeşleşme, sembol kullanımı, dışlama, aşırı savunma, saldırma, öfke, nefret, tahammülsüzlük- görülebilmektedir. Dolayısıyla partiler de Anderson'un (2015) milliyetçilik için sözünü ettiği aidiyet duyulan bir "hayali cemaat" ruhunu sağlayabilmektedir. Yine de siyasi parti üyesi katılımcılarda daha çok adanmışlık örnekleri ile karşılaşmış, en üst fedakârlık örnekleri kendi canından verme olarak görülmüştür:

"...Kefenimizi giyip her türlü çalışmayı yapmak için mücadele edeceğiz..." (K20, Erkek, 28, HÜDA PAR)

"Bu gençler uğruna ölüm var gidiyoruz cenge gidiyoruz () en önde giderim", "...bu işlerin olmadığı olamayacağı noktada ölüme hazırım yani bu ilkesi yok yani Cumhuriyet için ölürüm ülkem için ölürüm vatanım için ölürüm..." (K10, Erkek, 60, CHP)

Bu ifadeler, farklı siyasi görüşlerdeki katılımcılara aittir. Bu tür fedakarlıklarla daha çok bu tipolojide karşılaşmıştır. Toplumsal hafızanın da etkisi ile değer ve ideolojileri koruma ve yüceltmeye yönelik mücadele alanı olarak görülen siyaset, yine bu uğurda bireyleri kendinden feda etmeye de götürmektedir. Bunun dışında mesainin, aileye, çocuğa ayrılacak, sınava çalışılacak vaktin siyaset-parti çalışmalarına harcanması, paranın bu yolda harcanması da özellikle siyasal parti üyesi olan diğer katılımcıların fedakarlıklarıdır.

Birinci tipolojideki siyasi parti üyeliklerinde bu adanmışlığın daha fazla görülmesi teoriden de hareketle kitleselliğin motivasyonu olarak da görülebilir. Bir kurumdaki, gruptaki birliktelik; özdeşim kurmayı, fedakarlıkta bulunmayı dolayısıyla mücadele motivasyonunu da artırmaktadır. Bir katılımcı "*ben ruhlu değilim, biz ruhlu olmayı seviyorum*" (K18, Erkek, 64, BBP) ifadesiyle cemaat ruhunun yüksek motivasyonuna vurgu yapmıştır. Grup aidiyetini pekiştiren ve bağlayıcı eğilimleri oluşturan diğer bir unsur da lidere bağlılığın oluşmasıdır. Örneğin, herhangi bir üyeliği olmayan bir katılımcı savunduğu liderin başka bir partiye geçmesi ile kendisinin de o partiyi değiştireceğinden bahsetmiştir. Bu noktada, partinin doktrinlerinden çok liderin karizmatikliğine dikkat çekilmektedir. Daha çok faşizm konusundaki çalışmalarında görüldüğü üzere; toplumsal krizler temelde görülse de "karizmatik lider" ideali, kurtuluşu gerçekleştirmek adına bağlılığı sağlayan önemli bir işleve sahiptir. Bir katılımcı buna verdiği önemi şöyle ifade etmektedir:

“Lider daha çok önemli Tayyip Erdoğan CHP’yi de tutabilirdi ben CHP’ye verirdim o zaman, fark eden bir şey yok benim için liderlik vasfı olan bir insan daha önemli.”, “...ben o ışığı alabileceğim önemli, adam bir konuşuyor ya bana veriyor yani hayranlıkla izliyorum ya bana bunu yani hissettiriyor bana veriyor yani” (K3, Kadın, 31, AKP)

Bahsedildiği üzere; liderlik vasıfları kimi bireyler için doktrinlerin ve politikaların da önüne geçebilmektedir. Bununla ilgili Ahmad (2006), Türkiye’deki partilerin fikir ya da program partisi olmaktan çok, başkanlarının karakterine bürünmeye yakın olduğunu ifade eder (s. 261). Bu durum özellikle bu değer bazlı siyasal bağlılık gösteren tipolojide; genel olarak siyasete bağlılık ile lidere bağlılık benzer oranda seyretmektedir. Kimi için tarihten kimi için günümüzden olan lider; farklı görüşlerden de olsa kurtuluş idealinin yansıtıldığı kişidir: “İslam ümmetinin lideri”, “Atatürk’ün neferleriyiz”, “Atatürk’ün kurduğu memleketi ülkeyi hiç kimseye teslim etmeyeceğiz yani”. Aynı zamanda lider; mücadelenin ruhunu, misyonunu taşıyan en öndeki kişi olarak görülmektedir. Lider yer yer eleştirilse de genel olarak ferasetine güvenilen bir yerdedir. Bu noktada Weber’in (2019) bahsettiği gibi “bedence ve ruhça özel yetenekli” karizmatik lidere bağlılığı sağlayan temel unsur, “psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dinsel, siyasi” bunalım dönemleridir. K24 (Kadın, 24, Zafer Partisi), bu duruma örnek olarak şu ifade de bulunur: “Yani artık bunalıma girmiş ülkeyi terk etmeyi düşünen doktorlar için mesela, özellikle bittiğine inanan toplumları yeniden başlatmaya ikna eden her lider benim için kutsaldır”. Dolayısıyla, liderlerin önemi, onlara bağlılık ve beraberinde getirdiği fanatik eğilimler, Türk toplumundaki kriz ve tehdit alanlarına yönelik bir gösterge de oluşturmaktadır.

Bu noktada semboller de bağlılıkların somut göstergeleri, propaganda araçları ve ayrışmayı sağlayıcı araçlar olarak önemlidir. Bir katılımcı, sembollerle “inancın yanında taşınma istenci”ne (K24, Kadın, 24, Zafer Partisi) vurgu yapmıştır. Siyasette aktif yer alanlar içerisinde rozetleri ve kolyeleri ile bu gösterimi yaparken, bıyıklarına da işaret eden (K18) ve evindeki lider resimlerini de aktaranlar mevcuttur: “Bütün her taraf Muhsin başkanın resimleri Bediüzzaman’ın resimleri Mustafa Kemal’in resimleri babamın resimleri” (K18, Erkek, 64, BBP). Yine özellikle seçim öncesi, mücadele alanının yoğunlaşması ile önemli derecede aidiyetleri olmayan katılımcılardan da sembollerini bilinçli olarak kullanılacağını vurgusu da yapılmıştır. Bu durumda semboller bir propaganda aracı olarak kullanılsa da ötekileri ikna etme gibi bir işlevi değil, aksine ötekilerden ayrışma, tarafını belli etme gibi bir işlevi söz konusudur. Bu noktada, semboller, bireylere sorumluluk da yüklemekte ve kontrollü davranmayı sağlamaktadır. Örneğin K13, rozeti yokken bireysel tartışmalarda daha rahat olduğunu, rozetiyle partisine laf gelmesinden çekindiğini aktarmıştır.

Aidiyet ve bağıllık temelli görülen özdeşim kurma, adanmışlık, fedakârlık, sembolleri kullanma gibi eğilimler; siyasal fanatikliğin ilk aşaması olarak görülebilir. Bu eğilimler, siyasal fanatiğin bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu yüzden sadece bu eğilimlere sahip birey “siyasal özdeş” olarak nitelendirilmiştir. İkinci aşama ise; aşırı bağıllığın yarattığı mutlak doğruyu sahiplenme algısı; ötekini dışlama ve ötekine toleranssızlığı da doğurmaktadır. Bu durum, sahip olunan değer ve ideolojilerden hareketle siyasi görüşlere de mutlak inanç beslemekle ve eleştirisizlikle ortaya çıkmaktadır. Eleştirelilik konusunu, bağlı olan siyasi görüşler üzerinden sorulduğunda “assla” (vurgulu) bir eleştirinin olamayacağını ve muhalifi olduğu siyasi görüşte destekleyecek bir şey göremediğini (K5, Kadın, 59, AKP) ifade eden örnekler mevcuttur. K3, bu mutlakiyetçiliği şu küçümseyici tavırla ifade etmiştir: “*Bunlar hiçbir şey yapamazlar bunlarda o potansiyel yok*”. Göka’nın (2017) aktardığı şekliyle, bu mutlakiyetçi tavır, fanatik olarak nitelendirilmektedir (s. 41).

Tekel hakikatçilik ve salt eleştiri ya da eleştirisizlik ile siyasal fanatizm, toplumsal bir tehdit olarak risk içermektedir. Sadece birinci aşamadaki eğilimleri barındıran “siyasal özdeş” ise bu potansiyeli içerisinde barındırmaktadır. Ben- Yehuda ve Zohar’ın (2018) ifade ettiği üzere, aşırı özdeşleşme ve empati kurmanın zorluğu arasındaki ilişki bu durumu göstermektedir. Bu noktada; mutlak doğruyu sahiplenme algısını ifade eden “tekel hakikatçilik” ve bağlı olunan şeyin mutlak eleştirisizliği veya karşı çıkılan şeyin mutlak eleştirisi; ötekini dışlamayı doğuran kritik bir parametrelerdir. Bu durum, ötekinin davranışını da anlamaya yönelik çabayı yok etmekte, tekeldeki doğru üzerinden ötekini yargılamayı doğurmaktadır. Örneğin; “...bana kimse, CHP’ye oy veren, verecek olan hiç kimse, milletimi vatanımı seviyorum demesin” (K3, Kadın, 31, AKP) ifadesi gibi “CHP’den ayrılmak, Cumhuriyet’i terk etmek demektir” (K10, Erkek, 60, CHP) ifadesi de ötekini anlamamaya yönelik mutlakçılığı ve toleranssızlığı içermektedir. Ötekinin niyeti ve tutumları; tek ve en doğru görülen bireyin alımlama biçimi altında yargılanmaktadır. Böylece, bu düzeydeki katılımcılar ötekini; anlamamakla, yanlış yolda olmakla, akılsızlıkla, kör, cahil olmakla kolayca suçlayabilmektedir. Örneğin; “aklı olan bir insanın zaten tutup da...” (K3, Kadın, 31, AKP), “...diyorum ki bu kadar kör müsünüz?”, “e kör müsün be mübarek” (K5), “stres, öfke bu kadar düşüncesizlik, bu kadar saflık neden olduğunu... sert bir şekilde anlatıyorum zannedersen uyanın artık diye ...” (K5, Kadın, 59, AKP) ifadeleri de siyasal alandaki mutlakçılık, tekel hakikatçilik ve toleranssızlık arasındaki ilişkiye örneklerdir.

Bu noktada, farklı tolerans dereceleri ile karşılaşırız. Her katılımcı, farklı görüşteki ötekiye karşı bu keskinlikte değildir. Farklı bireyler arasında farklı düşüncelerin zorunlu ve doğal görüldüğü durumlarla da karşılaşmıştır. Fakat bu örnekler, görece daha azdır. Bununla birlikte tekel hakikatçilik, yargılama ve hüküm verme hakkı ile farklı siyasi görüşteki bireyler genel olarak yanlış yolda görülmektedir. Bu noktada, fanatik bir parametre olarak ötekini “ikna etme çabası” basitçe hoş görülen yolu göstermek değil, mutlak doğruya çekmek, “*adam kazanmak*”, “*doğru yola çekmeye çalışmak*” olarak görülmektedir. Bu yüzden bireyler her ne kadar, farklı görüştekilere karşı tolerans gösterdiklerini belirtse de onu anlayamamakla itham etmekte, yanlış yolda görmekte, yeteri kadar örnek olamamakla kendilerini yargılamaktadırlar. K18 (Erkek, 64, BBP), çocuklarının çok farklı görüşte olması durumunda onu hoş göreceğini söylemektedir. Çünkü ona “*iyi bir örnek olamadığı, iyi bir şey veremediği*” için kendini yargılamaktadır. Yine K10 (Erkek, 60, CHP), çocuğunun Atatürk’ü sevmediği durumda zorlanacağını fakat onu ikna etmeye çalışacağını söylemiştir. K13 (Kadın, 60, YRP) ise gençleri tecrübesiz görmekte ve tecrübeyle doğru yolu, doğru siyasi görüşü bulacağını düşünmektedir. Bu tipolojidekiler ve aynı değerleri benimsemeyen gençler arasında bir uzlaşım eksikliği mevcuttur. Bu yönüyle fanatik bir parametre olarak “ikna” hiyerarşik bir ilişkiyi, ikna edilmemeye yönelik bir ön kabulü hatta tahakkümü de barındırabilmektedir. Bu durum, Arendt’in (2018b) ifade ettiğı gibi ideolojilerin içerdiği mutlak anlamla ilgilidir. Bu durum siyasi görüşü mutlak doğru konuma çıkarmakta ötekiler de bu doğruya göre değerlendirilmektedirler. Bu tipolojideki bireyler, genel olarak ötekini kendi görüşüyle kabul etme ve tolerans gösterdiklerini iletmişlerdir. Fakat bu tolerans; bir görüşü savunmaya rağmen ötekinin görüşünü de değerli görme, onunla empati kurabilme, başka yerden bakabildiğini kabul etme anlamından ziyade ona izin verme anlamındadır. Dolayısıyla bazı katılımcılar için, bahsedilen toleransın tekel hakikatçilikten kaynaklı bir üst bakışla “*gizli dışlayıcılık*” içerdiğini söyleyebiliriz.

“Bizim elimizde bir malzeme var öfkeli insanlar var bilim adamları var halk var çiftçi var köylü var bunların hepsiyle yaşama kültürü benim için önemli yani o kişiyi o yapıyla kabul edeceğiz o yanlış bulduğumuz özellikleriyle kabul edeceğiz onun da bir insan olduğunu onun da bu toplumda yaşama hakkı olduğunu düşünerek hareket etmek zorundayız. Ben öyle düşünüyorum kırılgan küskün olduğum karşıt görüşlü hiçbir siyasi insan yok. Hepsiyle de çok rahat tartışıyorum, konuşuyorum, dinleme sabrım sonsuzdur. Anlatma sabrım da sonsuzdur.” (K10, Erkek, 60, CHP)

Fakat yine de genel olarak bu durumu kabullenme söz konusudur. Bu noktada ona izin verme anlamında hiç tolerans gösterilemeyen örnekler de mevcuttur. Örneğin, K19 (Kadın, 47, MHP),

çocuğunun YSP'ye bağlı olması varsayımında onu çocukluktan reddedeceğini ifade etmiştir. Bu durum, ötekinin de kendi içinde az, çok ya da hiç tahammül edilemeyen olarak derecelenmesiyle ve oluşan mesafeye ilgilidir. Bu ayrışma, toplumsal uzlaş meselesinde değerlendirilecektir. Bu sebeple buradaki katılımcılar genel olarak var olan şartlar altında hiçbir şekilde parti desteklerini değiştirmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu keskin kararlılık, siyasi partilere bağlılığın temelindeki değer ve ideolojilere olan bağlılıkla ilgilidir. Dolayısıyla, toplumun refahına yönelik politikalar ikinci planda kalmaktadır. Fakat diğer tipolojide bu keskin kararlılığın yoğunluğu daha az görülmüştür. Orada siyasi yönelimleri oluşturan değer ve ideolojiler toplumsal refah arayışına göre arka planda kalmaktadır. Bu yüzden siyasi seçimlerin değişimi, misyonlara uyulmadığı sürece, beklentiler karşılanmadığı sürece daha esnek bırakılmaktadır. Bu doğrultuda desteklenen partilere yönelik eleştiriler de daha fazladır. Siyasi seçimler, değer ve ideolojilerden daha çok bağımsız görüldüğü için sorgulamaya açıktır.

Bahsi geçen mutlakiyetçi ve dışlayıcı eğilimler, toplumsal bir gerginlik ve kutuplaşma alanını oluştursa da bu eğilimlerin ötekine yönelik tahammülsüzlük, öfke, nefret, sözlü saldırı ve şiddetli tartışma alanını oluşturmaları siyasal fanatizmi ciddi bir toplumsal tehdit haline getirmektedir. Bu noktada, ikinci tipoloji olarak alınan toplumsal refah arayışlı fanatik; önceki parametrelere sahip olmasa da bu tehdit unsuru eğilimlerini barındırmaktadır. Hatta bu tipolojideki verilere göre toplumsal uzlaşmayı tehdit eden daha ciddi ifadelerle karşılaşmıştır. Yine bu tipolojide de öfke duyulan, tahammül edilemeyen görüşler ve ötekiler mevcuttur. Fakat bu tipolojideki katılımcıların çoğu; öteki zihniyete karşı öfke, tahammülsüzlük ve nefret içerisinde olsalar da bir araya gelebildiklerini, bu durumun sosyal ilişkilerini etkilemediklerini belirtmiştir. Fakat siyasal iletişimde sözlü saldırıların gerçekleştiği, şiddetli tartışmaların açıldığı örnekler de mevcuttur. Bazı katılımcılarda ise saldırgan bir tartışma üslubu mülakat esnasında da görülmüştür. Bu durum, ötekine öfkeli, kızgın bir üslup ve ses tonu ile “*Allah’ın geri zekâlısı, Allah’ın salağı*” (K3) gibi hakaretlerle kendini göstermiştir. Tartışmalar da çoğu zaman doğruya baştan karar verilmiş şekilde mücadele alanını sürdürmek amaçlı yapılmaktadır. K10 (Erkek, 60, CHP), bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Tartışmalar devam ediyor ama benim zaferim ile sonuçlanıyor*”. Bu yüzden tartışmalarda duyguların ve söylemlerin etki-tepki içerisinde oluşu; fanatizmi kuvvetlendirerek yeniden üretmektedir. Örneğin bazı katılımcılar hakaret edildiği vakit buna sessiz kalmayacaklarını özellikle belirtmişlerdir. Dolayısıyla tartışmaların siyasal mücadele alanını, şahsi mücadele alanına çevirdiği örneklerle de karşılaşmıştır. Bu noktada mutlakiyetçiliğini ve öfkesini yansıtan fanatik birey için öteki; siyasal anlamda iletişim kurulacak yerde değil, dışlanacak, küçümsenecek veya yok sayılacak

bir art alandır. Siyasal iletişim ve uzlaşya yönelik analizler tipolojilerden sonra ayrıca aktarılacaktır. Ötekine yönelik bahsi geçen eğilimlerin yoğunlaşması ise fanatizmin üst düzey parametreleri olarak tahakküm ve şiddete alan açmaktadır. Bu noktada katılımcılarda fedakârlık noktasında “*canımı verebilirim*” vurgusu olsa da şiddete eğilim veya şiddetle ilgili bir anlatı ile karşılaşılmemiştir. Bu durumda siyasal şiddet bakımından 1960-1980 arasındaki olayların günümüze göre daha şiddetli olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bazı katılımcılar, o dönemlere göre daha öfkeli olduklarını da belirtmişlerdir.

Buraya kadar değer bazlı siyasete bağlılık gösteren bireylerde ortak olarak görülen fanatik eğilimler bir hiyerarşi ile kısaca aktarılmıştır. Bu noktada, karşılaştığımız farklı değerler üzerinden olan bağlılıklar kategorileştirilmiştir. Böylece bahsi geçen eğilimler ve nedenlerine yönelik analizler bu kategoriler atında incelenmiştir. Bu başlıklar, fanatizmin bu kategorilerden kaynaklandığını değil, bu kategoriler altında görünen farklı biçimlerini sunmaktadır. Dolayısıyla bu biçimler ve fanatizm arasında zorunlu bir ilişkiden bahsedilmemektedir. Böylece 3 alt kategoride değer bazlı fanatizmin farklı biçimleri, görünen sebepleri ve sosyolojik temelleri üzerinde durulmuştur. Bu kategorilerde katılımcıların fanatik oluşu değil, farklı derecelerdeki fanatik eğilimlerin toplumsal karşılıkları konu edilmiştir.

A. Kemalizm Bazlı Siyasal Fanatizm: Toplumun Aydınlanmasına Aracılık Eden Siyasal Bağlılık

Bu kategori altındaki bireyler siyaseti genel olarak toplumun aydınlanması ve kurtuluşu yönünde bir mücadele alanı olarak görmektedirler. Bu bağlamda siyasete bağlılık, Atatürk’ün koyduğu değerleri korumak ve yüceltme temellidir. Bu tipolojide, fanatik eğilimlerin ilk düzeyi olarak görebileceğimiz siyasal özdeşlik, -politizasyon, siyasete anlam biçme, bağlılık, adanmışlık, fedakârlık, sembollere başvurma- Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ilkeleri ve değerleri üzerindendir. Ayrıca, burada diğer değerlere karşı savunulan “bilim”, “akıl” gibi unsurların değer olarak yüceltilmesi de söz konusudur. Mardin (2017) de bu anlamda, Atatürk’ün bilime “olumlu bir ahlaksal değer” bağladığını ifade etmektedir (s. 196). Bu değerler üzerinden fanatik eğilimler ise bu değerleri öteki üzerinde de mutlak kılma çabası ya da değerlerin yaşanmaması veya tehdit altında bulunması ile ötekine karşı tahammülsüzlük, öfke ve nefretin oluşmasıyla ilgilidir.

Yukarıda bahsedildiği üzere bu ideallerin değerler bağlamında alınması, sivil din tartışmaları ve katılımcıların ideolojilere yüklediği kutsallıkla ilgilidir. Dolayısıyla, ikinci kategorideki dini

değer aracılığıyla siyasete bağlı olan kişinin yanında bu tipolojideki siyasi bağlılık da “yeni bir din tasavvuru” (Karakuş, 2018, s. 213) bağlamında okunmuştur. Sivil din bağlamında “ulus devletin kendi kurguladığı kutsalları” (s. 225) korumak ve yüceltmek amacıyla siyasetten beklenti duyanlar için siyasete de bir kutsal gibi yaklaşım söz konusudur. Dolayısıyla bu yöndeki analizler; Rousseau’nun “din üzerine kurulmamış hiçbir devlet bulunmadığı” düşüncesi (Rousseau’dan akt. Karakuş, 2018, s. 212) bağlamında temellendirilmiştir. Bu tipolojide mücadele alanı olarak siyaset; “Atatürk’ün çizdiği yoldan ülkenin ayrılmaması adına”dır. Bu yolun yeni kutsalları oluşturduğu sivil din anlayışından hareketle, bu kutsallar değerler bağlamında alınmıştır. Katılımcılarda görülen, ilkelere biçilen mutlak anlam ve mutlak doğruluk ilkelerin ve ideolojilerin kutsal olarak görüldüğünü doğrulamaktadır. Dolayısıyla fanatik bağlılık, bu uğurda adanmışlık ve aksi haldeki toleranssızlık ve öfke yine kutsallık temelli görülebilir.

Dolayısıyla bu değerlere siyaset aracılığıyla sahip çıkma isteği ilk aşamada partiler üzerinden siyasal bağlılığı ve özdeşliği oluşturmuştur. Bu noktada K10 (Erkek, 60), “*CHP benim için bu ülkenin ilk kuruluş ilkelerinde olduğu gibi kurtuluşu demektir*” diyerek desteklediği partiye atfettiği hayati önemi aktarır. Partiye yüklenen “kurtarıcı” rolü, önemli bir bağlılığı da doğurmaktadır.

Bu tipoloji, fanatik bir eğilim olan ötekine tahammülsüzlük; bilimdışılık, akıldışılık, “cahillik” kelimeleri üzerinden inşa edilmektedir. Özellikle belirtilen bir husus olarak cahillik, eğitilmiş olmama anlamında değildir. Dolayısıyla bu tipolojideki fanatizm alanlarının Toscano’nun (2013) aydınlanma fanatizmi olarak ifade ettiği “rasyonelleşme” ve “sekülerleşme” üzerine olduğu söylenebilir. Rasyonelleşme alanıyla ilgili şu diyalog örnek olarak verilebilir:

“-Peki, bu şekilde düşünmeyenlere karşı lideri daha önemli görenlere karşı da bir öfkeniz var mı, daha çok böyle bağlı kalanlara karşı da bir öfkeniz var mı?

-Hayır, onlara karşı öfkem şöyle yok ben onların eğitim öğretimden nasibini almadıklarını düşünüyorum. Bilgiye çok uzak olduklarını düşünüyorum.

-Eğitilmiş kişiler için ne düşünüyorsunuz?

-Eğitilmiş kişilerin de çıkar ilişkileriyle gelişen yetişen kişilere karşı öfkem var.” (K10, Erkek, 60, CHP)

Bu noktada “cahile” karşı hoşgörünün, tekel hakikatçilik ve örtük bir dışlayıcılığı içererek bahşedilme üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkün. Bu konuda siyasi tanım da akıl ve bilim bazlı kurulmaktadır: “*Akıl önde olduğu sürece bilim önder olduğu sürece hiçbir şey kimseyi etkileyemez siyasi tanım budur*” (K10, Erkek, 60, CHP). Bu durum, toplumdaki

meşruiyet kaynağının dinden bilime doğru değiştirilme çabaları ile açıklanmaktadır (Mardin, 2017). Bu noktada modernleşme sürecinde bilimin gelişmesinin vatanın tehditlerden kurtuluşunda, milletin hakimiyetinin kurulmasında temel olarak görülmesinin etkisi vardır (Toprak, 2012, ss. 68-69, 89-95). Mardin, Atatürk'ün pozitif bilimi Cumhuriyetin temel felsefesi kılma çabalarını, onun bilimi sivil din olarak gördüğünün kanıtı olarak aktarır (Mardin, 2017, s. 199). Dolayısıyla cehaletin vatanın kurtuluşunda ve toplumun ilerlemesinde tehdit olarak görülmesi bakımından benzer kaygılar halen bu tipoloji için mevcuttur. Bu yüzden bu tipolojideki katılımcılar için; bilim ve eğitim odaklanılan konular olarak görülmüştür. Cahilliğin aynı zamanda “dinsel akıldışılık” olarak da görüldüğü aydınlanma etkisi, Toscano'nun (2013) aydınlanmayı da bir fanatizm olarak ele almasına sebep olmuştur. Rasyonelleşme ve sekülerleşme bağlamındaki idealler, Aydınlanma paradigmasında bulunmakta fakat Türk modernleşmesi doğrultusunda CHP politikaları ile de kabul görmektedir.

Buradaki önemli bulgulardan biri, aydınlanmaya yol açan sosyolojik etkenlerle Türkiye’de bu paradigmayı doğuran sosyolojik etkenlerin eşitlenmesidir. Dolayısıyla tarihsel kısımda söz ettiğimiz üzere, Batı Avrupa’da Hristiyan geleneğine karşı çıkan Aydınlanma öfkesi, Türk siyasal toplumsallığınca da ithal edilmiştir. Bu noktada, Mardin (1983) de “liberalizm özlemi”nden kaynaklı egemenliği elinde bulunduran halk kavramının da Osmanlı modernleşmesindeki toplum yapısına uymadığını, erken kullanılmaya başlandığını söylemektedir (ss. 200-203). Dolayısıyla sosyolojik gerçekliklerden bağımsız şekilde ötekine öfke doğrultusunda halka tanınmış bir özgürlük talebinden bahsetmek mümkün. Bu durumda Toscano'nun (2013) işaret ettiği perspektiften de hareketle, Türk sosyolojisinde ithal edilen bir fanatik öfkeden bahsedebiliriz. Benzer bağlamda Çaylak (2018) da muhalefet kültürünün oluşamamasını biçimsel, temeli olmayan bir Batılılaşmayla açıklar. Batı’da iktisadi temellere dayanan demokratik gelişmelerin de biçimsel olarak ele alınışı tutarlı ve belirli bir muhalefet politikası kurmayı engellemiştir (Çaylak, 2018, ss. 54-55). Batı’da oluşan Aydınlanma fanatizminin Türk siyasallığına etkisi ve fanatizmi daha görünür kılan eksik muhalefet kültürü, farklı sosyolojik etkenlerin eşitlenmesine dayanmaktadır. Bu sosyolojik etkenlerin eşitlenmesine yönelik K10 şu ifadede bulunur:

“CHP, 20. yani 19. yüzyılların sonunda artık 20. yüzyıla girildiğinde dünyada feodalizmin ortadan kalkışına yönelik başlatılan en büyük devrimci harekettir. Bu devrimci hareketin toplumun yüzde () erkeklerde, yüzde 6-7 okuma yazma oranının olduğu kadınlarda binde 7’lerde veya üstlerde neyse okuma yazma oranının olduğu bir dönemden bir devrimcinin çıkıp bu ülkeyi dünya şeyini katında önemli bir yere getirmesi çok önemli yazdıkları, ilkeleri, nutku halen önder olabilecek nitelikte.”

Feodalizmin varlığını ve ortadan kalkmasını sağlayan iktisadi temeller, Türk toplum yapısıyla ilişkisinin ötesinde katılımcının partiye olan bağlılığı bu anlatı ile desteklenmektedir. Dolayısıyla bu anlatı içerisindeki öfke duyulan öteki, toplumsal konumuna bağlı ötekiye de benzer bağlamda kurmuştur. Neticede teorik çerçevede aktarılan Batılılaşmaya yönelik politikalar ve ulus devletleşmenin arkasındaki Aydınlanma felsefesi itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda CHP'nin fanatik gerilimi kurmasındaki önemli işlevinden bahsedebiliriz. Cumhuriyetin kurucu ilkelerine karşı mutlakçı anlayış, seçkin bir bakışı doğurmuştur. Bu sebeplerle diğer görüş ve partiler de bu bakış altında değerlendirilmektedir. K10 (Erkek, 60, CHP), bununla ilgili şu ifadede bulunur: *“AK Parti lideri gittiği an birkaç sene içerisinde AK Parti biter kapatılır yine bu memleketin asil partileri kökleri derinden gelen partileri siyasette yer almaya devam eder.”* Bu ifadede diğer görüşlere karşı bir seçkin anlayışı görmek mümkün. Köklü olmak ise bahsi geçtiği üzere Batı'nın sosyo-politik şartlarına dayandırılmaktadır. Bu grupta, orta yaş ve üstünün yanında ideolojik bağlılığı itibariyle siyasete bağlı olan bir genç bulunmaktadır. Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve Atatürkçülük değerlerine olan bağlılığını ilkökul dönemindeki eğitim öğretim hayatına başlamasına dayandırmaktadır. Bu durum, Mardin'in eğitimi “norm kazandırma etkinliği” (Mardin'den akt. Çağla, 2007) olarak görmesi bağlamında okunabilir. “Toplumsal refah arayışlı fanatik muhalif” tipolojisinde ise bu tür eğitim faktörünün siyasal bağlılıktaki etkisinin azaldığı görülmüştür.

B. Dini Değer Bazlı Siyasal Fanatizm: Korku ve Kaygı ile Dini Kurtarma/Yüceltme Yolu Olarak Siyasal Bağlılık

Dini değer bağlılığı neticesinde siyasete bağlılık gösteren bu tipolojide siyasete de bir din gibi yaklaşım söz konusudur. Bu grupta da bir öncekindeki gibi toplumsal hafıza siyasetle kurulan ilişkiyi belirlemektedir. Toplumsal hafızada yer alan korku ve kaygı ile dini kurtarma ve koruma yolu olarak siyasi bağlılıklar söz konusudur. Bu duygular; tekel hakikatçilik, aşırı savunuculuk, ötekine öfke ve tahammülsüzlük gibi temel fanatik eğilimleri doğurmuştur. Örneğin K13 (Kadın, 60, YRP), 28 Şubat hatıraları sonrası nefret duygusunu bıraktı mı sorusuna yönelik şu cevabı vermiştir: *“Yani o refleks şu oluyor sınıksız sarılmak oluyor vazgeçmemek oluyor belki onları yaşamasaydım bu derece eee yani boş verin derdim o kadar takılmaya gerek yok siyasete derdim.”* Görüldüğü üzere toplumsal hafızanın bıraktığı duygular; siyasete bağlılığı artıracak ve fanatik eğilimleri doğuracak potansiyeldedir. Dolayısıyla fanatik eğilimlerin temelinde dine yüklenen mutlak değer ve anlamın siyasi alana da yönlendirilmesi görülmektedir. Çünkü katılımcıların ifadelerinden hareketle siyaset, yok edildiği düşünülen dini değerlere, ahlak ve

maneviyata karşı kurtarıcı rolü yüklenen bir alandır. Dolayısıyla, siyasete yüklenen bu mutlaklık; dışlayıcı ötekileştirmeye sebep olmaktadır. Bu gruptaki katılımcılara savundukları görüşün sebebi sorulduğunda genel olarak tarihsel olaylar konu edilmiştir. Bu olaylar; kızgınlık, öfke, korku ve kaygı gibi duyguları ortaya çıkarmıştır. Bu duygular; muhafazakâr grubun şu anki siyasi tutumlarını belirlemektedir. Bu bağlamda K1'in politize oluşunu ve bir partiye bağlı oluşunu sağlayan toplumsal hafızanın etkisi şu ifadelerde görülmektedir:

“Dinim, örtüm, başörtüm, Kur'an kurslarına gidip alınımız açık gidip okumak gelmek. Yani polislerin kapıda beklediği zamanları biliyorum. Gizli okuyorduk. Burada napıyorsunuz diye soruyorlar biz de bir şey yapmıyoruz dikiş dikiyoruz diyorduk. Gizli Kur'an okuyorduk. Onlar ortadan kalktığı için seviniyorum şu anda. Onlar gelir diye korkuyorum yani.” (K1, Kadın, 63, AKP)

Bu tür kaygılanmalar Takrir-i Sükûn kapsamındaki (1925) kanunlar karşısında “dinin elden gidiyor” kaygısının uzantısı olarak da durmaktadır (Tunçay, 2007, s. 152). Yine Demirel'in (2009) bahsettiği üzere “milli ve manevi değerlerin tahribi” (s. 423) noktasındaki yönelimler bu fanatizm eğilimini ya da öfkeyi doğuran etkenler olarak görülmektedir. Bu kategoride katılımcıların CHP'ye olan düşmanlıkları da buradan hareketle okunabilir. Çaylak (2018), aydınların toplumsal ve siyasal yaşamı yukarıdan aşağıya doğru dönüştürme çabasını çarpık ve yapıcı olmayan bir muhalefet kültürüne olan sebepler arasında yer vermiştir. Bu analiz, siyasal muhafazakarların muhalifliğine temel oluşturan korku, kaygı ve öfkeyi de göstermektedir.

Korku, kaygı gibi yoğun duygularla siyasetten ümit duymak sembolik ve görünür olan şeylere de bağlılığa sebep olmuştur. Bu sebeple bu kategorideki katılımcılar için bir görüşün/partinin savunulmasında ya da ona muhaliflik edilmesinde ideolojilerden, doktrinlerden ya da politikalardan çok bahsedilmemiştir. Daha çok dini söylemi savunma ve dindar, karizmatik şahsiyetler etkili olmuştur. K4 (Erkek, 51, AKP), savunduğu partiyi seçme nedenini “*onlar müspet*” diye ifade etmiştir. Bu kategoride görülen bariz bir durum olarak bir partiyi destekleme, bir diğer partiye öfke duyma ya da onu düşman olarak görme üzerinden de şekillenmektedir. Siyasetin değerleri korumada araç olarak görülmesinde K1 (Kadın, 63, AKP), siyasetten beklentisini şöyle ifade etmiştir: “*Şu anda son dönemde sadece dileğim Allah yolunda olan, Allah'ı seven, sadece bizi her şekilde bizim her şeyimizi muhafaza edecek şekilde birinin başımıza gelmesi yani olanın devam etmesi.*” Burada da görüldüğü üzere, bu kategoride siyasal bağlılıklar ve beraberinde meydana gelen fanatik eğilimler; bir ideolojinin yüceltilmesinden ziyade tehdit altında görülen değerlerin korunmasına yöneliktir.

Bu durumda lidere bağıllık yüksek olsa da bu bağıllık, yine değerlere sahip çıkılmasına aracılık etmektedir. Bu bağlamda lidere duyulan bağıllıkla beraber, “*Tayyip Erdoğan bizim babamızın oğlu değil*” ifadesi 2 katılımcı tarafından da aynı şekilde vurgulanmıştır. Bu noktada K1 (Kadın, 63, AKP), lidere bağlı olmasının arkasındaki nedeni şöyle ifade etmektedir: “*Sadece biz İslam için vatanımız için dinimiz için uğraşıyoruz*”. Lidere bağıllık da bahsi geçen değerlerin korunmasına ve kurtarılmasına yöneliktir. Dolayısıyla, faşizm çalışmalarında görülen lidere biçilen karizmatik rol, “*milli yeniden doğuş ülküsünü*” (Griffin’den akt. Kershaw, 2019, s. 397) yeniden kurması içindir. Bu noktada K3’ün (Kadın, 31, AKP) lideri savunmasının temelinde “*dualı eli yüzü düzgün Allah korkusu olan inançlı*” biri olması vardır. “*Onlar İslam’a daha yakındır yüzde 90 müspet kişilerdir*” (K4, Erkek, 51, AKP). K2 (Kadın, 24, AKP) de “*sadece muhafazakâr olduğum için ve onlar daha çok sağ kesimde olduğu için ben de o kesimde olmayı tercih ediyorum*” diye ifade etmiştir.

Dolayısıyla günümüzde büyük oranda görülen Recep Tayyip Erdoğan üzerinden yansıyan aşırı savunuculuk ve aşırı saldırganlık olarak görülen fanatik eğilimlerin bir boyutu da buraya dayanmaktadır. Güzel’in de vurguladığı üzere “*Ak Parti’yi sosyolojik olarak var kılan şartların*” (s. 94) muhafazakâr kesim ve aydın kesim arasındaki toplumsal kutuplaşmaya dayanan bir tarafı mevcuttur. Aydınlanma paradigması itibariyle Güzel’in de ifade ettiği şekliyle, “*inanç ve kültür*” (s. 95) toplumun ilerlemesi için tehdit görülebilecek unsurlardır. Aydın kesimin Cumhuriyet dönemindeki rolü itibariyle de bu anlayış halk içinde bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Bu yöndeki analizler, ikinci bölümde söz edilen muhafazakâr siyasal kültürün hangi sosyolojik zemine dayandığıyla ilgilidir. Akın’ın (2022) bahsettiği üzere, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki muhafazakâr kültürün “*temsiliyet sorunu*”nun AK Parti ile iyileşmesi AK Parti’ye fanatik bağıllığın da sebebini oluşturmaktadır. Görüşmelerden elde edilen sonuçlar bu durumu doğrulamaktadır. Dolayısıyla günümüzdeki muhafazakâr kesimin siyasal seçimlerinde hâlâ daha bu tehdidin önemli bir belirleyici olduğu görülmüştür. Bu tehdit karşısında duyulan korku ve kaygı ile bir kurtarıcı olarak görülen siyasete aşırı bağıllık sonucu fanatik tutumlar meydana gelmiştir.

Bu noktada, liderin önemi bazı katılımcılar tarafından da partinin değerlerinden veya ilkelerinden daha aşağıda görülmüştür. Fakat bu kişiler için de lider, kurtuluş için önemli bir konumda yer almaktadır. Yeri geldiğinde eleştirilse de lider, kazandığı mutlak güven kapsamında değerlendirilir. Bu konuda K5 (Kadın, 59, AKP) şöyle ifade eder: “*Gerçekten bazen kızdığımız bu konularda oldu olmasına o zaman da ne diyorduk e bu kadar yaptı demek*

ki elinden gelmedi isterdi bunu gerçekten bilerek yapmamıştır. Demek ki bunu bir engeller oldu ki bunu yapamadı". Lidere biçilen anlamlı rol, ona güven duygusunu da artırmaktadır. Bahsi geçen korku ve kaygılarla ümit duygusunun da buradaki bağlayıcı rolünden bahsetmek mümkün. Fakat "güven" duygusunun yoğunluğu, sorgulanamazlığa ve eleştirisizliğe yol açarak bağlayıcı fanatik eğilimlere yol açmaktadır.

Bu kategoride lidere göre partinin ilkeleri daha önemli görülse de partiden daha çok muhafazakâr değerlerin korunması esas alınmaktadır. Dolayısıyla siyasi görüş ve partiler bu mücadeleye, davaya aracılık eden bir konumdadır. Bu yüzden K4 (Erkek, 51, AKP), göstereceği fedakarlığı "*parti için değil de davamız için yaparız ya... Parti için pek bir şey yapamam ya öyle...*" diye ifade etmiştir. Hayatın anlamlandırıldığı "*dava*" anlayışından hareketle siyasete bağlılık söz konusudur. Yine K20 (Erkek, 28), "*bizim parti davası değil. Gerçekten dava partisi olarak görüyoruz Hüda Par'ı*" ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla bu kategoride siyasal bağlılıklar ve beraberindeki eğilimler, dini referanslarla iç içe geçmiş haldedir. Bu durum, siyasi kuruma üye olanlarda ve olmayanlarda ortak olarak görülmüştür. Dava olarak görenler daha çok siyasal özdeş olanlar, fakat dava kavramını kullanmayanlarla da siyasi görüşe ya da partiye bağlılık sebepleri, ötekine olan tahammülsüzlükleri benzer diyebiliriz. Siyasal kuruma üye olmayan, sembollere başvurmayan fakat parti desteği üzerinden değerlerini savunma ve koruma içgüdüsüne sahip katılımcılarla karşılaşmıştır. Değerlerin korunmasını önceleyerek ortaya çıkan bu muhafazakâr tepki; ideolojileri, parti doktrinlerini ikinci plana atmıştır. Savunulan siyasi görüşün politika ve doktrinlerinin ikinci planda kalması, Arsan'ın ifade ettiği üzere, "bilinçsiz bir yanlılık, taraflılık" (Arsan, 2007, s. 85) da oluşturmuştur. Bu durum, fanatik savunuyu ve saldırıya da zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla katılımcılar genel olarak parti için olmasa da bu değerleri koruma için de fedakarlığa hazır olduklarını belirtmişlerdir. Hatta K5 (Kadın, 59, AKP), yapmak istediği fedakarlığı şöyle ifade etmiştir:

"Yani elimden gelse gerçekten senin gibi anket yapardım ve sadece AK Parti üzerinden konuşma yapardım. Yapardım uyanın derdim yani anlatmak isterdim. Bu kadar kör olmayın! Artık şöyle düşün ya... Senin baban sana bakmış bakmış sonra iflas etmiş sonra defol baba mı diyeceksin? Ama aynı insan aynı görüşten, şimdiye kadar neleri değiştirmiş... Ne haldeydik biz nereye geldik, e kör müsün be mübarek!"

Herhangi bir siyasi parti üyeliği olmayan bu katılımcı, dini değerleri koruma arzusuyla siyasi partiye bağlı, onun için fedakarlığa hazır. Fakat görüldüğü üzere bu bağlılığın doğrudan mutlak bir değere dayanıyor olması da ötekini de bu mutlaklık üzerinden değerlendirmeyi, kör olarak

nitelendirmeyi ve ona tolerans göstermemeyi doğurmuştur. Bu bağlamda siyasi parti seçimlerinde de umut etmenin yerine din gibi doğruluğun aranması söz konusudur. Bununla ilgili K2 (Kadın, 24, AKP), şu ifadelerde bulunmuştur:

“Dinle siyaseti karıştırmamaya çalışıyorum ama bir yerde karışıyor şimdi orda doğru yanlış yazılmış; kitabımız, e bu adam da buna uygun elinden geldiğince uğraşıyorsa hani bu kadar karşı olan kesim de bu Allah’ın indirdiği kitaptaki yanlışları yapıyorsa demek diyorum Allah’ın yanlış yazdığını hem savunuyosa ben demek ki doğru yoldayım, ki etrafımda annemin babamın kardeşlerimin de doğru yolda olmasını isterim açıkçası bunun için de elimden geldiği kadar gerek paylaşımlarımı yapıyorum gerek konuşuyorum. Benim kardeşimle bile diyalogum onun doğru yolda olması yönünde ben de gencim ama o benden daha genç, doğruları bilmesini istediğim için kendime göre araştırıyorum, ondan sonra onunla konuşuyorum.”

Buradaki doğru yolda olma anlayışı hem din hem de siyaset alanı için geçerlidir. Siyasetteki seçim, dindeki mutlak doğrulukla eşdeğer görülmekte ve ötekilerden de aynı doğru yolda olmaları beklenmektedir. Hem bu örnek hem de diğer tipolojilerde de görülen siyasete yüklenen bu mutlaklık, teorik çerçevede de aktarılan siyaset kurumunun Türk sosyolojisindeki otoriterliğine ve belirleyiciliğine de işaret etmektedir.

Bu noktada fanatik eğilimleri besleyen dini değerleri yüceltme arzusu da söz konusu olmakla birlikte azınlıktadır. Bu kategorideki katılımcıları siyasi görüş ya partiye bağlı kılan dini değerleri kurtarma arzusu ve toplumsal hafızanın etkisi, ötekine düşmanlığı besleyen fanatik eğilimleri de doğurmuştur. Tahammül edilemeyen meseleler de yine bu bağlamdadır: “*İmam hatip şeylerine kapatacağız Kur’an kurslarını kapatacağız yani kapanacak. Ya bunlar İslamiyet’i yok etmek istiyorlar yok saymak istiyorlar anladın mı benim kabullenemediğim şey bu*” (K3, Kadın, 31, AKP). “*Tahammül edemediğim partiden kastım dine düşman olana ben de düşmanım parti olsun kim olursa olsun*” (K1, Kadın, 62, AKP). Dini alanda görülen düşmanlıklar, siyasi alandaki gerilimleri oluşturan temel dinamikler olagelmıştır. İlk bölümlerde görüldüğü üzere Akın (2022) da Türk sosyolojisindeki siyasal muhafazakarlığı Cumhuriyet dönemindeki radikal dönüşümlerin sonucu olarak okumaktadır (ss. 84-85). CHP’nin uygulamaları ile ortaya çıkan yeni kültür ve muhafazakâr kültür arasındaki kutuplaşma siyasal zeminde “sağcılık” ve “solculuk” arasındaki gerilimin sebebi olmuştur. Akın, CHP ve muhafazakâr kültürün birbirlerinin “öteki”si olduklarını ifade eder (s. 85). Dolayısıyla “öteki”nin netleştiği bu ortam, Türk toplumundaki siyasal fanatizmin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmanın bulguları da özellikle orta yaş üzerindeki siyasal fanatizmin bu toplumsal hafızaya dayandığını doğrulamaktadır. Fakat ikinci tipolojide

görülebileceği üzere bu hafızanın yeni nesilde çözülmeye başladığıyla karşılaşmıştır. Bu grupta geçmişte yaşanan zorlukların öteki tarafından görülmemesi, ötekine karşı büyük bir kızgınlık ve tahammülsüzlüğü oluşturmaktadır.

“Görmedikleri şeylere olumsuz diyolar ya onlara kızıyorum. Her şeyi çok biz görüyoruz ben 20 sene 25 sene oldu eşimin böbreğini nakil olduğu zaman çok sıkıntılar çektik bu hastane konusunda ... aşırı sıkıntılar...şimdi bu kadar rahat gidiyorsun ne bekliyorsun ne şey her şey eczaneye telefon aç ilacın ayağına geliyor onları görmeyenlere çok kızıyorum gerçekten kızıyorum.” (K1, Kadın,63, AKP)

Dolayısıyla bir yerden bakışın ötekinden de beklenmesi ve bu doğrultuda ötekinin yargılanması bu kategoride de söz konusudur. Burada tekel hakikatçilik neticesinde kullanılan itham edici ve dışlayıcı hiyerarşik söylemin öteki ile uzlaşımı zorlaştıran diğer fanatik eğilimleri de doğurduğu görülmüştür. Bu şekilde hiyerarşiyi ve ön kabulü içeren tartışmaların, uzlaşıdan ziyade tahakküme yol açabileceğine yönelik örneklerle karşılaşmıştır. Bu noktada bir katılımcıya çocuğunun farklı siyasi görüşten olması yönünde varsayımda bulunulduğunda, yapacak bir şeyin olmadığını örneğin namaz da kılmadığını söyleyerek “*demek ki yeteri kadar örnek olmadık*” diye ifade etmiştir (K18, Erkek, 64, BBP). Dini konularda gördükleri mutlak doğrularca siyasete yaklaşım burada da görülmektedir. Aynı bağlamda K13 (Kadın, 60, YRP) de farklı siyasi görüşten çocuğuna İslam tarihinden Peygambere inanmayan fakat sonra onu anlayanları referans alarak yaklaşmaktadır. Bu yüzden tecrübe ile doğru yolu bulabileceklerini düşünmektedir. Görüldüğü üzere siyasi görüşe yaklaşım dini bir referans üzerinedir. Bu yüzden siyasi görüş de dine benzer şekilde mutlak doğruluğu içermektedir. Dine yaklaşım tarzı ile siyasi görüşlere yaklaşımın aynı perspektifte olması tarihsel olaylar karşısında dini siyasetle koruma içgüdüsüne dayanmaktadır. Fakat bu benzer yaklaşım siyasal alandaki toleransı ve uzlaşmayı olumsuz etkilemektedir. Tekel hakikatçilikten doğan diğer fanatik eğilimleri de tetiklemektedir.

Bu tipolojide teorik çerçevede geçtiği üzere dışlanan ötekilerden birini Batı oluşturmaktadır. Batı, ideolojisi ve eylemleri ile fanatik bir öfkenin yönlendirildiği konumdadır. Dolayısıyla siyasete bağlılık, uluslararası tehditlerden değerleri korumaya yöneliktir. Bu yüzden Türkiye içerisindeki partilere düşmanlığın da böyle bir temeli vardır. “*Dış mihraklar*” korkusu ve tehdidi bu kategoride sözü edilen bir unsurdur. Bu sebeple lidere olan bağlılık da yine bu tehditler karşısında koruyucu ve kurtarıcı olarak görülmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu kurtarıcılık Türk toplumuna özgü değil, İslam ümmetine özgü görülmektedir: “*Tayyip Erdoğan sadece Türkiye’nin Cumhurbaşkanı değil bütün tüm İslam ülkelerinin Başbakanı olduğunu*

düşünüyorum” (K3, Kadın, 31, AKP) ve *“ümmei tamamen kapsayan bir duruşumuz var”* (K20, Erkek, 28, HÜDAPAR) ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Bu grupta Türkiye’nin özellikle 1960’lar sonrası siyasal kültür değişiminin biçimlendirdiği bir toplumsal hafıza etkilidir. Bu noktada geçmiş dönem siyasi olaylardan hareketle değerlere yönelik saldırı ihtimalindeki “korku”nun değerleri daha çok korumaya ve bağlanmaya götürdüğüyle karşılaşmıştır. Bu bağlamdaki korku ve kaygının Türkiye’deki değer kaynaklı siyasal fanatizmi beslediği tespit edilmiştir. Farklı konularda da karşılaşılan korku ve kaygı duygularının fanatizmin, aşırı bağlılığının temelinde önemli duygular olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bir tepkisellik üzerine kurulu muhafazakarlığın fanatik eğilimlere yatkınlığı bu duygular üzerinden okunabilir. Bu sebeple Akın’ın ifade ettiği gibi Türkiye’ye özgü bir muhafazakarlık olgusundan bahsetmek mümkündür (Akın, 2022, ss. 29-30).

Teorik çerçevede de belirtildiği üzere siyasal fanatizmi oluşturan dini değerlere olan bağlılığın temelini iki ayaklı okumak mümkün. Bir taraftan dünyadaki sosyolojik gelişmelerin etkisi ile modernleşen ve sekülerleşen bir toplumun oluşması muhafazakâr hareketleri ortaya çıkarmıştır. Turner’a (2017) göre, sekülerleşmeyle dinin kuşatıcılığının erozyona uğraması ve diğer alanlarla rekabet etmesi gerektiği görülmüştür. Ayrıca hızlı değişimlerin yarattığı belirsizliğe karşı savunma durumunun aşırı bağlılığa sebep oluşu da bu durumu analiz edebilir (Göka, 2007, s. 40). Bu sebepler, dünyada fundamentalizmi artırsa da bu marjinal olarak toplumun bir kesiminde görülecek bir eğilimdir. Türkiye’de ise muhafazakâr fanatik eğilimi yaygın kılan farklı şartlar söz konusudur. Bu, Türkiye modernleşmesine yönelik politikaların muhafazakâr kesim için değerlere yönelik bir tehdit olarak görülmesiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, yapısal sosyolojik değişimlerin yanında Türkiye sosyolojisindeki uzlaş ve hoşgörü alanının eksikliği siyasal fanatik eğilimleri yaygınlaştırmıştır.

C. Milliyetçilik Bazlı Siyasal Fanatizm: Vatanı Kurtarma/Yüceltme Yolu Olarak Siyasal Bağlılık

“Vatan, vatanın bütünlüğü, millet, devlet, bayrak, toprak, Türkçülük, ülkenin çıkarları, asker, ezan” bu tipolojide siyasal bağlılığı sağlayan önemli değerlerdir. Bu değerlerin korunması ve yüceltilmesine işaret eden milliyetçilik düşüncesi; parti ve liderden daha üstte tutulmakta fakat çoğu katılımcı için onlar da ideolojiye neredeyse eşit bir konumda durmaktadır. Diğer tipolojilerden farklı olarak burada hem parti hem lider hem de ideoloji ekseninde bütüncül ve daha çok bağlılık söz konusudur. Diğer tipolojilerde bu bütüncüllüğün sağlanmadığı durumlar söz konusudur. Bu yüzden siyasal özdeşlik bu tipolojide önemli ölçüde görülmektedir. Özdeş

olmaktaki bu yoğunluk diğerlerine göre lidere ve partiye olan bağlılığı da sorgulanamaz bir tarafa çekmektedir. Örneğin siyasal aidiyet duygusunu “sonuna kadar” diye niteleyen K21(Erkek, 56, MHP), partiden vazgeçmesine yönelik varsayımlar üzerine olan soruya ciddi reaksiyon vermiştir.

“-Davanın birtakım doktrinleri eğer çarpıtılırsa, lider bu konuda farklı düşünürse bu partiden ayrılmanız gibi bir şey söz konusu olmaz mı hiçbir şekilde?

-Mümkün değil...

-Yani hiçbir şekilde yanlış olmayacağını söylüyorsunuz?

-Mümkün değil tabii ki ee bu doktrinler de zaman içerisinde değişecek ve gelişecektir (). Biz davanın adamıyız davaya hizmet görmek için varız. Genel başkanımız veya olacak sistem eğer farklı şeyler düşünüyorsa...

-Ama lider de bir o kadar dava kadar önemli sanırım sizin için?

-Tabii tabii tabii (kesinliği ifade edici bir vurgu).”

Diğer katılımcılarda da çoğunluk benzer şekilde asıl ilke olan milliyetçiliğin korunduğu vakit diğer ihtimallerde parti değişikliğinde bulunmayacaklarını belirttiler. Siyasal özdeşlikteki bu yoğunluk, bu tipolojide önemli oranda fazla görülmektedir. Diğer gruplardan farklı olarak “bir norm kazandırma etkinliği olarak eğitimin” (Mardin’den akt. Çağla, 2007) siyasal özdeşlik kurmadaki (bağlayıcı fanatik eğilimlerin kurulmasında) işlevini göstermektedir. K22 (Erkek, 26, MHP), bu duruma yönelik şu ifadede bulunur: “*Benim için Ülkü Ocakları hiçbir zaman bir siyasi parti yeri olmadı... Benim için Ülkü Ocakları her zaman bir eğitim yuvası oldu*”. Buradan hareketle bu grupta “ülkü ocakları”, “ocaklardan yetişme” durumu, küçük yaştan itibaren ideolojiye, ilkelere, lidere, gruba olan bağlılığı sağlayan bir etken olmuştur. Bu anlamda gençlik döneminde -kimlik inşa sürecinde- yer almak da eğitim ve grupların etkisini daha görünür kılmaktadır. K22 (Erkek, 26, MHP), lisede ülkü ocaklarına katılmasını (ailesinin etkisinin dışında) şöyle anlatır: “*Benim için lisede sesimin çıkmasını istedim, yani belli başlı bir mecraya kuvvet vermek güç vermek istedim kendimle birlikte kendim aktif olarak o mecraya güç kazandırmak istedim*”. Bu süreçte aktarılan değerlerde grup psikolojisinin de etkisi yüksektir. Bununla birlikte bu tipolojideki değerler, aidiyet, coşku, özdeşleşme ve fedakârlık özelliklerini sağlayan önemli bir etken de tarihsel, milli ruh ve bilinçtir. K23, tehditler karşısındaki fedakârlık ile şunu ifade eder: “*Ya şöyle Türk milleti zaten en başından itibaren var oluşu gereği canını feda etmeye müsaittir*”. Tarihsel ve milli şuur; siyasal özdeşliği sağlayan önemli bir etkindir.

Aynı zamanda bu tipolojide grup misyonu da bağlılığın içerik ve derecesini belirlemektedir: Bu bağlamda Bora (2009), Necdet Sevinç'in "Ülkücüye Notlar" kitabından alıntı yapmaktadır: "Lider ne diyorsa ne istiyorsa odur. Lider ne yapıyorsa doğru olan o olur (...). Doğru olan müstakil mantıkların kabul ettiği şey değil, liderin emrettiği şeydir (Sevinç'ten akt. Bora, 2009, s. 358). Bu sebeple bu tipolojide fanatizmi ortaya çıkaran önemli bir unsur olarak milliyetçi ilkelere de mutlak bir değer yargısı olarak bakıldığı gözükmemektedir. Bu bağlamda ülküye adanmışlığın, liderlik kültürünün başlı başına bir değer olarak tespit edilmesi (Bora, 2009, s. 358), millet kavramının "değerler alemi" ne ait görülmesi (Weber, 2019, s. 196) bu tipolojinin de değer bazlı siyasal bağlılık altında alınmasını da desteklemektedir. Bu tipolojide değerlerin korunması ve yüceltilmesi doğrultusunda grup da bunları sağlayan önemli bir değere sahiptir. Örneğin K21'e (Erkek, 56, MHP) partisini eleştirdiği durumlar sorulduğunda *"kendi içimizde olmuştur dışarıda asla"* cevabını vermiştir.

Bu değerlerin diğer değerlerle ilişkisi de diğer tipolojilerle kesişmesini sağlamaktadır. Bu noktada milliyetçilik hem Kemalist hem de dini değerler aracılığıyla siyasete bağlılık gösteren tipolojide ortak olarak görülebilen bir değerdir. Bu yüzden diğer tipolojilerde de siyasete bağlılık göstermede "vatan meselesi" ne ve milliyetçiliğe referans verilmektedir. Özellikle siyasi tarihte de milli ve manevi değerlerin ortaklığıyla İslamcılık ve ülkücülüğün benzer kaynaklara dayanması da söz konusudur (Demirel, 2009, s. 425). Milli ve manevi değerlerin de etkisiyle ilgili, K24 (Kadın, 24, Zafer Partisi), Zafer Partisi'nin ilk olarak ilgisini çekme nedeni olarak şunu söyler: *"Ahmet Yesevi Hazretleri'nden Kazakistan'dan toprak alıp buraya getirmeleri ve bin yıl daha buradayız demeleri yani kültürel bir köprü giriş yapmaları siyaset sahasına"*. Fakat bu tipolojide siyasal bağlılığı sağlayan temel unsur her şeyden öte milliyetçiliktir. Bu tipolojiyi diğerlerinden ayırt eden temel unsur; fanatik eğilimlere sebep olan milliyetçi duyguların yoğunluğudur. Dolayısıyla adanmışlık, fedakârlık ve ötekine tahammülsüzlük gibi fanatik eğilimler; milliyetçiliğin tehdit altında bulunuşundan veya onu yüceltme arzusundan kaynaklıdır.

Bu grupta katılımcılar için de tarihteki siyasal çatışma alanları günümüzdeki, siyasal bağlılığı beraberinde ötekine tahammülsüzlüğü, öfkeyi, nefreti oluşturan bir temeldir. Bu grupta ötekine tahammülsüzlüğe, toleranssızlığa sebep olan en üst nokta genel olarak terördür. Bu yüzden çocuklarının veya eşlerinin terörle ilişkili gördükleri partileri desteklemesi durumunda; *"çocukluktan reddetme"*, *"dövme"*, onu da *"düşman olarak görme"*, *"emek veririm ama ne kadar dayanabilirim bilmiyorum"* gibi cevaplarla karşılaşmıştır.

Bununla birlikte diğer tipolojilerde de benzer tahammül edilemeyen meseleler ve beklentiler de kısmen görülmüştür. Çünkü 1. ve 4. şemalarda da gösterildiği üzere, siyasal fanatizm toplumsal krizlerden de etkilenmekte ve fanatik muhalifliği de içermektedir. Siyasal tarihte bahsi geçtiği üzere ideolojik ayaklanmalar da iktisadi-toplumsal kriz alanlarıyla ilişkilidir. Fakat bu tipolojide de krizlerin etkisine yönelik reaksiyon oluşsa da siyasal bağlılığı ve fanatik eğilimleri oluşturan temel kaynak; değerlerin korunması, yüceltilmesi ve toplumsal hafızanın da bu duruma eşlik etmesi olarak durmaktadır. Bununla birlikte, dini değer bağlılığı ile siyasete bağlanan bazı örneklerde krizler, bağlılığı ve savunuyu güçlendirmede rol oynamaktadır. Bunun yanında, değer bağlılığı temelli siyasal fanatik için toplumsal krizler; bağlılığı ve savunuyu daha da güçlendirebilmektedir.

4.2.2. Toplumsal Refah Arayışlı Fanatik Muhafız: Özgürlük, Eşitlik, Profesyonellik Talebi ile Siyasete Bağlılık

Toplumdaki değer bazlı çatışma alanı Cumhuriyet dönemi politikalarına karşı olsa da diğer boyutu toplumsal yapıdaki değişim karşısında da şekillenmiştir. Teorik çerçevede sözü edilen modernleşmenin görünür hale gelmesi ve “örtük sekülerleşme” (Sunar & Kaya, 2019, s. 304) bahsi geçen değer bazlı gerilimleri çözülür hale getirmektedir. Bu çözülme, birinci boyuttaki muhafazakarların hafızasında yer alan tepkisel fanatik öfkeyi de genç yaş grubunda azaltmaya başlamıştır. Dolayısıyla, siyasi tarihte bahsi geçen, günlük hayata da yansıyan değerler ve ideolojiler bazlı derin kutuplaşma alanı çözülmeye başlamış, fakat etkisini koruyarak yerini farklı fanatik gerilimlere bırakmıştır.

Bu tipolojide parametreleri ve kaynakları diğer tipolojiye göre farklılaşan, siyasi erke muhaliflik üzerinden oluşan bir fanatizm söz konusu. Tek parti döneminde Demokrat Parti, farklı görüşleri içerse de ortak bir muhalefet oluşturmuştu. Bu tipoloji de farklı siyasi görüşleri içerse de siyasi erkin eylem alanına karşı birleşmiş gözükmemekte. Diğer tipolojilerde dışlayıcı fanatik eğilimler bir şeye olan aşırı bağlılık neticesinde ortaya çıkmıştı. Burada ise fanatizmin temel anlamı olan “aşırı bağlılık” bir şeyle özdeşleşme değil bir şeye muhalif olma üzerinden kurulur. Muhafız olmanın fanatizmi söz konusudur. Bu yüzden bu grupta asıl olarak bağlayıcı fanatik eğilimler yerine dışlayıcı fanatik eğilimler -ötekileştirme, öfke, tahammülsüzlük, nefret- görülmektedir. Asıl olan dışlayıcı fanatik eğilimler, bir şeye olan bağlılığa aracı olmaktadır. Dışlayıcı fanatik eğilimler, genç yaş grubunda daha çok görülmektedir. Eğilimlerin kaynağı bakımından ise diğer gruptakiler gibi toplumsal hafıza yerine toplumsal krizler asıl ve görünür

olan belirleyicidir. Teoriden hareketle değer bazlı çatışmalara da toplumsal-iktisadi krizler kaynaklık etse de çatışmanın görünür yüzü siyasal alandaki ideolojiler-değerler üzerindendi. Burada ise katılımcıların ifadelerinden hareketle toplumsal-iktisadi krizler, siyasal alandaki çatışmalarda doğrudan görünen bir etkindir. Diğer bir ifadeyle, değer ve ideolojilerin çatışma alanına yansısı çözülmeye uğramaktadır denilebilir. Fakat bu durum da siyasal fanatizme kaynaklık etmeyi farklı biçimde de olsa devam ettirmektedir. Dolayısıyla siyasi beklentiler de bu doğrultuda değişmekte; toplumsal refah, demokrasi arayışı, profesyonellik talebi ötekine öfkenin temeli haline gelmektedir. Bu noktada diğer fanatik eğilimlerde ve düzeylerinde de iki tipoloji arasında önemli farklılıklar vardır. Siyasal fanatik olarak diğer tipoloji ise hem bağlayıcı hem dışlayıcı unsurları içermekteydi. Dolayısıyla Şema 1’de görüldüğü üzere, siyasal fanatik zaten fanatik muhalif tipolojisini içermektedir. Aynı zamanda bu grup değer bazlı siyasal bağlılığa ve kutuplaşmaya da öfkeli bakmaktadır.

Bu tipolojide siyasi görüşler değer olarak nitelendirilmemiştir. Çünkü siyasete bağlılık herhangi bir değere bağlılıktan daha çok doğrudan hissedilen krizlerden kaynaklıdır. Fakat yine krizlere karşı olan tahammülsüzlük hem siyasi erke hem de siyasi erkin savunucularına karşı da bir tahammülsüzlük, toleranssızlık oluşturmaktadır. Bu fanatik eğilimlerin temel kaynağı bir görüşe bağlılık olarak görülmesi de bir görüşe olan muhaliflik, beraberinde fanatik bir mutlaklığı da doğurabilmektedir. Örneğin; K25 (Erkek, 22, CHP), *“her ne kadar şey desem de Ak Parti için oy verebilir desem de hani ilerideki eşimde olsun veya çocuğumun öyle olmasını istemem”, “zorlamam ama yanlış olduğunu anlatırım”* diye ifade etmiştir. Bu durumu biraz *“cahillik”* kapsamına giriyor diye ifade etmiştir. Dolayısıyla siyasi görüşler diğer tipolojideki gibi bir siyasi yönelimden ziyade mutlak doğru ve yanlış kapsamında değerlendirilmektedir. Fakat buradaki toleranssızlığı diğer tipolojideki gibi değer yargıları değil ötekine karşı tahammülsüzlük durumu oluşturmaktadır. Katılımcı 25, aynı diyalogun devamında şöyle ifade etmiştir: *“Şu an AK Parti'nin kendini savunabilecek durumu yok, din hariç (sitemli bir şekilde)”, “ya yanlış mesela dediğim gibi insanları böyle şeyde din olsun farklı bir şey olsun manipüle etmeleri hiç hoşuma gitmiyor (sitemli) yani din din diyorlar bu bence dinle alakası yok öyle bir şey”*. Burada “dinin manipüle edilmesi” ne karşı olan tahammülsüzlük, doğru ve yanlış yargısını kesinleştirmekte ve ötekine toleranssızlığı açık hale getirmektedir. Bu tipolojide de genel olarak farklı görüşler yakınlarla iletişimi engellememektedir. Fakat şu örnekler yakınlarla da tahammülsüzlüğü göstermektedir:

“...AKP'li, şeriatçı yakınlarım olsa dakikasında iletişimi keserdim.” (K27, Kadın, 23, CHP)

“AKP'li, şeriatçı ya da MHP'li biri ile vakit geçirmem ama pek çok eski beton milliyetçi tanıdığım, hard kapitalizm savunan liberal tanıdığım var ve çoğuyla da siyasi görüşümüz farklı olsa da iyi anlaşıyoruz.” (K26, Kadın, 26, CHP)

Bu ifadeler, bu tipolojideki uç örneklerdir. Burada ötekine toleranssızlık, belli bir ideolojiye karşı gözüксе de bu tipolojide ötekileştirme daha çok siyasi erk üzerindendir. Bu katılımcıların bu tipolojide yer almalarının sebebi ise fanatik eğilimlerinin bir ideolojiye, siyasi görüşe bağlı olmalarından ziyade siyasi erke, toplumsal krizlere muhalif oluşlarından kaynaklı olmasıdır. Bu muhalifliğine fanatizm altında ele alınması en temelde öfke ve nefreti içermesi dolayısıyladır. Örneğin K26 (Kadın, 26, CHP), “*AKP ve genel olarak sağ ideoloji ve partilere her geçen gün daha fazla bir öfke ve nefret besliyorum*” diye ifade etmiş, sebebini “*ekonomik krizler; ayrıştırıcı dil, şeriatçılık*” olarak söylemiştir. Bu grupta tahammül edilemeyen öteki görüşlerin yanında fanatik savunucular da tahammül edilemeyen bir konumdadır. Bununla birlikte, ötekinin siyasi tutumlarda toplumsal hafızayı dikkate alması da yine tahammülsüzlüğü oluşturan bir etkidir. Bu tipolojide dışlayıcı ötekileştirmenin düzeyi önemli ölçüde daha yüksektir. Diğer grupta, uç seviyeler dışında, öteki dışlansa da iletişim kurulan bir yerdeydi. Bu grupta dışlanan ötekine karşı büyük bir öfke veya iletişimin reddi de söz konusudur.

Krizler olarak burada ötekine öfke, nefret ve tahammülsüzlüğü doğuran nedenler; özgürlük, eşitlik, demokrasi ideallerinin sekteye uğramasıyla ilgilidir. Daha özelde ekonomik alım gücünün azalması, sığınmacılarla ilgili politikalar, liyakatsizlik, yönetimde profesyonel olmama, tahakküm, muhalefet kültürünün kısıtlanması, fanatik eğilimleri sebep olan unsurlardır. Bu bağlamda K26 (Kadın, 22, CHP), siyasi parti seçimini şöyle ifade etmiştir: “*Özgürlük ve eşitlik kavramlarına ne kadar değer verdiği benim için o partiye kaymam için en önemli etmendir. Özgürlükçü ve eşitlikçi partileri savunur ve severim*”. Yine K27 (Kadın, 23, CHP) de “*özgürlükçü ve eşitlikçi olup olmaması bir görüşe karşı tavrımı belirleyen en önemli etkenler*” diye ifade etmiştir. Bu noktada bir katılımcı, özgürlüklerin kısıtlanmasına ve tahakküme yönelik bir nefretin biriktiğinden bahsetmiştir ve şöyle eklemiştir: “*Ben şu an seçimi kazandıktan sonra Erdoğan'a hangi küfrü etsem diye düşünüyorum...*” Yine bu konuda eleştiri göstermeye, rahat konuşmaya dair bir “korku ikliminin” olduğundan bahsedilmiştir. Bu durum mülakat esnasında ses kaydının alınmasıyla bazı katılımcıların filtreli konuşmasına da sebep olmuştur. Örneğin K15 (Erkek, 24, Deva Partisi), “*aklıma tweet geliyor yazıyorum sonra silmeye başlıyorum bunu atamıyorum ama işte sıkıntı bu zaten herkesin en büyük sıkıntısı*”. Bu durum, öteki olarak siyasi erke tahammülsüzlüğe, öfkeye sebep olan bir muhalifliğe sebep

olmuştur. Dolayısıyla bu muhaliflik, bu tipolojideki katılımcılar için siyasi görüşlere bağlı olmayı dolaylı olarak doğurmaktadır. Çoğu katılımcı yakındığı problemlerden kaynaklı olarak farklı siyasi partilere, derneklere üye olmuşlar ya da onları desteklemişlerdir. Bu yüzden, fanatizmin temeli bu tipolojide muhaliflik ve dışlayıcı fanatik eğilimler üzerine kuruludur. İdeolojiden ziyade siyasi erkin güttüğü sisteme olan tahammülsüzlüğü K15 (Erkek, 24, Deva Partisi) şöyle ifade etmiştir: *“Fakat benim derdim aslında Erdoğan’a da değil, Erdoğan gitsin yerine Kemal Kılıçdaroğlu böyle bir sistemle gelsin ona da karşı olurum mesele o değil, mesela şu an Erdoğan özelinde konuşuyoruz çünkü Erdoğan şu an gerçek olan şu an bu”*.

Bu tipolojidekilerin genel olarak genç yaş grubu içermesiyle birlikte siyasi kuruma üye olanları da daha çok yakın zamanda üye olmuş durumdalar. İleriye dair siyasi bir hedefi olmasa da özellikle 2023 seçimini kendi gelecekleri adına çok önemli gördükleri için siyasal kuruma üye olmuşlardır. Bu gençlerin siyasal faaliyetlerinin bir ideolojik savunudan daha çok bireysel hayatlarında sıkıntısını çektikleri meseleler üzerine olduğu görülmüştür. Bu yüzden, siyasal özdeşleşme diğer tipolojideki düzeyde olduğu gibi burada söz konusu değildir. Örneğin K14 (Erkek, 24, Deva Partisi), üniversiteye hazırlanan bir öğrenci olarak yaşadığı dönemi *“buhran”* olarak nitelendirmiş ve şu ifadelerde bulunmuştur:

“Artık insanlar istediği şeyleri çok fazla alamıyor çok fazla gezemiyor, mesela genç arkadaşlarımız genç arkadaşlarla hep iç içe olduğum için, yani bir 5 lira çayı bile zar zor içen arkadaşlar tanıyorum ve bu durum artık cidden bizim içimizi sıkmaya başladı”, “bu zamlar olmadan önce siyaset hayatımda dahi yoktu...”

Bu anlamda değer bazlı siyasal fanatiğin de krizlerden etkilendiğini fakat fanatik muhalif kadar siyasete bağlılığını şekillendiren temel unsur olmadığını söyleyebiliriz. Kimlikler üzerine kurulu toplumsal hafıza, bir önceki tipoloji için daha belirleyici bir unsurdur. Dolayısıyla bireylerin ekonomik alım gücü, refah durumu özellikle genç yaş grubu için hem siyasetle ilgilenmelerinde hem de siyasal fanatik eğilimler göstermelerinde etkili olmaktadır. Bu duruma destek olarak Abadan ve Yücekök (1966), gelir durumu ve seçime katılma oranları ilişkisine yönelik yaptıkları çalışmada üst ve alt gelir grubunda seçime katılım oranının yüksek oluşuyla karşılaşmışlardır. Abadan ve Yücekök de siyasetin bireysel şartları düzeltmede aracı görülmesine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bireysel hayatları etkileyen kriz halleri siyasetten beklentiyi artırmakta, bürokratik yönetici kadroyu hedef göstermekte (Çaylak, 2018, s. 53) ve hem bağlayıcı hem de dışlayıcı fanatik eğilimleri tetiklemektedir.

Bu tipolojideki siyasi seçimlerde değer ve ideolojilerden ziyade bilgi, teknik ve rasyonalite kriterleşmiştir. Bu bağlamda liderden beklenti de *“bürokrat tarzına”* sahip oluşu,

“tartışmalardan, bağırıp çağırmasındansa daha düzgün konuşması, sessiz sakin oluşu” (K15, Erkek, 24, Deva Partisi) gibi ifadelerle katılımcılar, yönetimdeki profesyonellik taleplerini belirtmişlerdir. Fakat yine çoğu katılımcıda bu durum basit bir talepten ziyade öfke ve tahammülsüzlük gibi duygularla fanatik eğilimlere yol açacak şekildedir. Bunda toplumdaki fanatikleşmenin de buradaki katılımcılarda oluşturduğu öfkenin etkisi vardır. Dolayısıyla toplumsal alandaki fanatikleşmeye karşı çıkış üzerinden yeni bir fanatizm alanının üretildiğinden de bahsedebiliriz. Bununla birlikte özellikle bu tipolojide söz konusu edildiği üzere toplumsal krizlerin bireylerin hayatındaki rolünün büyüklüğünün de fanatik eğilimlere yol açtığı görülmüştür.

Refah arayışıyla ilgili olarak siyasi seçimlerde toplumsal refahın öncelendiği ve rasyonel sorgulamaların olduğu görülmüştür. Böylece; siyasi görüşlerin ve partilerin ideolojilerinden ziyade, önerdikleri politikalar ve kadroların önemsendiğinden söz edilmiştir:

“Yani kadroları var mesela kimin nereyi yöneteceğine bakarım mesela eğitime kim bakacak o bakacak kişi neler yapmış daha önce bunun hakkında bilgili mi ya da ekonomi konusunda başa geçecek kişi yapabilecek kişi mi onlara falan araştırırım yani öyle kadrolarına bakarım.” “Ya ben çok umurumda değil açıkçası ülkeyi iyi yönetsin umurumda değil yani onun için.” (K23, Erkek, 18, CHP)

Bu katılımcı, ideolojileri umursamadığını ve bilmediğini belirtse de politik eylemlere karşı da kayıtsız değildir. Aksine politik eylemlerin tahammülünü zorladığından bahsetmektedir. Bu örneklerle; fanatik muhalifin fanatik tutumlarının temelinde ideolojiden ziyade toplumsal refah arayışının görülmesiyle bir ideolojik kuruluştan söz edebiliriz. Bahsi geçtiği üzere, bu daha çok genç yaş grubunu nitelemektedir. Dolayısıyla ideolojilere yüklenen anlamın da değiştiğinden söz etmek mümkündür. Diğer tipolojiyle karşılaştırıldığında hayatın anlamını içeren mutlak değerden ziyade işlevsellikleriyle ön plandadırlar. Bu konuda K27 (Kadın, 23, CHP), “*pek fedakârlık yapmam ne yalan söyleyeyim. Ben çünkü ideolojilerin benim yaşamımı iyileştirmesini beklerim ve fedakârlık yapmak bu kapsama girmiyor*” diye ifade etmiştir. Bu yüzden her ne kadar siyasi görüşlere ya da ideolojilere bağlılıkları olsa da bu daha çok siyasi erke muhaliflik üzerinden kurulu, özgürlük, eşitlik, profesyonellik talebi doğrultusundadır. Bu sebeple diğer tipolojide görülen siyasal özdeşlik burada o kadar yoğun görülmemektedir. Dolayısıyla fedakârlık da parti ya da ideolojiler doğrultusunda değil bu talepler doğrultusundadır. Örneğin K26 (Kadın, 26, CHP), “*haklarım ve diğerlerinin hakları için pek çok şey yapabilirim*” diye ifade etmiştir. Bununla birlikte aidiyetin çok yoğun olmaması, desteklenen görüşü eleştirmeyi de kolaylaştırmaktadır. K26 (Kadın, 26, CHP), diğer

katılımcılar gibi “*partinin kuruluş fikirlerinden saptığını düşünürsem o partiden soğurum*” diyerek partinin doktrinlerini daha önemli gördüğünü belirtmiştir. Birinci tipolojide görüldüğü üzere, bu duruma aykırı örneklerle karşılaşmıştır. Fakat yine de muhalif olmadaki ve talep etmedeki yoğunluk; ötekine tahammül edememeyi, öfke ve nefreti diğer tipolojilerdeki kadar doğurabilmiştir. Hatta bazı örneklerde bu tahammül ve tolerans sınırının daha çok azalmasıyla da karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu talepler, bir fanatikleşme göstergesi olmasa da fanatik eğilimleri ortaya çıkarışı itibariyle bu tipolojideki kaynaklar olarak alınmıştır. Böylece, siyasi erke muhaliflik de fanatik eğilimleri ortaya çıkarışı itibariyle ayrı bir tipoloji olarak ele alınmıştır.

İlk tipolojide daha çok orta yaş ve üstünün gençlik dönemlerinde bir siyasal tarafta bulunmanın zorunlu etkisinden bahsettikleri görülmüştür. Yine 25 yaş üstündeki bazı katılımcıların hikayelerinde de bu durumun daha az yoğun haliyle karşılaşmıştır. K22 (Erkek, 26, MHP), lise döneminde ideolojik ayrışmaların; Atatürkçü Düşünce Derneği, Ülkü Ocakları ve Ak Parti gençlik kolları söz konusu olduğunu, semboller üzerinden bunun görüldüğünü fakat aralarında bir husumetin olmadığını, kutuplaşmaların arkadaşlıklar arasında hâkim olmadığını söylemiştir. Bu tarz sosyal ortamlar, bireyleri tabii olarak bir tarafa çekmeye potansiyel oluşturabilmektedir. Dolayısıyla ideolojiler, siyasi tarihte kimlik inşa edici araçlar olarak da bir role sahiptir. Fakat katılımcılardan 19-22 yaş arası olanlarda ise bu tarz ideolojik ayrışmalarda bulunma durumu yaratan sosyal ortamlarla karşılaşmıştır. Yani bu yaştaki bireyler, aidiyetlerini, özdeşim kurdukları şeyleri eskisi kadar ideolojiler veya siyasi görüşler üzerinden gerçekleştirmemektedirler. Bu noktada toplumda aidiyet kurucu, kimlik inşası sağlayıcı olan başka faktörlerin etkili olabileceği, toplumsal değişim ve dijitalleşmelerin buradaki rolü sorgulanabilir.

Bu tipolojideki bazı katılımcılarda geleceğe ve siyasete dair de bir ümitsizlik söz konusudur. Katılımcılar, ötekine karşı da ikna ve tartışma çabasında daha önce bulunduklarını fakat bir işlevinin olmasıyla bu konuda da ümitsizlik içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Örneğin K23’e (Erkek, 18, CHP) savunduğun görüşe dair ikna çabasında bulunuyor musun diye sorulduğunda “*bulundum bulunmaz olaydım bulunmayacağım bir daha da*” diye cevap vermiştir. Vazgeçiren nedeni de şöyle ifade etmiştir: “*Seçim gününe kadar ben söyledim ama seçim günü bile ne bileyim karşıdaki insan seni direkt teröriste oy verdi olarak görünce boşuna tartışıyorum yani adam dinlemiyor bile beni zaten birbirini kötöleme yarışması gibi bir şey olmuş seçim şu anda o da bir saçma*” diye cevap vermiştir. Benzer biçimde K27 (Kadın, 23,

CHP), şu ifade de bulunmuştur: “Öfkeyle karışık bıkmışlık mı diyeyim yorgunluk mu diyeyim öyle bir his uyandırıyor”. Bu bağlamda katılımcılardan ülkeye aidiyet derecesinin azaldığını, seçim sonuçları istedikleri gibi şekillenmezse ülkeyi terk edeceklerini söyleyen farklı katılımcılar da olmuştur.

Bu anlamda fanatik muhalif tipolojisini, fanatik eğilimleri “büyük ve eli kulağında bir tehlike algısının sonucu” (Gramsci’den akt. Toscano, 2013), “aciliyetin ve şokun”, “krizin ürünü” gören ve krizler bitmedikçe fanatizmin son bulmayacağını söyleyen (Toscano, 2013, ss. 280-281) yaklaşımlar da doğrulamaktadır. Çünkü onun siyasal bağlılığı ve fanatik eğilimleri temelde bir ideolojiye bağlılık üzerinden değildir. Krizlerin ve “refah ve teknoloji ile pasifize edilmiş çağın” (Toscano, 2013, s. 280) ortaya çıkardığı “refah arayışlı” muhalif bir bağlılıktır. Dolayısıyla küresel siyasi düzendeki değişime dair tespitlerin Türk siyasal sosyolojisini doğrulayan bir tarafı da vardır. Bununla birlikte Toscano, “salt tutkulu inanca dayalı”, “dini, seküler ya da karizmatik tepkilerin” de “siyasal çözülme ve kriz” ile çoğalacağını söylemektedir (s. 281). Bununla ilişkili olarak çalışmanın değerler aracılığıyla siyasete bağlı gördüğü siyasal fanatik tutumları için de krizlerin belirleyici unsur olduğu görülmüştür. Fakat bu tipolojide krizlerin değer ve ideolojik bazlı çatışma alanlarını oluşturduğuyla karşılaşmıştır.

İki tipolojideki önemli farklardan biri, aile ve eğitimin siyasi görüşler üzerindeki etkisidir. İlk tipolojide genel olarak aileden aktarılan benzer siyasi görüşlerle ya da belli bir eğitim sonucu oluşan siyasi görüşlerle karşılaşmıştır. Hatta bazı örnekler; birinci veya ikinci nesilden itibaren siyasette aktiftir. İkinci tipolojiye geldiğimizde ise katılımcı ve ailesinin farklı siyasi yönelimlerinin olduğuyla karşılaşmıştır. Bu durumda bazı örneklerde bu farklılık bir kopuş meydana getirmiştir: Birinci ve ikinci nesil katılımcılar arasında şiddetli tartışma ve uzlaşmazlığın olduğu örnekler mevcuttur. Uzlaşmayla ilgili bu kısım bir sonraki bölümde açılacaktır. Aile ve eğitimin işlevindeki değişikliğe yönelik ise birinci tipolojide yer alan K10’un şu ifadesi önemlidir:

“Böyle öğretmenler bize dikiş dikmeyi öğrettiler, ayakta durmamızı öğrettiler, bu vatanın hangi şartlarda kazanıldığını öğrettiler. Çanakkale’yi anlattılar bize, her şeyi anlattılar ama menfaat söz etmediler. Biz hafta sonları dersane boyutunda bizlere kurslar verildi, ücret alınmadı. Bize bunları öğretmenler ve evlerimize gelip evlerimizde bizi ziyaret ettiler. İhtiyaçlarımız var mı dedi. Onun için burada benim bu ilkeler kavramında bu ülkeye yapamayacağım hiçbir şey yok. Varlığımı onlara borçluyum, can fedaysa varım, başka şey yok.” (K10, Erkek, 60, CHP)

Benzer şekilde K11 de anne ve dededen itibaren aynı görüş içerisinde aktif siyasetle ilgilenmektedir. Alıntıda bahsi geçtiği üzere, ideoloji daha önceki yaşlarda aile veya eğitim yoluyla aktarılabilir iken yeni nesle baktığımızda bu aktarımın aynı yoğunlukta devam etmediği ile karşılaşırız. İkinci tipolojideki genç yaş grubunda karşılaşıldığı üzere aile ve eğitim bir görüşün benimsenmesindeki doğrudan ve önemli bir etken olmaktan çıkıyor gözükmektedir. Aksine “geçmişte ne olduysa oldu” söylemi ile toplumsal hafıza kaynaklı siyasi seçimlere, sağ ve sol ideolojik bağlılıklarına karşı bir kızgınlık da söz konusudur. Dolayısıyla aile ve görülen eğitimden ayrı olarak farklı görüşler oluşmaktadır. Bu durumda toplumsal değişmelerle birlikte sosyal medyanın ve değişen siyasi beklentilerin rolleri olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medyanın buradaki etkisi sonraki bölümlerde açıklanacaktır.

5. SİYASAL FANATİZMİN YENİDEN ÜRETİMİ

5.1. Fanatizmin Yeniden Üretici İşlevi: Siyasal Kültürde Uzlaşma Eksikliği

Değer bazlı siyasal fanatikten toplumsal refah arayışlı fanatik muhalife geçiş; Türkiye’deki toplumsal değişimin yönü doğrultusundadır. Değer ve ideoloji bazlı siyasete bağlılık gösteren bir tipolojiden siyasette değerden bağımsız refah ve profesyonellik arayan bir tipolojiye geçiş söz konusudur. Siyasi tarihte aktarılan değer, kimlik çatışması bağlamındaki fanatik gerilimler, daha çok orta yaş üstünün hafızasında ya da eğitimi de sadece bu hafıza kaynaklı (aile) olan bireylerde etkindir. Dolayısıyla siyasi tarihteki değer bazlı fanatik çatışmalar çözülmeye başlamış ve ikinci tipolojide görüldüğü haliyle boyut değiştirmiştir. Bu durumu, Türk siyasetini fanatizm üzerinden okumak adlı ikinci bölümde sözü edilen değer bazlı kutuplaşmaları daha silik hale getiren modernleşen bir toplumun yansıması olarak görmek mümkün (Sunar & Kaya, 2019). Fakat yine de hem tarihteki gerilimlerin orta yaş üzerinde izlerinin görülmesi hem de gerilimlere ve yeni beklentilere fanatik bir öfke ve tahammülsüzlükle cevap veren bir grup da söz konusudur. Dolayısıyla değer bazlı fanatik çatışmalar daha az şiddetli de olsa değişimin getirdiği farklı çatışma alanlarına dönüşmüştür. Bu yüzden Çaylak’ın (2018) ifade ettiği üzere, verilerden hareketle hâlâ bir muhalefet kültüründen bahsetmek mümkün değildir. Bu durum, fanatizmin bir diğer fanatizmi üreten işleviyle de yakından alakalıdır. Bu bölümde verilerden hareketle önceki bölümlerin neticesi olarak günümüz Türkiye’sindeki siyasal kültür alanında devam eden bir tahammülsüzlük ikliminden ve uzlaşma eksikliğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde fanatizmin bağlayıcı unsurlarından ziyade dışlayıcı unsurlarına odaklanılmıştır.

Toplumda uzlaşi eksikliği ve tahammülsüzlük ikliminin nedenlerinden biri muhalefet kültürünün olmaması ile açıklanır (Çaylak, 2018). Çaylak, güçlü bir demokrasiyi; siyasi özgürlüğü tanımış, genel kapsamlı bir toplumsal karşıtlığa dayanan demokrasi olarak açıklar (s. 27). Bu bağlamda bahsi geçen karşıtlığa tahammül edilemeyen bir atmosferle karşılaşmıştır. Her iki tipoloji için de baktığımızda tahammülsüzlük; siyasi erke veya diğer ideolojilere karşıdır. Teorideki analizlerden de hareketle (Çaylak, 2018; Kayalı, 2018) toplumdaki ideolojiler arası tahammülsüzlüğü, farklı dönemlerdeki siyasi erkin toplum üstündeki iktidar gücüne dayalı olarak açıklamak mümkündür. Bu durum, olgunun bir tarafına açıklık getirmektedir. Diğer boyutu ise, yine siyasi erke olan tahammülsüzlüğün toplumsal krizler doğrultusunda da oluşmasıdır. Dolayısıyla her iki durumda da siyasi erkin eylem alanı, toplumda fanatizmi doğuran önemli bir etken olarak görülmektedir. Bir katılımcı, Türkiye Cumhuriyet tarihindeki siyasi erkin fanatik eğilimleri doğrultusundaki tahammülsüzlüğünü şöyle ifade eder:

“Şimdi farklı yaşam tarzları var, Türkiye’de değil mi? Her türlü inanç var, farklı farklı insanlar var. Bu inançların Müslüman olsun olmasın veya farklı inançlar olsun olmasın her insan artık kendini ifade etmekte bile sıkıntı duyuyor. Eskiden Cumhuriyetin ilk döneminde Müslümanlar söylemeye utanırdı. 50’lilere geldik CHP’liler söyleyemedi. Demokrat Parti geldi. 60’lara geldik bu sefer solcu, solcu olmadığın zaman olmuyordu. Sadece sol solcu muydun? 90’larda Kürtler Kürt olduğunu söyleyemiyordu. Şimdi 2023’te Ak Parti’nin karşısında bir şey olduğunu söyleyemiyorsun.” (K15, Erkek, 24, Deva Partisi)

Bu ifade, Çaylak’ın Türkiye’deki iktidar muhalefet ilişkisinde gördüğü güçlü devlet zayıf toplum yapısının gereği olarak muhalefet kültürünün oluşamadığı analizini desteklemektedir. Muhalefeti susturan iktidar pratiklerinde muhalefet de iktidarı hedef almaktadır. Çaylak, bu durum için muhalefetin yapıcı eleştirisi ve çözümlerden ziyade “ilk işinin iktidarı düşürmek” olduğundan bahsetmiştir (s. 55). Dolayısıyla siyasi erkin eleştiriyi kısıtlayıcı ve toplumu dışlayıcı bir fanatik eğilimi, beraberinde toplumda yine fanatik bir öfkeyi doğurmaktadır. Dolayısıyla devlet ve toplum arasındaki fanatik bir ilişki ağından bahsetmek mümkün. Bu beraberinde toplumda devam eden bir fanatik ilişki ağını doğurmaktadır.

Bu noktada bulgular, öfke ve ayrıştırıcı dilin bu uzlaşi ortamını engellediği, var olan fanatizmin yeni bir fanatizm ürettiğini göstermiştir. Bu noktada hem farklı görüşler arasında hem lider ve toplum arasında hem de liderlerin, siyasetçilerin kendi arasındaki şiddetli tartışmalar, ötekileştirme dili, küfürlü hakaretler, terörist ithamları en çok öfkeliendiren ve tahammül edilemeyen noktalardandır. Bu bağlama dair örnekler şöyledir:

“Yani eğer bir adam sosyal medyada muhalefete tırnak içerisinde söylüyorum, “biz gâvurlarla mücadele veriyoruz bir de ülkemizdeki gâvur döllerine” diyerek eğer muhalefeti kastediyorsa o adama aynı cümleyi iade etme cesaretini gösteririm onu iade ediyorum zaten.” (K10, Erkek, 60, CHP)

Bu katılımcı normal şartlarda hoşgörölü olduğunu ifade etse de görüldüğü üzere ayrıştırıcı dil ve hakaretlerin kullanımı ötekinin de fanatik bir eğilim göstermesine sebep olmaktadır. Bu anlamda K11 (Kadın, 45, Memleket Partisi), şöyle ifade eder: *“Sinirleniyorum anlatmaya çalışıyorum bazen ben de onlara aynı dilde cevap vermek zorunda kalıyorum çünkü dinlemiyor (vurgulu) beni dinlemiyorlar (sitemli)”*. Ayrıca bu tartışmalar şahsileşmeye de açıktır. Diğer bir katılımcı ise sinir ve sitemle şu ifadede bulunur: *“Bana hakaret etmemeli, bana sürtüük dememeli mesela aşağılamamalı, ananı da al git dememeli”* (K11, Kadın, 45, Memleket Partisi). Bununla birlikte özellikle terörist ithamlarının tahammülsüzlüğü doğurduğu ifade edilmiştir. Seçim standında görevli bir katılımcı, *“burada broşür dağıtıyorum bana “sen PKK bayrağı salla” diyorlar çünkü bütün kitle bütün akıl senden olmayanın terörist olduğu yönünde”* (K15, Erkek, 24, Deva Partisi). Bu bağlamda görüşmeciler tarafından standlarda yaşanan kavgalar da aktarılmıştır. Bu noktada ayrıştırıcı dilin yarattığı, yeniden ortaya çıkardığı tahammülsüzlük ve ötekileştirmeye K10’un şu ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Benim tahammülümü bu ülkeyi seven bir yurttaş olarak bana dinimizle ilgili dinsiz demeleri vatanıma askerliğini yapmış, vergisini ödemiş bir insan olarak her türlü görevini yapmış olarak teröristlerle iş birliği yapıyorsunuz demeleri benim için en ağır küfürdür. Bu benim için affedilebilecek bir konum değildir”. “Ama yine de hoşgörölü bunlara, insanlara anlatmaya çalışıyoruz başka çaremiz yok. Elimizdeki bu malzemeye biz pasta yapmak zorundayız. Ne kadar iyi yaparsak o kadar iyi olur.” (K10, Erkek, 60, CHP)

Uzlaşa kurulamayan ilişkilerden bir diğeri de birinci ve ikinci tipoloji arasındadır. Yani politizasyonu yüksek fakat siyasetten beklentileri değışen farklı nesiller arasındadır. Bu yüzden aynı aile içerisinde uzlaşının olmadığı örneklerle karşılaşılmasıdır. Bu durum, siyasi görüşte ailenin belirleyici olduğu geleneksel şartları çözüyor olarak gözükmektedir. Dolayısıyla modernleşen toplum yapısının ve medyanın bilgi ve kültür oluşturmadaki etkisi burada sebep olarak sorgulanabilir. K9, Ak Parti’nin İzmir mitingindeki katılımcıların paralı geldiğini düşündüğü için mitingi kalabalık niteleyen çocuğuyula tartıştığını aktarmıştır. Bu yüzden çocuğuna şunları söylemiştir: *“Ya sen ne nası beyin var sende yani beyin, biraz düşünmen lazım yani”* (sinirli bir şekilde) (K9, Erkek, 55, İyi Parti).

Bağlı kılıcı ve ötekini dışlayıcı fanatik tutumlar; ötekiindeki dışlayıcı fanatik tutumlara sebep olmaktadır. “Toplumsal psikoloji fanatizme düştükçe gerilemekte, geriledikçe daha çocuksu

savunma mekanizmalarına başvurarak içerdeki farklı grupların birbirlerine düşmanlıkları artmaktadır” (Göka, 2007, s. 49). Bu örnekler; diğer bölümlerde bahsi geçen fanatik tarihsel zeminin dışlayıcı fanatik tutumlarla daha da derinleştiğini göstermektedir. Bölümde ele alınan tipolojiler de bir fanatik tutumun diğerini oluşturması neticesinde de şekillenmiştir. Bu anlamda, fanatizmin tarihinde aktarılan Alman Köylü Savaşları’ndaki dini fanatizmin başka bir boyutta Aydınlanma fanatizmine sebep olması da (Toscano, 2013) fanatizmin etki-tepki ilişkisinde yeniden üretici rolünü de doğrulamaktadır. Bu anlamda uzlaşımı olumsuz etkileyen öfke, tahammülsüzlük, şiddetli tartışmalar, siyasi kurum üyeliği olmayanlar üzerinde de görülmektedir. Gümüş, demokratik siyasal kültür için uzlaşmacı, şiddetten uzak, hoşgörülü, farklılıklara saygılı, pazarlığa açık ve katılımcı olma niteliklerini barındırması gerektiğinden bahseder (Kalaycıoğlu, Sunay, Tosun, Lijphart’tan akt. Gümüş, 2014, s. 561). Bununla ilgili özellikle farklılıklara saygı noktasında katılımcıların şikâyet ettiği bir durumla karşılaşılmıştır. K23 (Erkek, 19, CHP) büyüklerinin kendi görüşüne tahammül edememesi karşısında “gerekirse yalan söylediğini” ifade etmiştir.

Diğer bir husus olarak siyasi tarihte geçen Demokrat Parti’deki antidemokratik ortam, ayrışan partiler arasında da görülmektedir: Partiden ayrılanlar güvensiz görülmekte, onlara karşı saygı duyulmamakta ve hakaretler edilmektedir. Benzer bir antidemokratik ortamın devam ettiği görülmüştür. Parti içi ayrılıkların güvensizlikle eşleştirilmesi toplumda da huzursuzluk ve güvensizlik ortamını tetiklemektedir. Bu konuda K12 (Kadın, 21, AKP), “...*özellikle siyasi partilerin liderlerinin bile birbirleri hakkında bu kadar yoğun konuşmalar yaparlarken toplumun bu şekilde olması daha korkutuyor beni*” diye ifade etmiştir. Gergin ortam, siyasetle çok ilgilenmeyenleri de etkileyerek toplumsal bir güvensizliği tetiklemektedir. Normal şartlarda siyasetle ilgilenmeyen fakat politizasyona maruz kalan K12 (Kadın, 21, AKP), seçim sonrasına yönelik kaygılarını şöyle ifade etmiştir:

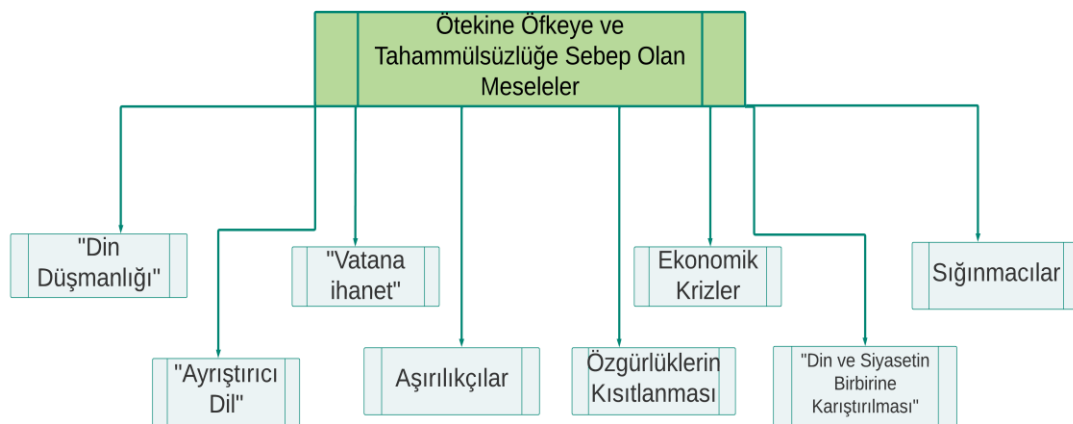
“Mesela seçim bitecek, 15 Mayıs günü okula gidebilecek miyim gidemeyecek miyim? İşte olaylar nasıl gerçekleşecek? Ondan sonra böyle toplum değişecek mi ya da başka bir siyasi parti gelirse o zaman biz nasıl hayatımıza devam edeceğiz? Mesela öğretmen olmak istiyorum, atanabilecek miyim? İşte başörtüsünden dolayı hayatımda sorunlar çıkacak mı? Hani bunları merak ediyorum.”

Görüldüğü üzere, siyasetle ilgilenmeyen bireylerde dahi toplumsal krizlerin etkisi doğrudan bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Yukarıdaki bölümlerde de aktarıldığı üzere, bu toplumsal tehditlerin bireysel hayatları etkileyişi fanatik eğilimleri doğuran temel bir etkidir.

Katılımcılar, özellikle seçim döneminde stantlara gelen kişilerle yaşanan tartışmaları, küfür dilini aktarmışlar, bazı tartışmaların medyaya da taşındığını dile getirmişlerdir. Aynı zamanda bağlayıcı fanatik eğilimler de başlı başına öteki ile uzlaşma alanını ve iletişimi engelleyen bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ifade ettikleri üzere bir şekilde aşırı özdeşim kurmanın ötekine karşı empati eksikliğine yol açması olarak da açıklanmaktadır. Örneğin K5 (Kadın, 59, AKP), savunduğu görüşün yakınlarıyla iletişimi kötü etkilemesiyle ilgilenmediğini şöyle ifade etmiştir: “*Yani ama şimdi ben bunu söylersem aramızda bir engel olur ya da bir tartışma olur ya da sevgimiz azalır diye bir korkum yok*”.

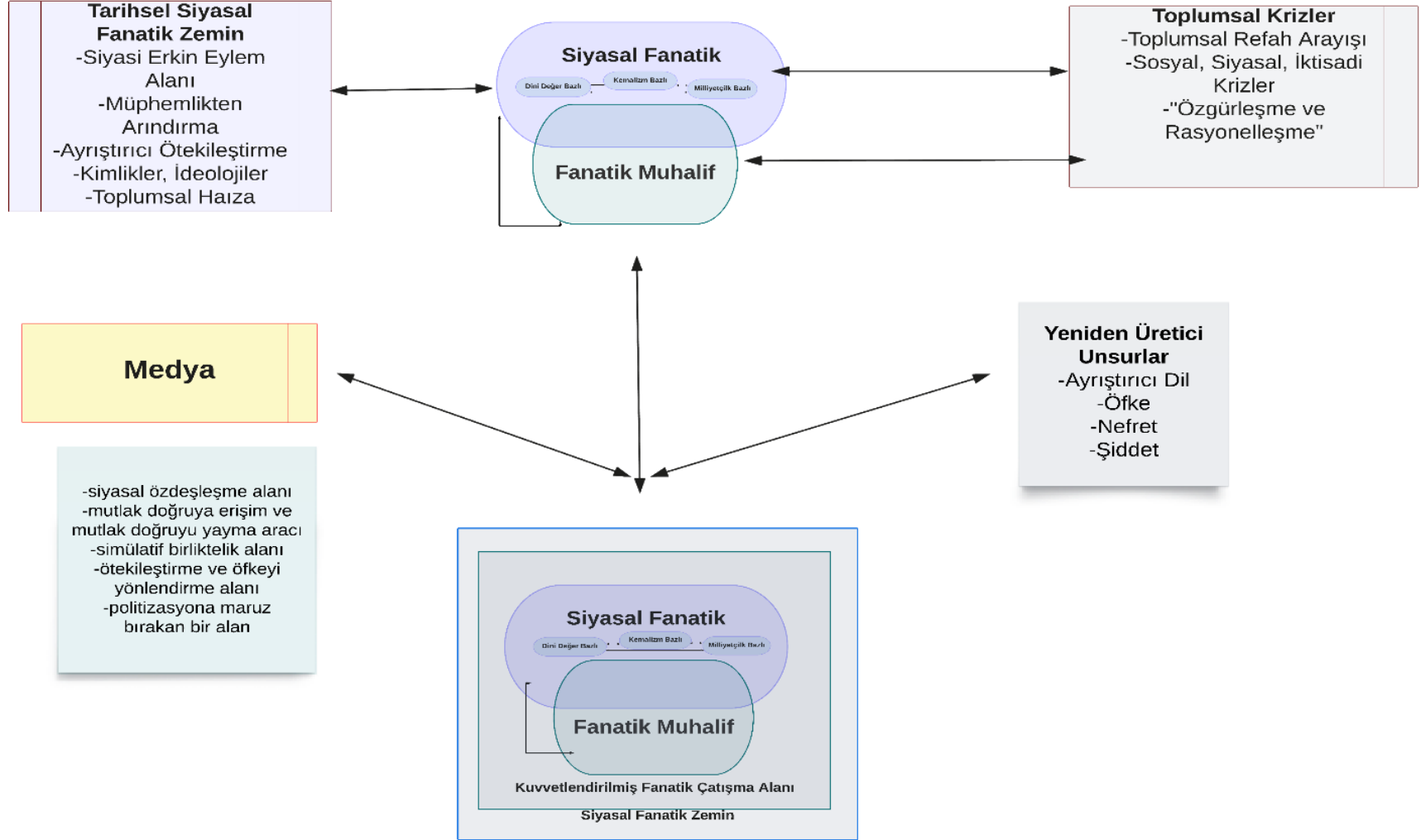
Uzlaşma ortamının eksikliğini gösteren bir diğer unsur ise, katılımcıların önemli çoğunluğunda en uçta görülen ötekinin “düşman” olarak nitelendirilmesidir. Bu konuda sadece bir katılımcı “*kimseyi kendime düşman görmem, öyle bir hakkımız yok*” (K7, Erkek, 54, CHP) diyerek farklı görüşlerin olağanlığından bahsetmiştir. Bunun dışında ötekini düşman olarak görmeyenlerde ise ötekine tahammülsüzlüğün, öfke ya da nefretin olduğu aktarılmıştır. Bu noktada merkez partiler dahi düşman olarak nitelenmektedir. Bu bağlamda tahammül edilemeyen ve çokça vurgulanan temel meseleler sırasıyla şöyledir: “Ekonomik kriz”, “din düşmanlığı”, “din ve siyasetin birbirine karıştırılması”, “ayrıştırıcı dil”, “mülteciler”, “vatana ihanet”, “liyakatsizlik” ve “aşırılıkçılar”. “Vatana ihanet” ve “din düşmanlığı” meseleleri önemli ölçüde birinci tipolojide söz konusu edilirken “özgürlüklerin kısıtlanması”, “aşırılıkçılar”, “din ve siyasetin birbirine karıştırılması” ve “sığınmacılar” daha çok ikinci tipolojide ve “ekonomik kriz” ile “ayrıştırıcı dil” ise genel olarak iki tipolojide de söz konusu edilmiştir.

Şema 3. Ötekine Öfkeye ve Tahammülsüzlüğe Sebep Olan Meseleler

Bunlardan hareketle Şema 4. ise tezin bulgularından çıkan analizi özetlemekte, Türk toplumundaki siyasal fanatizmin konumunu ve yeniden üretilmesini göstermektedir. Daha önceki bölümlerden hareketle de açıklayacak olursak şemadaki “siyasal fanatik” toplumsal hafıza ve toplumsal krizlerden hareketle ortaya çıkan birinci tipolojiyi göstermektedir. Fanatik muhalif olarak adlandırılan ikinci tipoloji ise toplumsal krizlerden ve birinci tipoloji olan siyasal fanatiğin etkisinden hareketle oluşmuş, bu yüzden siyasal fanatik tipolojisiyle kesişimleri şemada belirtilmiştir. Bu bölümde aktarılan farklı görüşler ve birinci ve ikinci tipoloji arasındaki etkileşim ve çatışma şema 4.’te gösterilmiştir. Buna sebep olan ayrıştırıcı dilin ve medyanın önemli etkisi şemada gösterilmiştir. Böylece bu şartlar altındaki siyasal fanatizmin sürekli olarak yeniden üretildiği görülmektedir. Dolayısıyla şemada işaret edildiği gibi fanatizmin sürekli olarak yeniden üretimi; var olan çatışma zeminini de kuvvetlendirerek ileriye dönük yeni fanatik gerilimlere sebep olmaktadır. Medyanın bu ilişki ağındaki rolü ise bir sonraki bölümün konusu olacaktır.

Şema 4. Siyasal Fanatizmin Toplumdaki Konumu ve Yeniden Üretici İlişki Ağı

5.2. Siyasal Fanatizmi Yeniden Üreten Bir Faktör Olarak Sosyal Medya

Fanatik birliktelik, fanatizmi derinleştiren ve üreten bir etkidir. Fanatik bireylerin bir araya geldiği topluluklar bunu sağlarken günümüzde sosyal medya da bunu sağlayan önemli bir mecraadır. Özellikle farklı görüşteki fanatik bireyleri bir araya getirmesiyle farklı bir dinamiği de barındırmaktadır. Medya, toplumsal hayattaki politizasyonun yansıdığı bir alan olarak çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte bu politizasyonu nasıl etkilediği, siyasal fanatizm olgusunda rolünün ne olduğu araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda hem medyanın fanatizmi yeniden ürettiği hem de fanatik tutumların sosyal medyaya aktarıldığıyla karşılaşılmıştır. Bu yüzden sosyal medya; fanatizm bağlamında farklı deneyimlerde şu rolleri barındırmıştır: Mutlak doğruya erişim, mutlak doğruyu yayma aracı, siyasal özdeşleşme aracı, simülatif birliktelik alanı, ötekileştirme ve öfkeyi yönlendirme alanı, politizasyona maruz bırakan bir alan.

Çalışmada geleneksel medya yerine sosyal medyanın ele alınması, günümüz toplumunda önemli bir siyasal iletişim alanı olmasından dolayıdır. Bu hem kendi içinde hem de toplumda oluşturduğu etkileşim kapasitesiyle ilişkilidir. Buradan hareketle katılımcılar da geleneksel medya araçlarına göre sosyal medyadaki siyasi içeriklerden daha çok etkilendiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte sosyal medyanın yapısı itibariyle diğer araçlara göre hem aidiyet hem de öfke gibi fanatik eğilimleri daha çok oluşturduğu görülmüştür.

Teorik çerçevede belirtilen medyanın siyasi katılımı artırdığı yönündeki tartışmalara (Jenkins vd., 2018) siyasi tarihteki verilerle bakıldığında sosyal medyanın katılımcılığı ve çeşitliliği artırdığıyla karşılaşmak mümkün. Bu noktada saha verileri ise bireylerin medya aracılığıyla daha çok siyasete katıldıklarını ve daha çok politize olduklarını göstermiştir. Fakat bunun yanında siyasi görüş bildirmekten korktuğunu ifade edenler olmuştur. Bu durumun fanatik eğilimleri artırdığı örnekler de mevcuttur. Bununla birlikte siyasal katılım artsa da toplumdaki farklı siyasi görüşler arasındaki gerilimin medyaya taşındığı hatta medyanın bu gerilimi yoğunlaştırdığı da görülmektedir. Oradaki tartışmalar veya gönderiler bireylerin genel olarak tahammül seviyesini zorlamaktadır. Fakat orada görülen fanatik eğilimler de mülakatlardan elde edilen tipolojileri doğrulamaktadır. Bu noktada Çubukçu'nun sözünü ettiği üzere, “medyanın bilinçaltıyla toplumun bilinçaltının örtüşebildiğini” (s. 67) söylemek mümkün.

Sosyal medya türlerinin de siyasal paylaşım ve tartışma bakımından önemi bireylere göre değişiklik göstermektedir. Bu anlamda katılımcıların güncel siyaseti takip etme, paylaşımda

bulunma ve tartışmaya katılmada takip ettikleri mecralar; WhatsApp, Instagram, YouTube, Twitter, Reddit şeklindedir. Burada da yaş unsuruna göre anlamlı değişiklik gösteren bir ayrışma söz konusudur. 50 yaş ve üstü daha çok Whatsapp, YouTube ve Facebook kullanmakta, 25-50 yaş arası Twitter ve Instagram, 20-25 yaş arası ise Reddit uygulamasını kullanmaktalar. Buradaki ayrışmada da bireylerarası toleranssızlığa işaret eden noktalar mevcut. Örneğin katılımcıların çoğu, Twitter'ı tartışma ortamı için sağlıklı bulmakta ve pratik hayata göre Twitter'daki tartışmalara daha az ya da hiç katılmamaktadır. Bununla birlikte genç katılımcılar, Reddit uygulamasını tartışma alanı için toleransa daha açık görmektedir. Örneğin K23 (Erkek, 18, CHP), Reddit için şöyle ifade etmiştir: *“Düşünme yetisi daha fazla olan insanların bulunduğu yerler buralar oralarda güzel tartışabiliyorsun mesela onlarla tartışıyorum”*. Bu anlamda Reddit uygulamasında siyasi erke ve ötekine olan tahammülsüzlük ve öfkenin daha yoğun ve daha açıkça ifade edilişiyle karşılaşmıştır. Reddit uygulaması, genç bireylerin daha çok etkileşimde olduğu ve güncel siyasi meselelerin de yine daha çok “özgürlük” ve “eşitlik” kapsamında tartışmaya açıldığı bir mecradır.

Medyanın siyasal kültür alanını ne yönde etkilediğine yönelik veriler şu yöndedir: Medya ilk olarak bireyleri siyasi gündeme maruz bırakan (K12, Kadın, 21 AKP) ve politizasyonu artıran bir faktör. Siyasi tarihte -özellikle 1960-1990 arası- gündelik hayat, şiddetli kimlik kutuplaşmaları üzerinden bu politizasyona maruz bırakıyorken günümüzde ise sosyal medyanın bunu sağlamadaki etkisi görülmüştür. Dolayısıyla bu durumu, “simüle edilmiş bir politizasyon” olarak ele almak mümkün. Bu durum, tarihteki siyasal şiddetin izlerinin sosyal medyaya simüle edilerek yansısını ifade etmektedir. Bu yüzden siyaseti çok takip etmeyen katılımcılar da medya kullanıcıları olarak bir şekilde siyasi gündemi takip ettiklerini belirtmişlerdir. Fakat özellikle seçim dönemlerinde medyanın bu duruma etkisi önemli bir seviyededir. Bu noktada K25, seçim döneminde sosyal medyadaki siyasi gündeme dair hızlı akışın etkisiyle arkadaş ortamında çok sıklıkla siyasetten konuştuklarını ifade etmiştir.

Diğer taraftan medya, fanatizmi kuvvetlendiren grup ve birliktelik psikolojisini de sağlamaktadır. Fakat bu durum daha çok birinci tipolojide, zaten bir gruba olan bağlılığı itibarıyla politize olmuş bireylerde görülmüştür. Medya, bu bireylerin aidiyet, özdeşim, coşku gibi bağlayıcı fanatik eğilimlerini artırıcı etkiye sahiptir. Bu kişiler için medya, sosyal aidiyeti devam ettirici ve pekiştirici bir roledir. Bu anlamda dijital birliktelik alanlarının toplumdaki fanatik birliktelikleri de etkilemesiyle karşılaşmıştır. Bu durumu böyle kılan önemli bir etken de sosyal medya arkadaşlarının da benzer görüşe sahip kişilerden oluşmasıdır. Çoğu katılımcı

sosyal medya hesabında farklı görüşten kişilerin olduğunu söylerken sadece benzer görüşe sahip kişilerle arkadaş olan kullanıcılar da mevcuttur.

Siyasetin içerisinde aktif yer alan K18 (Erkek, 64, BBP), günlük yaklaşık 100 tane gönderi paylaştığını bazen gece kalkıp yine paylaşım yaptığını söylemiş ve en çok kullandığı Facebook uygulamasını “*Anadolu, yuvam, evim, barkım*” olarak nitelemiştir. Bu kullanıcı için sosyal medya, tartışmaların ve öfkelerin yansıdığı bir mekân değil yalnızca aidiyetlerin ve coşkunun pekiştirildiği bir mekân olarak yer edinmektedir. Sosyal medya arkadaşları da daha çok içinde bulunduğu parti üyelerinden oluşmakta, bu yüzden onların gönderilerini tekrar paylaşmak, yorumlarda bulunmak, bahsettiği şekilde medyayı yuvası gibi hissetmek onu mutlu etmekte ve aidiyetini güçlendirmektedir. Bu konuda şu ifadelerde bulunmuştur:

“Twitter da kullanıyorum da yani Facebook daha bir şey geliyor bana yani halk halk halk (vurgulu) Anadolu geliyor. Twitter... Twitter şey geliyor biraz daha şey tabaka yani selamı bilmez sabahı bilmez, ...soğuk geliyor, soğuk geliyor. Anadolu (coşkuyla vurgu), yuvam evim barkım gibi Facebook, Instagram da sevmiyorum.” “Yani insanı rahatlatması mesela orada bir hoca efendinin yazısını okuduğumda veya Ramazan Başkan’ın ya da sana okuduğum zaman bir cuma mesajı buraya biz şeyimiz rahatlıyoruz yani altına âmin âmin inşallah can başkanım diyorum dualar ediyoruz.” (K18, Erkek, 64, BBP).

Fakat bu kullanıcıda da görüldüğü üzere özdeşim, bağlılık, adanmışlık, coşku, mutlakçılık varsa da bu özellikler her zaman ötekine öfkeye yol açmamakta, farklı etkenler buna engel olmaktadır. Dolayısıyla medyada her zaman için dışlayıcı fanatik eğilimleri tetikleyici değildir. Toplumsal politizasyonun medyaya yansiyarak medyanın bu politizasyonu pekiştirmesine diğer bir örnek de şöyledir:

“Arkadaşlar arasında bizim çok şey oluyor ben habere bakmasam arkadaşlar bakıyor WhatsApp üzerinden de biz nasıl anlatsam gruplar halindeyiz siyasete girmesek de WhatsApp üzerinden gerçekten bazı yazıları atıyoruz uyanın artık diye gruplarda da paylaşıyoruz.” (K5, Kadın, 59, AKP).

Ayrıca, bizzat siyasetle ilgilenilmese de K5’te görüldüğü üzere, medya içerikleri- fotoğraflar, videolar, bağlantılar- politizasyona maruz bırakılmaktadır. Diğer bir husus ise katılımcının “uyanın artık” ifadesinde görüldüğü üzere sosyal medya siyasal bağlamda “mutlak doğruyu” yayma aracı olarak da işlev görmektedir. Dolayısıyla fanatik düşünceler, sosyal medyada da benzer şekilde dolaşıma girmektedir. Bununla ilgili K3’ün ifadesi ise şöyledir:

“...Şu anda daha çok paylaşım yapıyorum çünkü bazı insanlar kör görmüyorlar anladın mı bazı insanların da bilerek paylaşıyorum çünkü mesela ben de instagram’da bilip, bilmediğim çok şey gördüm belki benim gibi bilmeyen insanlar olursa da onların gözlerini açarım diye düşünüp öyle.” (K3, Kadın, 31, AKP)

Bu bağlamda diğer bir örnek ise şu şekildedir. K10 (Erkek, 60, CHP), bilinçli olarak Facebook'ta daha çok aktif olmasını şöyle ifade etmiştir:

“-...Şimdi Facebook'taki kitle daha çok genç kitle değil belli bir yaşın üzerinde şöyle ya da böyle bilgisi olan ya da bilgisi olduğunu zanneden kişilerden oluşuyor.

-Yani orada etkiniz daha çok bulunuyor o zaman?

-Evet...

-Yani daha az eğitilmiş kişiler olduğu için siz aslında orayı daha iyi savunabiliyorsunuz orada?

-Daha az eğitilmiş değil, her türden insan var, eğitilmiş olup da cahil kalmış ya bakın eğitim her şey değil...”

Dolayısıyla medya, sadece devlet ve toplum arasında değil halk içerisinde de propaganda aracı olarak işlev görmektedir. Fakat bu örneklerle rağmen ikna ve tartışma günlük hayatta olsa da görüşülen kişilerde sosyal medya üzerinden çok fazla değildir. Katılımcıların çoğu, toplumsal hayatta ikna ve tartışma konusunda daha aktif olduklarını belirtmişlerdir. Diğer bir husus ise; bazı katılımcılarda bir düşünceyi aşırı savunmayla karşılaşılırken bu düşüncelere genel olarak sadece sosyal medyanın kaynaklık ettiğiyle karşılaşılmıştır. Bu yönüyle sosyal medyadaki enformasyon akışının bireylerin bilgilerine kaynaklık etmede çok önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Ayrıca, bireylerin sahip oldukları ideolojileri daha da kesinleştirmekte ve bu ideolojilere bağlanmalarını güçlendirmektedir. Bu yönüyle medya, “mutlak doğruya erişim” algısını yaratmakta ve fanatizmin düşünsel boyutunu güçlendirmektedir. Medyanın algoritmik yapısı da kullanıcıya has çıkardığı gönderileri mutlak görme yanılsamasına sürüklemektedir. Bu sebeple, sosyal medyayı temel bilgi kaynağı olarak kullanan bireyler için ideolojileri yönünde takip ettikleri hesaplar; fanatizmin bağlılık, ötekileştirme ve mutlak doğruya erişim boyutlarını güçlendirmektedir. Bu noktada, fanatizmi derinleştiren bir diğer unsur, bazı kullanıcıların medyadaki bilgiyi sadece toplumda kutuplaştıkları noktadan almalarıdır. Dolayısıyla medya, toplumsallıktaki dinamikleri sürdüren ve onları güçlendiren bir etken olarak işlemektedir. Örneğin K2 (Kadın, 24, AKP), siyasetle önemli derecede ilgilenmekte ve asıl olarak sosyal medyayı bilgi kaynağı olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda medyanın araştırma alanı ve doğruyu arama/pekiştirme aracı olmasıyla ilgili şunu söylemiştir: *“Daha çok araştırıcaz kime inanmamız gerektiğini onların niye öyle yaptığını onların iyi olduğunu kötü olduğunu ayırt edebilmek için araştırmamız gerekiyor”*. Burada araştırma sahası olarak kastedilen medyadır.

Bununla birlikte paylaşım ve tartışmaya alan açması, ayrışma ve kutuplaşmayı da daha belirgin hale getirmektedir. Bu durum da fanatizmin duygusal boyutu olan bağlılığı ve ötekileştirmeyi beslemektedir. Bunlara sebep olan farklı dinamikler mevcuttur. Bu tabii ki asıl olarak toplumdaki kutuplaşmanın yansımasıyla ilgilidir. Fakat sosyal medya, yapısı itibariyle de bu durumu mümkün kılmaktadır. Bu noktada, özellikle propaganda amacıyla fikir paylaşımı yapan hesaplar, ayrışma ve tartışmayı kuvvetlendirmektedir. Özellikle sosyal medyayı hareketlendiren çok takipçili troll hesaplarının da aşırılık yanlılarını etkilediği görülmektedir (Beyer, 2022). Fakat bulgulara karşılaşıldığı üzere, troll hesaplarının etkilediği bireylerdeki aşırılık yanlılığı, bir örgüt, parti üyesi olup fanatik eylemde bulunduğu anlamına gelmemektedir. Parti üyesi olmayan fakat politize olmuş, bir düşünceye aşırı bağlı olan ve sosyal medyayı düşünceleri doğrultusundaki doğruya erişim aracı olarak kullanan bireyler için de troll hesapların etkisi söz konusudur.

Dolayısıyla medya toplumsal hayattaki fanatizmi de etkileme ve yeniden üretebilme etkisine sahiptir. Bu bağlamda sosyal medya içeriklerinin, kullanıcılarının, gruplarının siyasal fikirleri pekiştirerek etkilediğiyle de karşılaşmıştır. Bu yönüyle medyanın toplumsal uzlaşıya yönelik etkileri de mevcuttur. Bir katılımcı bununla ilgili sosyal medyadaki *“nefret söylemlerine, laf dalaşlarına karşı”*, *“her an bir kaos kargaşa çıkacakmış gibi hissediyorum o da beni ürkütüyor”* ifadesinde bulunmuştur (K12, Kadın, 21 AKP). Medyada simüle edilmiş politizasyon, gerçekliğe dair olumsuz etkiler barındırmaktadır. Dolayısıyla bu durum kaos algısını tetikleyerek toplumsal huzuru da etkileme potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda Bennet ve Segerberg (2012), Meyer (2014) ve Beyer’in (2022) söyledikleri üzere dijital medyadaki iletişimsel örgütlenme, siyasal kültür alanını da etkilemekte, değişime uğratmaktadır. Bu veri ve analizler medyayı; toplumsallık ve siyasi kültürün tamamen içinde okumayı sağlasa da medyayı toplumsallıktan ayrı gösteren veriler de mevcuttur. Örneğin katılımcıların çoğu sosyal medyada bilinçli olarak aktif olmadıklarını, pratik hayatta daha çok ikna etmeye ve tartışmaya yönelik eylemde bulunduklarını ifade etmiştir. Örneğin K25 (Erkek, 22, CHP), Atatürk’e söven birisine karşı sosyal medyada olduğu takdirde cevap vermeyeceğini, yüz yüze olursa onunla tartışabileceğini söylemiştir. Bu durum, genel olarak sosyal medyanın güvensiz, bilgiyi çarpıtmaya müsait veya ikna ve tartışmalar için faydasız, işlevsiz görülmesiyle ilgilidir. Bu örnekler, Meyer’in (2014) ifade ettiği “medya demokrasisi” ile toplumsallık içerisindeki demokrasiyi ayrı göstermektedir. Fakat bu durum medyanın bireyleri etkilemediği anlamında değildir. Etkileşimde bulunmayanlar için de sosyal medyadaki siyasi içeriklerin

tahammülü zorlaması, “sinirlendirmesi” (K25) ve öfkelenilmesi söz konusudur. Bu bağlamda, medyada etkileşime katılmayanlar için medyanın bıraktığı etki, çevrelerinde bu etkileşimi oluşturmalarına sebep olmaktadır. Örneğin K11, paylaşımlardan aldığı öfkesini eşine yönlendirdiğini; K25, paylaşımları arkadaş ortamında tartıştığını; K19 ise tahammülünü zorlayan paylaşımları başkanlarıyla görüşerek rahatladığını ifade etmiştir. Dolayısıyla sosyal medyanın siyasal kültür alanında oluşturduğu etkileşim açıktır. Bu noktada televizyon ve sosyal medya karşılaştırmasında katılımcılar sosyal medyadaki etkileşimli ortamın hem olumlu hem olumsuz daha fazla etkilediğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda fanatik parametreler olarak, öfke ve tahammülsüzlüğe sosyal medyanın daha çok sebep olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sosyal medya, öfkenin yönlendirildiği önemli bir yol olarak görülmüştür. Diğer taraftan da katılımcılar, günlük hayata göre medyanın daha az etkisini de konu etmektedirler. Örneğin, K24 (Kadın, 24, Zafer Partisi), *“benim için tahammül etmek sosyal medyada daha kolay çünkü beğenmediğiniz paylaşımları hızlıca geçebiliyorsunuz sosyal hayatta bir insanın fikrini beğenmediğinizi hemen kalkıp masadan gidemiyorsunuz ya da o insanı bir anda bilemiyorsunuz”*. Bununla birlikte katılımcılar, özellikle seçim döneminde stantlara gelen kişilerle yaşanan tartışmaları, küfür dilini aktarmışlar, bazı tartışmaların medyaya da taşındığını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla medya, toplumsallığın yansıdığı bir savunma alanıdır.

Sosyal medya üzerinden yapılan incelemelerde ise özellikle seçim dönemi artan önemli bir öfke, nefret, tahammülsüzlük ve tartışma alanı ile karşılaşmıştır. Hem medya içeriklerinde hem de yorumlardaki etkileşimlerde görüşmelerde karşılaşılmayan *“soyunu sopunu neslini yok etsin”*, *“pislik, köpek, kenafır, yaratık”*, vb. hakaretlerle karşılaşmıştır. Bu konuda aşırı derecede hakaret içeren gönderilere karşı; hak verenler, aşırı görüp söylediklerine hak verenler, nefreti eleştirip hakarete karşılık verenler, toplumun gidişatından korkarak bölünmeleri toplumsal tehlike olarak görenler, yasalar dahilinde paylaşılmasını şikâyet edenler gibi farklı tiplerle karşılaşmıştır. Hakareti aşırı ve fanatik görerek buna karşı çıkma da tahammülsüzlüğü farklı bir açıdan artırmaktadır. Örneğin, bir sosyal medya kullanıcısı, fanatik davranış ve bedduanın olduğu bir içeriğe karşı *“ben bu kadından şikâyetçiyim beni kine nefrete şiddete ve psikolojik baskıya sürükledi ve bunu paylaşan insanları galeyana getiren herkesten şikâyetçiyim”* demiştir. Bu durum, medyadaki etkileşim ağının fanatizmi yeniden üretici rolünü açıkça göstermektedir. Bununla birlikte aynı görüşteki fanatizmi de yeniden üretmektedir. Örneğin, aynı içerik *“kadının söylediklerinde bi tane bile yanlış yok”* diye de yorum almıştır. Dolayısıyla medya görüldüğü üzere savunma ve saldırıyı da yönlendirmektedir.

Bununla birlikte siyasi erke karşı tahammülsüzlüğün artışı ile ortaya çıkan fanatik eğilimleri doğal görme de söz konusudur. Dolayısıyla normal şartlarda fanatik bağlı olmayıp dışlayıcı fanatik eğilimleri barındıran fanatik muhalif tipolojisi medya üzerinde de görülmüştür. Örneğin bir kullanıcı, *“anlamaya çalışmayı bir kenara bırakmak üzereyiz lakin iş gittikçe anlamdan, mantıktan uzaklaşmaya başladı, kaosun içinde kaybolmuşuz gibi bir duygu”*. Kaos nitelendirmesi önceki bölümlerde aktarıldığı üzere çoğu fanatizm çalışmasının da sosyolojik kökeni için önemli bir kavramdır. Bu tahammülsüzlükte yine özgürlüklerin ve ekonomik tehditlerin etkisi görülmüştür. Aynı zamanda çalışmanın katılımcılarının sosyal medyadaki etkileşimleri incelenmiştir. Örneğin K27 (Kadın, 23, CHP), krizlerle ilgili siyasi erke olan tahammülsüzlüğünü medyada şöyle ifade etmiştir: *“Ben bu ülke için ülkenin hak ettiğinden fazlasını bile yaptım ama ülke bana bunu zam, fakirlik, depresyon ve baskılanma olarak geri ödedi”*. Bununla birlikte bir kriz anı olarak deprem de siyasi erke ve ötekine olan öfke ve nefretin kaynağı olmuştur. Örneğin bir kullanıcı, *“ama ülkenin sorunu artık sadece ekonomik olmaktan çıktı, varlığımız tehlikede, şu anda hayatta olmamız mucizeye dönüştü, geleceğimiz muamma, eğitim bitik. Hele de depremlerle ilgili konuşsak günler geceler yetmez”* diye ifadede bulunmuştur. İkinci tipolojide yer alan ümitsizlik hali burada da söz konusu olmaktadır. Yine bir sosyal medya kullanıcısı, bir gönderiye şöyle yorum yapmıştır: *“Muhelif olmanın son noktası bu ülkeden ve halkından nefret etmektir siz de son noktaya gelmişsiniz. Ben de geldim oradan biliyorum”*. Medyada görülen bazı yorumlardan hareketle bu krizlerin, yoksulluğun, işsizliklerin ortadan kalkışı ve bayramın gelişi mevcut siyasi erkin gitmesine bağlanmıştır. Sözü edildiği üzere burada da siyaset kurumunun toplumdaki konumu, sosyolojik sorunların tümüyle siyasi erk kaynaklı okunmasını sağlamıştır.

Bununla birlikte ilk tipolojide yer alan değerler üzerindeki çatışma alanı da medyaya yansımış, din, bilim, akıl, milliyetçilik gibi unsurların savunulmasından hareketle ötekine karşı öfke, tahammülsüzlük duygularıyla karşılaşmıştır. Medyadaki siyasi tartışmaların da temelindeki çatışma alanlarından birisi rasyonel ve irrasyonel olmaya dairdir. Bu nedenle bir modern olma karmaşası hâkimdir. Toscano (2013) gibi isimlerin belirttiği üzere, medyada da rasyonel olmama durumu fanatik görülerek saldırılara maruz bırakılmaktadır. Dolayısıyla Türk toplumunun sosyal medyaya yansıyan haliyle modern olma ve olamama arasındaki çatışmayı içerdiği söylenebilir. Bu bağlamda bazı sosyal medya içerikleri tartışma ortamı da açmıştır. Bir taraftan rasyonalitenin, bilimin, matematiğin savunucusu olarak irrasyonel görülen düşünce ve tutumlara tahammül edememe söz konusu iken diğer taraftan ise değerlerin savunuculuğu ile ötekine tahammülsüzlük söz konusudur. Örneğin bir sosyal medya kullanıcısı, *“modern ve akla*

yatkin ne varsa tam tersini uygulamakta kararlıyız!!!!” diyerek siyasal alanda modern ve rasyonel olmayana karşı olan tahammülsüzlüğünü ifade etmiştir. Yine birinci tipolojide söz konusu olan toplumsal hafızadan hareketle ötekini yargılayışla medyada karşılaşmıştır: “70’li yılları gördün mü, 60’tan bu yana darbe oldu, tüp kuyruğuna, şeker kuyruğuna, un kuyruğuna girmedin mi”.

Diğer bir husus ise medya da bağlılığı ve özdeşimi gösteren bir sembol niteliği taşımaktadır. Katılımcılar, sık sık ya da özel günlerde bağlı olduğu görüşe ait bayrak ya da lider fotoğraflarını, özdeyişleri paylaşmaktalar. Medya burada önemli gösterge işlevi görmektedir. Örneğin K19 (Kadın, 47, MHP), Instagram profilini göstererek kendisine ait hiçbir şeyin olmadığını, partiye, ideolojiye ait sembollerin olduğunu övünçle söylemiştir. Bununla birlikte K10 (Erkek, 60, CHP) da yine övünçle sosyal medyada noktasıyla, virgülüyle, Türkçenin orijinal yapısına göre daha güzel bir Türkçe kullanarak paylaşım yaptığını belirtmiştir. Tüm bunlar, medyanın bağlı olunan şeye yönelik bir sembol işlevinde bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, sosyal medyanın özellikle Twitter, Facebook, Youtube ve Reddit gibi uygulamalarla sağladığı siyasal katılımı artsa da bununla beraber sağladığı etkileşimle toplumdaki fanatikleşme de yeniden üretilmektedir. Bu gibi sosyal medya araçları, tarihten bu yana fanatikleşmeyi etkileyen bir faktör olarak siyasi erkin otoriterleşmesine karşı eleştiriyi de yansıtan alanlar olmuştur. Fakat yine de bu eleştiri, sağlıklı bir muhalefet kültüründen ziyade “eşitlik” ve “özgürlük” talepleri dahilinde öfke ve nefret gibi fanatik eğilimleri de içermektedir. Bu ise toplumsallıktaki fanatik zemin ve toplumsal hafıza ile de yakından ilişkilidir. Her ne kadar çalışmada değer bağlılığı üzerinden toplumsal hafızanın etkisinin çözülmeye başladığı tespit edilse de toplumdaki fanatikleşmeye dair hafıza biçim değiştirerek korunmaktadır. Bu sebeple, fanatikleşme eğilimlerinin yerini toleransın alması zor iken sosyal medyanın etkin kapasitesi ile (Şema 4’te de yansıtıldığı üzere) var olan zemini kuvvetlendirerek yeniden üretmesinin uzlaşmayı daha çok zorlaştırdığı söylenebilir.

SONUÇ

Siyasal fanatizm yaygın haliyle sadece bir kitleye, aşırılıkçı gruplara ait bir olgu değildir. Ben ve öteki ayrımının içkin olduğu toplumsallık içerisinde sıklıkla karşılaşılabileceğimiz ve potansiyel olarak pek çok insanda bulunan bir eğilimdir. Bu durumda politizasyonun yoğunluğu önemli bir etkidir. Siyasi kurum üyeliği olup olmadığı ya da güncel siyasetle ilgilenilip ilgilenilmediği fark etmeksizin tüm katılımcılarda ciddi derecede politize olma haliyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte bireysel ve toplumsal sorunlarda ve gelişmelerde siyasete yüklenen büyük bir anlam ve beklenti tespit edilmiştir. Siyaset, farklı siyasal talepler için kurtuluş ve mücadele alanı olarak görülmektedir. Araştırma verilerine göre oluşturulan siyasal fanatik tipolojisi, bu kurtuluşu toplumsal hafızadan -değer, ideoloji bağlılıkları- hareketle fanatik muhalif tipolojisi ise toplumsal refah ve taleplerden hareketle aramaktadır. Siyasete yüklenen bu “*kurtarıcılık*” rolünün siyasal fanatizme kaynaklık ettiği çalışmanın temel argümanlarından biri olmuştur. Çünkü bireysel ve toplumsal talepler; tahammülsüzlük, öfke, nefret veya tahakküm ile siyasete yönlendirilmektedir. Güncel siyasetten hareketle streslenen, kaygılanan, hasta olanlarla karşılaşmıştır. Söz konusu olan bu durumlar, teoriden de hareketle siyasetin ve ordunun Türk toplumundaki otoriter konumuna bağlanmıştır. Dolayısıyla Türk toplumsal gerçekliğinde siyasal fanatizmi üreten temel faktör, siyasi erkin ve ordunun eylem alanıyla ilişkili görülmüştür. Sonuç olarak çalışma, siyaset kurumun bu belirleyici rolünün fanatizmi beslemesinden hareketle toplumda siyaset ve akademi/uzman ilişkiselliğini sorunsallaştırmıştır. Toplumsal sorunların çözümüne dair akademinin işlevinin ve sorumluluğunun artması ve siyasetle iş birliği içerisine girmesi, siyasetin anlamını ve otoritesini kıracaktır. Ayrıca akademinin toplumla kuracağı ilişki de krizlerin ve sorunların işlevsel çözümünü sağlayacaktır. Bu anlamda teoride de vurgulanan biçimsel politikaların yerine sosyolojik şartlara uyumlu politikaların üretimi toplumsal krizleri de kısıtlayacaktır. Dolayısıyla sorunların salt yönetim ve şahıslara has kılınması önlenecektir. Aynı zamanda teoride bahsi geçtiği üzere politikaların toplumla uyumlu oluşu, biçimsel olmayışı sağlıklı bir muhalefet kültürünün oluşumunu da etkileyecektir. Bununla birlikte siyasetin otoritesinin kırılması, tahakküm ediciliğini ve fanatikleşmeyi artırıcı rolünü de kıracaktır. Sonuç olarak toplum, akademi ve politika iş birliği tahakkümünün kırılmasını ve toplumsal refahı sağlayarak siyasal fanatizmin tehdit boyutunu azaltabilecektir.

Çalışmada fanatizmin analizi için “*bağlayıcı ve dışlayıcı fanatik eğilimler*”, “*siyasal özdeş*” ve “*gizli dışlayıcılık*” kavramları üretilmiştir. Bu eğilimlere ve yaşa göre de anlamlı olarak ayrıştan

değer bazlı ve siyasi erke muhaliflik üzerinden siyasete bağlılık gösteren “*değer bazlı siyasal fanatik*” ve “*refah arayışlı fanatik muhalif*” olarak iki tipoloji elde edilmiştir. Fanatik eğilimlerdeki ayrışma da değerlerin korunması, savunusu ya da refahı aramaya yönelik muhalif olma üzerindendir. Çalışmanın önemli çıktılarından biri, ikinci tipolojiye geçişin toplumsal değişim ile siyasal kültürdeki dönüşümü yansıtmasıdır. Siyasal bağlılıklarının profesyonellik ve toplumsal refah talebi üzerine kurulu ikinci tipoloji; değer bazlı çatışma alanının ve buna kaynaklık eden toplumsal hafızanın kısmen etkisini yitirdiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumdaki çatışma alanının dinamikleri değişmiş. Bununla birlikte siyasal fanatik bağlılıkların, aidiyet kurmanın da biçimi değişmiştir. Toplumsal krizlerin, tarihte ideoloji, inanç ya da değer bağlılığı ve çatışması üzerinden kendini göstermesiyle ve orta yaşlı katılımcıların “ya sağda olacaksın ya da solda” diyerek ifade ettikleri bu politik atmosferle karşılaştırıldığında büyük oranda değerler üzerinden siyasi bağlılık göstermeyen gençlerle karşılaşmıştır. Bu bağlamda ikinci tipolojide değerler, karizmatik lider, devletin güçlü görülmesi, milliyetçilik, fanatik bağlılık ve eleştirisizlik gibi unsurlar, geleneksel eğilimler olarak görülmeye başlanmıştır. Genç yaş grubunun sosyal ortamındaki aidiyet biçiminde tarihteki gibi bir ideolojik bağlılık kurma zorunluluğuyla karşılaşılmamıştır. Gençlerin sosyal ortamında ideolojileri üzerinden olan ayrışmaların ve üstünlüklerin çözülmeye başlandığıyla karşılaşmıştır. Fakat yine de bu gruptaki politizasyon yoğunluğu yüksek olmakla birlikte daha çok siyasi erke muhaliflik üzerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda siyasetle ilişkide bağlayıcı fanatik eğilimler de -bağlılık, özdeşleşme, adanmışlık, fedakârlık, sembollere başvurma- yerini daha çok dışlayıcı fanatik eğilimlere- dışlayıcı ötekileştirme, tahammülsüzlük, öfke, nefret, tahakküm, şiddet- bırakmıştır. Bu anlamda siyasal çatışma alanı özgürlük ve eşitlik talepleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Tarihte değer çatışmaları üzerinden kendini gösterse de her iki tipolojideki fanatik eğilimlerin temel kaynağı olarak toplumsal krizlerin etkisi görülmüştür. Fakat ikinci tipolojide ekonomik kriz, eşitlik, özgürlük, tahakküm, depresyon, sığınmacılar gibi unsurlar üzerinden toplumsal kriz alanlarına doğrudan değinilmiştir. Dolayısıyla fanatizmin teoride krizlerin, aciliyet ve şokun doğal çıktısı olarak görülmesi de nitel çalışma ile doğrulanmıştır. Sonuç olarak siyasal fanatizm olgusu, Türk toplumundaki birey, toplum ve siyaset ilişkisini görünür kılmış, çatışma alanlarının yaygınlığını ve farklı biçimlerini göstermiştir.

Değer bazlı siyasal fanatizm eğilimi altında Kemalist, dini ve milliyetçi değerler doğrultusunda siyasete bağlı olan üç temel tipolojiyle karşılaşmıştır. Toplumsal travma ve hafızanın etkin olduğu orta yaş ve üstünün daha çok olduğu bu grupta dışlayıcı fanatik eğilimlerin yanında

bağlayıcı fanatik eğilimlerin de yoğun olduğu görülmüştür. *Siyasal özdeş* kavramı, bu durumu açıklamak için kullanılmıştır. Bu etkenler, değer bazlı siyasal fanatiğin siyasi görüşe de mutlak perspektiften bakmasını, değerleri ile siyasi seçimlerini benzer mutlaklıkta görmesini sağlamıştır. Bu durum, bu tipin ötekini gizli ya da açık dışlamasını, küçümsemesini, yanlış yolda görmesini sağlayacak fanatik tutumları meşrulaştırmıştır. Değerlerin yüceltilmesi ya da tehdit altından kurtarılması yönünde ötekine yönelik tahammülsüzlük, öfke ve nefret gibi eğilimleri oluşturmuştur. Değerlerin tehdit altından kurtarılmasına yönelik talep, bu tip için siyasete önemli derecede bağlılığı sağlamıştır. Bu bağlamda korku, kaygı ve ümit duygularının fanatik eğilimlere kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Fanatik eğilimler, değer bazlı siyasal fanatiğe bağlı farklı kategorilerde -din, Kemalizm, milliyetçilik- ortak görülebilmektedir. Kategoriler, farklı fanatik biçimleri göstermiş ve çalışmada din-sivil din ve sekülerizm tartışmaları bağlamında açıklanmıştır. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarındaki aydın-halk arasındaki kültürel bazlı çatışma, günümüz siyasal fanatizmini besleyen önemli bir temeldir. Toplumda değer bazlı siyasal fanatiğin oluşumunda ise teorik çerçeveden hareketle siyasi erk ve ordunun tahakkümü görülmüştür. Bu durum da siyasi erkin müphemliği ortadan kaldıran, toleranssızlığın önünü açan fanatik tutumu olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türk toplum yapısında siyasi erkin eylem alanından kaynaklı bir fanatizm eğilimi tespit edilmiştir.

Değer bazlı çatışma alanı dışında iki tipoloji arasında da bir çatışma söz konusudur. Toplumsal krizlerden dolayı fanatik eğilim sergileyen bireyler de kimlik kültüründen etkilenmiş durumdadır. Bu bağlamda ikinci tipoloji, toplumsal hafıza kaynaklı fanatik bağlılıklara karşı tahammülsüzlüğünü belirtmiştir. Siyasetten farklı beklentilerin olduğunu gösteren bu hususlar, nesiller arası siyasal bir çatışma alanı kurmuştur. Fakat bu çatışma alanı, toplumsal zemindeki fanatizmin etkisi ile önemli derecedeki tartışmaları içermektedir. Bu hususlarla birlikte siyasal aidiyette eğitim ve ailenin doğrudan olan etkisinin çözülmeye başlandığı gözlemlenmiştir. Bu noktada sosyal medyanın farklı siyasal aidiyetler kurmadaki etkisi görülmüştür. Sosyal medyanın siyasal aidiyetleri kurucu ve pekiştirici işlevinin yanında ötekine karşı fanatik eğilimleri tetikleyici ve fanatizmi hem dijital hem de toplumsal alanda yeniden üretici yanıyla karşılaşmıştır.

Sosyal medyanın da dijital ve toplumsal alanda sağladığı etkileşimle siyasal kültürde uzlaşma eksikliği tespit edilmiştir. Bu noktada her iki tipolojide de en çok görülen fanatik eğilim olarak tahammülsüzlük ve öfkeyi görebiliriz. Toplumsal alanda ötekine olan tahammülsüzlük ve öfke, sosyal medyaya yansarak etkileşime girmekte ve taraflarca yeniden üretilmektedir. Merkezde

yer alan siyasi partiler dahi “düşman” olarak nitelendirilebilmiştir. Toplumdaki bu uzlaşma ortamını tehdit eden önemli faktör olarak hem toplum geneli hem de siyasi erk tarafından ayrıştırıcı bir öfke dilinin kullanılması görülmüştür. Bu durumda tarihsel kültüre dayanan güçlü devlet-zayıf toplumdan hareketle sağlıklı kurulamayan muhalefet kültürünün etkisi tespitine bulgular da karşılaşılmıştır. Bu durumda korku duygusunun ve özgürlüklerin kısıtlanmasının etkisi, öfke ve nefret temelli bir siyasal fanatizmi oluşturmuştur.

Diğer bir husus ise uzlaşma ortamı için farklılıklarla birlikte ötekileştirmenin doğal görülmesidir. Fanatizmi hastalıklı gören rasyonel akıl yerine Mouffe’un (2018) dediği gibi duygular ve tutkular sosyolojik kaynakları itibarıyla göz önüne alınmalıdır. Çalışmanın fanatizmi olumsuz bağlamda ele almasına karşı katılımcılarda sadece bir şeye olan fanatik bağlılığın -siyasal özdeşliğin- ötekine olan toleransı olumsuz etkilemediği örneklerle de karşılaşılmıştır. Bu durumda bireyin sahip olduğu ilkelerin, değerlerin veya inancın da etkisi görülmüştür. Böylece fanatik eğilimler bağlayıcı ve dışlayıcı olarak ayrılmışlardır. Dolayısıyla bağlayıcı fanatik eğilimlerin mutlakçılıkla beraber dışlayıcı ötekileştirmeyi içermediği yerde normalleştirilmesi gereklidir. Bu eğilimlerin Toscano’nun (2013) ifade ettiği üzere, “dinsel akıldışılık” bağlamında değerlendirilmemesi gereklidir. Bu durum, Mouffe’un vurguladığı üzere, doğal bir ötekiliğin sonucu olarak görülebilir. Fakat çalışmada dışlayıcı fanatik eğilimlerin yoğunluğuyla ve toplumsal uzlaşma için tehdit içerebilecek yönleriyle de karşılaşılmıştır. Bu anlamda ötekiliğin doğal varlığının, ötekine ve değerlere toleransın eğitimin de ayrıca konusu olması gereklidir. Bununla birlikte öteki ile iletişimi engelleyen tekel hakikatçilik kırılması için eleştirel muhakemenin de eğitim ve öğretim kapsamına alınması önemlidir. Tüm bu hususlar, Türk siyasal kültürüne özgü, yaygın olan bir siyasal fanatizm olgusunu açığa çıkarmıştır. Bu anlamda siyasal fanatizm çalışmaları, toplumdaki siyasal kültürü ve iletişimi anlamak için önemli veri sunma potansiyelini taşımaktadır.

Öneriler

Çalışma boyunca nedensel ilişkiseliliği içerisinde ifade edilen öneriler kısaca şöyledir:

- Siyasal fanatikleşmeye kaynaklık eden toplumsal-iktisadi krizlerin iyileştirilmesi ve “kurtarıcı” olarak görülen siyaset kurumunun otoritesinin kırılması için *toplum-akademi-politika iş birliğinin sağlanması*. Toplumsal gerçekliklerden hareketle çalışmalar yapacak olan *akademinin/uzmanların krizlere yönelik müdahalelerdeki ve politika üretimindeki işlevinin ve sorumluluğunun artırılması*.

- Toplumsal sorunların ve özgürlük taleplerinin öfkeye ve tahammülsüzlüğe olan etkisi doğrultusunda *siyasal fanatikleşmenin, toplumsal uzlaşmayı tehdit ediciliğinin göz önünde bulundurularak politikaların düzenlenmesi.*
- Fanatikleşmeyi yeniden üretici faktör olan *ayrıştırıcı dilin hem toplum içinde hem de siyasi erk tarafından kullanımının önüne geçilmesi.*
- Daha çok genç yaş grubunun; profesyonelleşme, rasyonelleşme ve teknikleşme bağlamında *politikadan beklentilerin değişiminin siyasi erk tarafından göz önüne alınması.*
- Her “siyasal özdeşlik” dışlayıcı fanatik eğilimlere yol açmamaktadır. Dolayısıyla rasyonalite dışı görülen siyasal bağlılıkların fanatik olarak yaftalanmaması ve ötekileştirilmemesi adına fanatizmin tehdit edici boyutunun ayrıştırılması; *fanatizmin parametrelerinin “bağlayıcı ve dışlayıcı” eğilimler olarak kategorileştirilmesi, bağlılıklardan hareketle ortaya çıkan ayrışmaların doğal görülmesi ve bu ayrışmalara tolerans gösterilmesi.*
- Kimlikler, inançlar, değerler ve ideolojiler bağlamındaki *ayrışmaların ve ötekiliğin doğal kabulünün ve ötekine toleransın eğitim ve öğretimin içeriğine yerleştirilmesi.*
- Fanatik bağlılığı; ötekini küçümsemek ve dışlamak olarak toplumsal tehdide dönüştüren “tek el hakikatçiliğinin” ve “eleştirisizliğin” önlenmesi adına *eleştirel muhakemenin eğitim ve öğretimin içeriğine yerleştirilmesi.*
- Siyasal kültür alanındaki uzlaş ve dönüşüme dair veri sunan fanatizm olgusunun çerçevesinin netleştirilmesi adına *çeşitli örneklemeler üzerinden saha araştırmalarının artırılması, oluşturulan “fanatizm skalası”nın geliştirilerek kullanılması.*

KAYNAKÇA

- Abadan, N. & Yücekök, A. N. (1966, Nisan 1). 1961-165 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 21(4), 103-117.
- Agamben, G. (2018). *İstisna Hali*. (K. Atakay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler. İçinde R. Kasaba (Ed.) *Modern Dünyada Türkiye-Türkiye Tarihi 1839-2010* (Z. Bilgin, Çev.; 2. bs, C.4, ss. 229-275). Kitap Yayınevi.
- Akın, M. H., & Buçukçu, Ö. (2019). Türkiye'de Siyasal Süreçlerin Toplumsal Değişime Etkileri İçinde L. Sunar (Ed.) *Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (4.bs, ss. 93-137). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akın, M. H. (2022). *Türk Sağı: Siyaset ve Sosyoloji Yazıları* (2.bs). Matbu Kitap.
- Akın, M. H. (2023, Mayıs 17). Fanatik Muhalif Tipolojisi. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/fanatik-muhalif-tipolojisi-4531484>
- Aktay, Y. (2013). *Tarih Bozumu: Tarih Sosyolojisi Denemeleri* (2. bs). Açılım Kitap.
- Aktay, Y. & Kızılkaya, A. (2014). *Hepimiz Ötekiyiz! Türkiye'de Kimlikler ve Algılar*. Tezkire Yayıncılık.
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.; 8.bs). Metis Yayıncılık.
- Arendt, H. (2018a). Sağduyuya Bir Tecavüz Olarak Antisemitizm. *Totalitarizmin Kaynakaları-1 Antisemitizm* (B. S. Şener Çev.; 7. bs, ss.19-34). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018b). *Totalitarizmin Kaynakları-3 Totalitarizm* (İ. Serin, Çev.; 3.bs). İletişim Yayınları.
- Arsan E., Çubukçu, M. & Duran R. (2007). Medyada Fanatizm. *Cogito 53, Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki*, 63-87.
- Badio, A. (2013). Ayaklanmadan Yeni Bir Politikaya: Türk Halkı Ayağa Kalkıyor İçinde V. Çelebi & A. Soysal (Ed.) *Direnışı Düşünmek 2013 Taksim Yayınları* (ss.49-55). Monokl Yayınları.

Batuhan, H. (2007). *Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans*. Nobel Yayınevi.

Bauer, T. (2021). *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması* (T. Bora, Çev.; 5. bs). İletişim Yayınları.

Bennet W. L. & Segerberg A. (2012). The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768. Routledge. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>

Ben-Yehuda, H. & Zohar, G. (2018). Fanaticism Through the Looking Glass of Simulations. *Journal of Political Science Education* 14(2), 197–221. Routledge. <https://doi.org/10.1080/15512169.2017.1418367>

Berkes, N. (2021). Giriş İçinde *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (32. bs, ss.17-40). Yapı Kredi Yayınları.

Beyer, L. J. (2022). Trolls and Hacktivists Political Mobilization from Online Communities. İçinde D. A. Rohlinger & S. Sobieraj (Ed.) *The Oxford Handbook of Digital Media Sociology* (ss. 417-442). Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>

Bora, T. (2009). Türkiye’de Faşist İdeoloji “Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”. İçinde T. Bora & M. Gültekinil & Ö. Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (C.9, ss. 349-369). İletişim Yayınları.

Bostancı, M. (2015). *Sosyal Medya ve Siyaset*. Palet Yayınları.

Bourdieu, P. (2020). *Devlet Üzerine Collège de France Dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.; 3.bs). İletişim Yayınları.

Breuer, S. (2017). *Milliyetçilikler ve Faşizmler Fransa İtalya ve Almanya Örnekleri*. (Ç. C. Dikmen, Çev.; 2. bs). İletişim Yayınları.

Ceylan Çapar, M. ve Ceylan, M. (2022). Durum Çalışması ve Olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 295-312.

Cizre, Ü. (2016). İdeoloji, Bağlam ve Menfaat: Türk Ordusu. İçinde R. Kasaba (Ed.) *Modern Dünyada Türkiye-Türkiye Tarihi 1839-2010* (Z. Bilgin, Çev.; 2. bs, C.4, ss. 315-353). Kitap Yayınevi.

Çağla, C. (2007). Fanatizm ve Sivil Toplum Üstüne Sorular *Cogito*, 53 *Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki*, 15-27.

Çaylak, A. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri İçinde A. Çaylak & S. A. Avcu (Ed.) *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (ss. 25-65). Savaş Yayınevi.

Çelebi, V. (2013). Geziden İzler. İçinde V. Çelebi ve A. Soysal (Ed.) *Direnışı Düşünmek 2013 Taksim Yayınları* (ss. 93-115). Monokl Yayınları.

Çifci, Y. (2019). *Politik Aşırılık Biçimleri: Fanatizm-Radikalizm-Fundamentalizm*. Maarif Mektebi.

Colas, D. (1997). *Civil Society and Fanaticism: Conjoined Histories* (A. Jacobs, Çev.). Stanford University Press.

Demertzskis, N. (2020). The Emotionality of Nation State. İçinde *The Political Sociology of Emotions Essays on Trauma and Ressentiment* (ss. 170-199). Routledge.

Demirel, T. (2009). 1946-1980 Döneminde “Sol ve “Sağ”. İçinde T. Bora & M. Gültekingil & Ö. Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (C.9, ss. 413-447). İletişim Yayınları.

Dewia S. I., & Aminullohb A. (2016). Social Media: Democracy in the Shadow of Fanaticism *International Conference on Communication, Culture and Media Studies* (ss.79-88).

Durdu, Z. (2013). *Türkiye’de Siyasal Kültürü Anlamak*. Kadim Yayınları.

Ergin, M. (2009). “Bizden Irkçı Olmaz” Türk Kimliği ve Irksal Sözlükler. İçinde T. Bora & M. Gültekingil & Ö. Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (C.9, ss. 386-395). İletişim Yayınları.

Etil, H. (2019). Carl Schmitt’in Partizan Teorisi. İçinde *Partizan Teorisi* (S. Bekiroğlu, Çev.; 2. bs). Nika Yayınevi.

Göka, E. (2017). *Türklerin Psikolojisi Tarihin Ruhumuzda Bıraktığı İzler*. Kapı yayınları.

Göka, E. (2007). Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm *Cogito*, 53 *Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki*, 37-63.

- Göle, N. (2017). *Seküler Dinsel: Aşınan Sınırlar* (E. Ünal, Çev.; 3. bs). Metis Yayıncılık.
- Gümüş, A. T. (2014). Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet- Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18 (3), 529-572.
- Güzel, M. (2020). *Modern Türk Ruhunun Trajedisi: İslamcılık, Solculuk ve Muhafazakarlık Üzerine*. Ketebe Yayınları.
- Hare, R. M. (1998). On Terrorism. *Essays On Political Morality* (ss. 34-44). Clarendon Press.
- Herman, E. S.& Chomsky, N. (2017). Bir Propaganda Modeli. İçinde *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politikası* (E. Abadoğlu, Çev.; 3.bs, ss. 66-106). bgst Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2013). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı* (Y. Alogan, Çev., 7. bs). Everest Yayınları.
- Hughes, M. & Johnson G. (2005). Introduction. İçinde Hughes, M. & Johnson G (Ed.) *Fanaticism and Conflict in the Modern Age*. Taylor & Francis Group
- Kalaycı İ. (2019). Küresel Terör/izm: Ekonomi Politikından Finans Politikasına *Maliye Dergisi*, 176, 225-254.
- Kallis, A. A. (2019). Faşizmin “Rejim-Model’i Bir Tipoloji. İçinde C. Iordachı (Ed.) *Karşılaştırmalı Fanatizm Çalışmaları* (İ. Ilgar, Çev.; 2. bs, ss. 349-382). İletişim Yayınları
- Karakuş, G. (2018). *Cumhuriyet’in Politik-Teolojisi: Türkiye’de Kurucu İdeolojinin Sivil Din İhdası*. Cedit Neşriyat.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus* (C. Elitez, Çev.; 2. bs). Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2017a). *Türk Siyasi Tarihi- Siyasal Sistemin Evrimi* (C. Elitez, Çev.; 7. bs). Timaş Yayınları.
- Karpat K. H. (2017b). Üçüncü Baskıya Önsöz, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (8. bs, ss. 9-70) Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart* (7. bs). İletişim Yayınları

- Kershaw, A. (2019). Hitler ve Nazizmin Benzerliği. İçinde C. Iordachı (Ed.) *Karşılaştırmalı Fanatizm Çalışmaları* (İ. Ilgar, Çev.;2. bs, ss. 383-410) İletişim Yayınları
- Kilp A. (2011). The Ontology and Epistemology of Extremism *ENDC Proceedings*, 14, 9–25.
- Kirişçi, K. (2016). Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler. İçinde R. Kasaba (Ed.) *Modern Dünyada Türkiye-Türkiye Tarihi 1839-2010* (Z. Bilgin, Çev.; 2. bs, C.4, ss. 171-197). Kitap Yayınevi.
- Klemperer, V. (2021). *LTI: Nasyonl Sosyalizmin Dili: Bir Filologun Notları* (T. Bora, Çev.).
- Köse, S. (2005). Din Özgürlüğü ve Barış Yolunda İki Farklı Tecrübe. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 5, 13-48
- Küçükalp, D. (2021). *Siyaset Felsefesi* (4. bs). Dora Yayınları.
- Laquer, W. (1999). Terrorism Today and Tomorrow. İçinde *The New Terrorism Fanaticism and the Arms of Mass Destruction* (ss. 226-254). Oxford University Pres.
- Le Bon, G. (2018) *Kitlelerin Psikolojisi* (S. Doğru Çev.). Koridor Yayınları
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Tarihi* (B. B. Turna Çev.; 6.bs.) Arkadaş yayınları
- Maher, (2022). Fans and Fan Activism İçinde D. A. Rohlinger & S. Sobieraj (Ed.) *The Oxford Handbook of Digital Media Sociology* (ss. 394-417). Oxford University Press.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Din ve Siyaset* (15. bs). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (23.bs). İletişim Yayınları.
- Marimaa, K. (2011). The Many Faces of Fanaticism. A. Kılç & A. Saumet (Ed.) *Extremism Within And Around Us*, 14, 29-55.
- Meyer, T. (2014). *Medya Demokrasisi Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir* (A. Fethi Çev.). Köprü Yayınları
- Milgram, S. (1997). The Social Meaning Of Fanaticism. *ETC: A Review of General Semantics*, 34(1), 58-61. <http://www.jstor.com/stable/42575224>

Moore, B. (2016). Köylüler ve Devrim. *İçinde Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü.* (Ş. Tekeli & A. Şenel, Çev.; 4. bs, ss.525-557). İmge Kitabevi.

Mouffe, C. (2018). *Siyasal Üzerine* (M. Ratip, Çev.; 4. bs). İletişim Yayınları.

Özdalga, E. (2015). *İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif* (G. Türoğlu, Çev.; 4. bs). İletişim Yayınları.

Perkinson, H. J. (2002). Fanaticism: Flight from Fallibility. *ETC: A Review of General Semantics*, 59 (2)

Posłuszna, E. & Posłuszny, J. (2015). The Trouble with Ressentiment. *Ruch Filozoficzny*, 71(4), 87–104. <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2015.006>.

Poyraz, H. (2007). Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak. *Cogito* 53, *Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki*, 27-37.

Robson, C. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Gerçek Dünya Araştırması* (Ş. Çınkır & N. Demirkasımoğlu Çev. Ed.; 2.bs.). Anı Yayıncılık

Schmitt, C. (2019). *Partizan Teorisi Siyasal Kavramı Üzerine Bir Arasöz* (S. Bekiroğlu, Çev.; 2. bs). Nika Yayınevi.

Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler* (A. Adnan & S. Kesikoğlu, Çev.) Heretik Yayınları

Sunar, L. & Kaya Y. (2019). Toplumsal Yaşamda Değerler: Modernleşme, Muhafazakarlaşma ve Kutuplaşma İçinde L. Sunar (Ed.) *Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* (4.bs, ss. 271-307). Nobel Akademik Yayıncılık.

Toprak, Z. (2012). Erken Cumhuriyet’in Bilimi Antropoloji, En Büyük Antropolojik Anket. *İçinde Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji* (ss. 69-89;99-125). Doğan Egmont Yayıncılık.

Toscano, A. (2013). *Fanatizm Bir Fikrin Kullanımları Üzerine* (B. Özkul, Çev.). Metis Yayınları.

Tunçay M. (2007). Takriri Sükûn Dönemi & Yönetimin Temelleri. İçinde *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (ss.126-244).

Turner, B. (2017). Sekülerleşme Tezi. *Din ve Modern Toplum Yurttaşlık, Sekülerleşme ve Devlet* (A. Tüfekçi, ev.; ss.169-193). Sentez Yayıncılık.

Vergin, N. (2003). Tarihsel Sosyoloji ve Devlet içinde *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar* (s.215-236).

Yanıkaya, B. (2009). Gündelik Hayatın Suretinde: Öteki Korkusu, Görsel Şiddet ve Medya içinde. B. oban (Haz.) *Medya Milliyetçilik Şiddet* (ss. 11-29). Su Yayınevi.

YSK. (2023, 08, 10). Sandık Sonuçları ve Tutanakları. T.C. Yüksek Seçim Kurulu. <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>

Zelyurt, M. K. (2019). Futbol Taraftarlığı,  zdeşleşme ve Kimlik: Taraftarlıktan Fanatizme...*Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 85-105.

Zizek, S. (2010). Demokrasiden Tanrısal Şiddete. İçinde E. Hazan (Haz.) *Demokrasi Ne Alemde?* (S. Kılıç, ev.; ss.104-123). Metis Yayınları.

Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Y. Saner, ev.; 29. bs). İletişim Yayınları.

Weber, M. (2019). *Sosyoloji Yazıları* (T. Parla, ev.) Metis Yayınları.

EKLER

EK 1. Mülakat Soruları

Resmi ve akademik bir üsluba sahip bu sorular, mülakat esnasında günlük dil ile bağlama göre şekillendirilmiştir. Ayrıca katılımcıya ve görüşmenin doğallığına göre soruların yerleri değiştirilmiş ve farklı sorular ve varsayımlar da eklenmiştir.

A. Kişisel Bilgiler

1. Ad-Soyad:
2. Cinsiyet:
3. Yaş:
4. Eğitim Seviyesi:
5. Meslek:

B. Politize Olma Durumu

6. Herhangi bir siyasal kuruma üyeliğiniz var mı? Üye olmanızı etkileyen şartlar nelerdi?
7. Güncel siyaset sizi ne derece ilgilendirir? Siyasetle ilgilenmenizin sebebi nedir?
8. Güncel siyaseti ne derece takip edersiniz? Günlük hayatınızı olumlu ya da olumsuz olarak etkiler mi?

C. Siyasal Fanatik Aidiyetin Belirlenmesi

Partiye, İdeolojiye, Lidere Bağlılık (özdeşim, sembollere başvurma, fedakârlık, adanmışlık, tekel hakikatçılık, eleştiriden yoksunluk)

9. Siyasi açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız? Bu görüşe aidiyet derecenizi nasıl ifade edersiniz?

10. Savunduğunuz siyasi görüş için ne tür fedakarlıklar yapabilirsiniz?

11. Aileniz veya yakınlarınızla olan iletişimde siyasi görüşünüz etkili midir, siyasi görüş ya da partiye gösterdiğiniz bağlılığı onlardan da bekler misiniz?

12. Savunduğunuz siyasi görüşün veya ideolojinin sembollerine günlük hayatınızda yer verir misiniz?

13. Sizce bir partinin doktrinleri mi daha önemlidir lideri mi? Partinin politikalarını savunmadığınız durumlar olsa da partiyi ya da liderini savunmaya devam eder misiniz?

14. Desteklediğiniz siyasi görüş ya da parti sizce yanlış kararlar verir mi? Bu durumda partiyi ve lideri savunmaya devam eder misiniz?

15. Savunduğunuz görüş ya da partiyi eleştirdiğiniz durumlardan bahseder misiniz?

16. Muhalif olduğunuz görüş ya da partinin desteklediğiniz politikaları, söylemleri oldu mu?

D. Ötekine Yönelik Tutumlar (Ötekinin varlığı, öfke, nefret, tahammül seviyesi, tartışma, savunma-saldırı, ikna, şiddet)

17. Düşman olarak gördüğünüz ya da tahammül edemediğiniz siyasi görüşler ya da partiler mevcut mu?

18. Farklı siyasi görüşler sizde nasıl hisler uyandırıyor? Bu görüşler sizi tartışmaya, ikna etmeye veya şiddete sürüklüyor mu?

19. Sizinle aynı siyasi görüşe sahip olmayan kişilerle vakit geçiriyor musunuz? Bir araya geldiğinizde tartışma açıyor veya onları ikna etmeye çalışıyor musunuz?

E. Fanatizmin Kaynakları (siyasal aidiyet, savunma ve saldırının sebepleri)

20. Bir siyasi görüşü savunmanızı, ona aidiyet hissetmenizi hangi etkenler sağlar?

21. Bir siyasi görüşe muhalif olmanızı hangi etkenler sağlar?

22. Bir siyasi görüşe ya da partiye karşı sizi en çok öfkeliendiren, tahammülünüzü zorlayan durumlar neler?

23. Türkiye siyasi tarihinde tahammülünüzü en çok zorlayan olaylar hangileridir?

24. Bir siyasi görüşe ya da partiye karşı tahammülsüzlük, öfke vs. duymanızda son dönemlerde bir artış ya da eksilme var mı? Bunu etkileyen faktörler nelerdir?

F. Medya ve Fanatizm (paylaşım sıklığı, paylaşım içeriği, paylaşımların fanatizmi üretmesi)

25. Siyasi gündemi hangi medya kanalları üzerinden takip edersiniz? (Tv, radyo, gazete, sosyal medya, sosyal medya türü)

26. Sosyal medya arkadaşlarınızda farklı siyasi görüşe sahip kullanıcılar mevcut mudur?

27. Siyasi görüşlerinizle ve siyasi gündemle ilgili sosyal medyayı kullanır mısınız? Bunlarla alakalı ne sıklıkla paylaşım yaparsınız?

28. Bu paylaşımlarınız ne tür içeriğe sahiptir? (Bağlı olduğunuz siyasi görüşe savunma ya da muhalif olduğunuz siyasi görüşe saldırı içeriyor mu)

29. Görüşlerinize muhalif olan içeriklere yanıt veriyor musunuz, tartışmalara katılıyor musunuz? Günlük hayatta da aynı derecede mi katılıyorsunuz?

30. Medya üzerinde gördüğünüz siyasi içeriklere savunma ya da karşı çıkma gereği duyuyor musunuz? Bu konuda sosyal medya ve geleneksel medyaya yönelik bir farklılık oluyor mu? Siyasi içerikli haberler ya da paylaşımlar sizde hangi hisleri uyandırıyor?